119.

Hovedlovene

for

Samfundets Husholdning.

Hovedlovene

for

Samfundets Husholdning

ved

Adolph Steen.

Udgivet af det Kgl. Landhusholdningsselskab.

Kjøbenhavn.

Thieles Bogtrykkeri.

1870.

Fortale.

Da en af det Kgl. Landhusholdningsselskabs Præsidenter forrige Foraar opfordrede mig til Udarbejdelse af en populær Fremstilling af Husholdningslærens Hovedlove, navnlig til Brug for Folkehøjskoler, stilledes der mig en Opgave, der trods sine Vanskeligheder i høj Grad tiltalte mig. Vel torde jeg aldrig forsøge mig i den Retning, naar jeg alene skulde stole paa min egen Dom om Arbejdets Beskaffenhed, men da jeg holdt mig forvisset om, at det ganske ubrugbare vilde blive forkastet af Selskabet og det mindre heldige søges rettet, kunde jeg ikke modstaae Fristelsen til den behagelige Anvendelse af min Fritid, som Opgaven stillede mig i Udsigt. Jeg har ogsaa taget alt det Hensyn, jeg efter min Overbevisning kunde, til Udtalelserne af de Mænd, Selskabet har raadspurgt.

Men selv om det nu maatte være lykkedes mig at tilvejebringe et lille Skrift, der med Nytte kan læses af mange, tør jeg dog ikke gjøre Regning paa et stort Procentantal af

Læsere af den Klasse i Befolkningen, for hvilken Landhusholdningsselskabet især arbejder; ikke heller bilder jeg mig ind enten at have undgaaet Fejltagelser paa enkelte Punkter eller at have overalt været tilstrækkelig heldig og klar i Fremstillingen. Allerede den rette Begrændsning er vanskelig, naar man uden Fordybelse i Stridsspørgsmaal skal holde sig til anerkjendt rigtige Love og dog berøre de Vildfarelser, som fra Tid til anden have gjort sig højrøstet gjældende. Formen og Breden i Fremstillingen maatte dernæst afpasses, saa at omtrent alt væsentligt kom til sin Ret uden trættende Vidtløftighed. Endelig frembød selve Lovenes Rækkefølge særegne Vanskeligheder for en Dilettant, da de forskjællige Forfattere netop deri have fulgt meget forskjællige Systemer. Imidlertid kunde jeg med Hensyn til Omfanget lade mig vejlede af de Forfattere, der tyktes mig bedst svarende til Formaalet, med Hensyn til Fremstillingen stole paa den mangeaarige Øvelse, jeg som Lærer for Elever paa forskjællige Standpunkter har erhvervet, og endelig med Hensyn til Rækkefølgen holde mig til den enkelte fremragende Forfatter, hvis System tiltalte mig mest. Vanskelighederne maatte i de to første Henseender forøges noget ved selve Opgaven, saaledes som den forelagdes mig, idet Skriftet skulde egne sig baade til Læsning og til Undervisning. Da det imidlertid stod mig klart, at der opnaaes mere for Kundskaben igjennem Undervisningen end igjennem Selv-

studium, maatte jeg, ogsaa i Overensstemmelse med Opgaven, uden at opgive det ene Formaal, sætte det andet som det første. Jeg har derfor efterstræbt en Artikulation i Udviklingen, der vel holder sig borte fra Lærebogens trættende schematiske Form, men dog skarpt fremhæver, hvad der er Loven og hvad der er Begrundelsen deraf, hvert for sig. De fleste økonomiske Forfattere synes mig ikke at sondre nok imellem disse to Ting; de give gjerne lange ræsonnerende Udviklinger, men uden tilsvarende kort og klar Angivelse af det bestemte Udbytte deraf. Jeg har vovet mig til et Forsøg paa en Form, der ligger mine sædvanlige Studier meget nær og jeg troer mig derved sikkrere paa at faae Resultaterne vel indprentede. Baade ved Valget af de skarpt fremtrædende Love og ved deres Formulering har jeg dog maatte kjæmpe med mange Tvivl, som tildels ikke ere beseirede. Begrundelsen har jeg søgt at gjøre kort og klar, men for ikke at afbryde Læsningen ved Henvisninger, har jeg ikke kunnet undgaae Gjentagelser. Maaske har jeg været for kort til at vente andre Læsere iblandt vore Landboere end dem, som allerede igjennem Livets Gjerning eller ved boglig Syssel have naaet en vis Modenhed, men desto mere haaber jeg paa, igjennem de saakaldte Folkehøjskoler, at virke paa Ungdommen; det maa da være Fremtiden forbeholdt med større Virkning at arbejde paa Udbredelsen af Kundskab til Samfundshusholdningen.

De Forfattere, som især have vejledet mig ved dette Arbejde, ere Schäffle, das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft, Tübingen 1867, og Kayser, Arbejdets Ordning, Kjøbenhavn 1857. Den første har jeg fulgt i hele Gangen af Udviklingen og den sidste har givet mig den bedste og klareste Vejledning i mange Enkeltheder, især dog i Kapitlet om Omsætningen. Med Hensyn til Omfanget torde Garnier abrégé des élémens de l'économie politique, Paris 1858, være den, jeg kommer nærmest.

Mai 1870.

Indhold.

Indledning. Grundbegreber.

III. Driften.

IV. Fordelingen.

Indledning.

Grundbegreber.

§ 1. Fornødenheder.

1. Vore Fornødenheder kunne deles i legemlige og aandelige.

De legemlige ere Næring og Beskyttelse imod Naturens skadelige Indvirkninger; de indskrænke sig til de bekjendte første Fornødenheder, Føde, Hus og Klæder, dog kun forsaavidt disse ere tilstrækkelige til vor rent dyriske Tilværelses Vedligeholdelse. De Krav, som gaae ud derover, hidrøre fra vor aandelige Udvikling, selv om deres nærmeste Formaal kun er Ernæring og Beskyttelse paa en bedre og behageligere Maade.

Da „Mennesket ikke lever af Brød alene", har det ogsaa aandelige Fornødenheder. De indfinde sig, saasnart de legemlige ere tilfredsstillede. Den berømte franske Forfatter Bastiat udtrykker dette saaledes: „Knap har Mennesket Beskyttelse imod Vejr og Vind, saa vil det have en Bolig; knap har det Beklædning, før det vil have Pynt; neppe har det tilfredsstillet Legemets Krav, før Studium, Videnskab og Kunst aabne en vid Mark for dets Ønsker." Naar Barnet er kommet ud over dets første Maaneder, hvor Føde, Søvn og Varme ere det nok, saa vil det mores, det vil være virksomt. Ingensteds har man truffet vilde Folkeslag, som ikke havde Lyst til Pynt, til Tidsfordriv, til større Bekvemmelighed. Barnets og

den Vildes Nysgjerrighed er Ytringen af en Trang, Trangen til Oplysning i den raaeste Form.

2. De aandelige Fornødenheder ere i en stadig og uophørlig Stigen.

Erfaringen viser det noksom. Fordringerne stige, ikke blot med Hensyn til den Maade, hvorpaa de første Fornødenheder søges tilfredsstillede, men ogsaa med Hensyn til, hvad der hører til Livets Forædling og Forskjønnelse, til Underholdning og Belæring. Men det ligger desuden i den menneskelige Natur at stræbe videre frem imod et nyt Maal, naar det tidligere attraaede er naaet.

Legemligt kunne vi leve, naar vi hverken sulte eller tørste, naar vi kunne beskytte os imod Vejrligets Forandringer, imod vilde Dyrs og Fjenders Angreb; aandeligt leve vi ikke uden et Forraad af Midler til at afhjælpe enhver Trang.

3. Naturen indeholder alle Midlerne til vore Fornødenheders Tilfredsstillelse.

Vort Skatkammer er den rige Natur, hvori vi leve. Der søge vi Føde af Planter og Dyr, Beklædning af Dyreskind, af forarbejdede Plantetrævler og Dyrehaar, Boliger i Jordens Skjød eller opførte af Jordens Frembringelser, baade Sten, Jord og Træ.

Vi stræbe derfor at underlægge os Naturen; vi iagttage den og studere dens Love, for at faae det størst mulige Udbytte deraf.

Men i Naturen finde vi ogsaa andre Mennesker, som kunne være os til Hjælp med Hensyn til vore Fornødenheders Tilfredsstillelse. Denne Hjælp opnaaes enten ved Tvang — ligesom vi gjøre os til Naturens Herrer, saaledes gjøre vi os da til andre Menneskers Herrer — eller ved frivillig Tjenstydelse.

Det kommer nu blot an paa at bedømme, hvilken af disse Maader der skaffer os den bedste Tilfredsstillelse af vore Fornødenheder med den mindste Ulejlighed. Da Tvangen forudsætter en Kamp med en Ligemand, hvis Udfald er baade usikkert og kjøbt ved Anstrengelse, saa ligger det nær

at foretrække at erhverve andre Menneskers Hjælp som en frivillig Tjenstydelse. Men denne kan aabenbart ikke opnaaes uden Villighed til at gjøre Gjentjeneste.

Vi maae altsaa gjøre os saa meget som muligt til Naturens Herrer og saa meget som muligt enes med andre Mennesker.

Med Hensyn til vore Fornødenheders Tilfredsstillelse stille vi os altsaa ikke ene lige overfor Naturen, men i Samfund med andre Mennesker, hvis Tjenester vi erhverve ved Gjentjenester.

§ 2. Nyttighed.

4. Den Egenskab ved Naturens Frembringelser, at være os til Nytte ved Tilfredsstillelsen af vore Fornødenheder, kalde vi Nyttighed.

Mangen Nyttighed kommer os til Gode uden Medvirkning fra vor Side, den have vi for intet, gratis. Den friske Luft og Solens Varme, som ere os ganske uundværlige, faae vi frit. Vandet, vi drikke og vaske os i, Grotten eller det hule Træ, hvori vi søge Ly, maae vi dog opsøge. Føde og Klæder koster det os mere Ulejlighed at skaffe. Andre Menneskers Tjeneste kræver vor Gjentjeneste o. s. v.

§ 3. Arbejde.

5. Vi forøge den naturlige Nyttighed ved Arbejde.

Naar vi tage Frugten ned af Træet, grave Rødderne op af Jorden, forøge vi disse Tings Nyttighed saa meget, at de umiddelbart kunne tjene os til Føde. Den dertil fornødne Anstrengelse er et Arbejde. Endnu mere Arbejde kræver det at erhverve Dyrenes Skind til Beklædning, forarbejde Plantetrævler og Dyrehaar til Klædningsstykker, bygge et Hus o. s. v.

Vi skaffe os andre Menneskers Tjeneste ved Arbejde, ved den Anstrengelse, som en for dem nyttig Gjentjeneste kræver. Dette Arbejde forøger Menneskets Nyttighed for os.

6. Erfaring, Jagttagelse og Eftertanke maae efterhaanden lære os det hele Omfang at kjende, hvori Naturen kan være os til Nytte.

Den Nyttighed, som er tilstede i Naturen, kan ved Bearbejdelse betydelig forhøjes. Vel afgiver en Dyrehud et brugbart Klædningsstykke, men det Klæde, vi tilvirke af Faarets Uld, er at foretrække. Nomadelivet maa gaae forud for Agerbrug og Haandværk i Menneskeslægtens Udvikling, fordi Græssets Nytte som Næring for det Kvæg, der tjener til Føde og Beklædning, var kjendt, før man vidste, at Græsarterne kunde levere Brødkorn og Hørren Linned.

Ingen veed derfor, om ikke det Dyr, den Plante, det Mineral, hvorpaa man i Dag kaster Vrag, imorgen anerkjendes som saare nyttigt. Den Kundskab, som nu synes os værdiløs, kan hos en tænksom Mand maaske blive et Middel mere til at gjøre Tingene nyttige med mindre Arbejde. Af den ubetydelige Jagttagelse, at Rav, efterat være gnedet, tiltrækker lette Legemer, har udviklet sig den Lære, der satte Franklin i Stand til ved Lynaflederen at beskytte Menneskets Boliger imod Lynets ødelæggende Virkning, og som fremkaldte Ørsteds Jagttagelse i 1820 om Elektricitetens Indvirkning paa Magnetnaalen, hvoraf igjen, inden en Menneskealder, skabtes den elektriske Telegraph, som bringer Efterretninger til fjerne Steder i ligesaa mange Minutter og Sekunder, som man før brugte Maaneder eller Dage dertil.

Vi forøge vor egen og andres Nyttighed ved Opdragelse og Undervisning, ved Granskning og Jagttagelse, ved Omsorg for Sundheden og ved Sygepleje, ved Bevarelse af den til Arbejde fornødne Ro og Sikkerhed o. s. v. Saaledes voxer Menneskets naturlige Arbejdskraft.

§ 4. **Tilvirkning** (**Produktion**).

7. Naar vi ved Arbejde forhøje Nyttighederne, saa tilvirke vi noget (vi producere).

Tilvirkningen er ikke Skaben, ikke Frembringelse af intet. Vi kunne ikke lægge ind i Tingene, hvad vi ville, men kun

udvikle og forøge de Egenskaber, som den naturlige Beskaffenhed tilsteder. Vi kunne ikke skabe Dyret en Haarbeklædning eller en Kjødmasse, men vi kunne ved Naturens Hjælp udvikle, forbedre og forædle den, det har, saa at det yder os bedre Klædning og kraftigere Føde.

8. Tilvirkningen har til Formaal at tilfredsstille vore Fornødenheder, afhjælpe vor Trang, den sker for vor Fordels Skyld.

Naar Jorden skal blive i Stand til at ernære sin stedse voxende Befolkning, er Tilvirkningen en Nødvendighed. Det er ogsaa kun ved mange Slægters Arbejde, ved en stedse forbedret Tilvirkning blevet muligt, at saa mange Mennesker kunne leve paa saa indskrænket Plads, som den, hvortil de i alle civiliserede Lande ere henviste. Det er kun som Følge af Produktionens Udvikling, at der i Stæder som Paris og London kan leve en Befolkning af Millioner.

Arbejde og dermed Tilvirkning er ogsaa en Nødvendighed for den menneskelige Natur. Oprindelig er denne Nødvendighed given ved den hjælpeløse Stilling, Mennesket indtager midt i Naturens Overflod og Kraft. Men den har udviklet sig til en aandelig (moralsk og intellektuel) Nødvendighed, fordi Mennesket bliver sig sin Stilling og sin Evne til aandelig Vært (Perfektibilitet) bevidst og anerkjender Vigtigheden af de Fornødenheder, som deraf rejse sig.

9. Vi søge stedse med det mindst mulige Arbejde at faae det størst mulige Udbytte, at tilvirke saa billigt som muligt.

„Hvad der er spart, er fortjent." Det Arbejde, vi slippe for at anvende paa een Tilvirkning, kan benyttes til en anden. Derfor holde vi tilraade med vort Arbejde, holde Hus dermed, som med hvad vi have tilvirket eller erhvervet ved Arbejde. Forstandig Sparsomhed er god Husholdning, Økonomi.

Husholdningslæren, Økonomien, indeholder Lovene for den Maade, hvorpaa man tilvirker billigst, producerer med mindst muligt Arbeide, og faaer mest Nytte af det tilvirkede. Men disse Love angaae ikke blot det enkelte Men-

neskes Husholdning, thi vi leve i Samfund med andre, give og yde Tjenester, tilvirke altsaa i Samfund, og derfor angaae Lovene ogsaa Samfundets Husholdning.

10. Jo mere Tilvirkningen er beregnet paa flere Menneskers Samvirken, desto mere Udbytte giver den Samfundet og dermed det enkelte Menneske.

Skulde enhver af os ploje, saae, høste, tærske og male Kornet, bage Brødet, vilde vi spise slettere Brød og tilvirke mindre, altsaa spilde mere Arbejde, end naar vi dele Arbejderne imellem Agerdyrkeren, Mølleren og Bageren. Naar Agerdyrkeren blot arbejder paa det bedste Korns Avling, Mølleren paa den bedste Maling deraf og Bageren paa den bedste Tilberedning af Brødet, saa kunne de hver for sig gjøre deres Gjerning bedre og alle spise bedre Brød. Det er Arbejdets Deling efter dets Beskaffenhed.

Hvert Land har ifølge sine naturlige Hjælpekilder, hver Nation efter sin Charakter og Udvikling forskjællig Evne til at tilvirke forskjællige Ting. Englænderen har i store Stenkulsminer og i sin industrielle Udvikling Betingelserne for en god Tilvirkning af Maskiner og Manufakturvarer; Danmark, Nordtyskland og Rusland egne sig fortrinligt for Kornavl; de klimatiske Forhold tillade China at dyrke The, Vestindien at tilvirke Sukker. Men først naar det ene Land afsætter sine Produkter i det andet, bliver der Brug for saa meget mere af hver Slags og først derved kan alle disse Landes Befolkning nyde Ting, den ikke selv vilde være i Stand til at tilvejebringe, hvilke Anstrengelser den end vilde gjøre sig. Dette er Arbejdets Deling imellem Folkeslagene (Nationerne).

Rigtig Husholdning kræver derfor med Nødvendighed Samvirken, ikke blot af enkelte Mennesker, men af alle Stænder i hvert Land, af alle Lande, af alle Verdensdele.

§ 5. Værdi.

11. Den Betydning, som Nyttighederne have i Samfundets Husholdning, kaldes deres Værdi.

Den naturlige Nyttighed kan forhøjes ved en forstandig Anvendelse af Arbejde. Jo større Betydning, Værdi, saadanne Nyttigheder have, desto mere Arbejde kan man staae sig ved at anvende paa deres Tilvirkning; thi desto større Tjeneste gjør man Samfundet og desto flere Tjenester kan man til Gjengjæld forlange derfor. Jo større Ubehagelighed der er forbunden med et Savn, desto mere Ulejlighed vil man offre paa at frie sig for Savnet.

12. Værdien afhænger af Trangen dertil og af Arbejdet, dens Tilvirkning koster.

Er der ingen som har Brug for en Ting, saa har den ingen Værdi; men Alt, hvad der er Brug for, har Brugsværdi. Kan enhver forskaffe sig en Ting i tilstrækkelig Mængde (frisk Luft og Solvarme), saa har den heller ingen Værdi, om den end er i høj Grad nyttig.

Fordi en Ting er nyttig, har den ikke strax en Værdi; dens Tilvirkning maa have krævet Offre. Men en Ting, som har Værdi, maa være nyttig, det vil sige tilfredsstille en Trang; ellers vilde ingen offre noget paa dens Tilvirkning.

Værdien afhænger af Tilbud og Efterspørgsel. Jo flere Gjenstande af samme Art der gives og jo færre der attraa den, desto mindre er dens Værdi. Naar en god Høst frembringer meget mere Korn, end der paa de sædvanlige Markeder for dette Korn er Brug for, saa taber det i Værdi; men kan man aabne nye Afsætningssteder derfor, saa kan det holde sig i Værdi, ja endog stige. Hvis en slet Høst giver os mindre, end der plejer at udbydes paa de samme Markeder, saa stiger det i Værdi, med mindre en bedre Forsyning kan ske andenstedsfra. Derfor jo ringere Mængder der tilbydes og jo større der efterspørges, desto højere stiger Værdien.

Værdien afhænger af det Arbejde, dens Tilvirkning koster (Produktionsomkostningerne). Jo mere Arbejde der maa anvendes paa en Værdies Tilvirkning, desto større Betydning har den for dem, som befries fra selv at anvende Arbejde paa Tilvirkningen. I Lande, hvor Jordens Dyrkning kræver meget Arbejde, maa Kornets Værdi være

større end der, hvor Tilvirkningen er lettere, derfor er Kornet dyrere i Norge end i Danmark. Er Kornavlen ganske umulig paa Grund af de klimatiske Forhold, afhænger Kornets Værdi baade af det Arbejde, Tilvirkningen paa gunstigere Steder koster, og af det, der kræves til Forsendelsen; Kornets Værdi paa Island f. Ex. er derfor ikke afhængig af det Arbejde, det vilde koste Islænderne selv at avle det paa Island, thi saa vilde det blive ubetaleligt. Produktionsomkostningerne bestemmes altsaa ikke af det Arbejde, det enkelte Menneske maa anvende, men af det, der i Samfundet maa anvendes paa Tilvirkningen.

13. De samme Nyttigheders Værdi maa efterhaanden forandre sig, baade fordi Fornødenhederne forandre sig og fordi Tilvirkningen imødekommer Trangen paa nye Maader.

Der var en Tid, da en Flintøxe var et meget værdifuldt Redskab, men saasnart man lærte at gjøre Jernøxer, maatte Flintøxen tabe i Værdi. Omvendt, Jernøxen maatte i Begyndelsen være et meget dyrt Værktøj, men da Jernet udsmeltedes i større Mængder og Letheden i at behandle det tiltog, blev den et vistnok meget billigere Redskab, end Flintøxen nogensinde har været.

Det Held, der følger den enkelte Mands Tilvirkninger, beroer meget paa, hvorvidt han forstaaer at bedømme den Vexel i Værdi, for hvilken hans Produktioner ere udsatte og i Tide lemper sig derefter. Den Agerdyrker, som af egen Erfaring eller andres Exempel lærer at dyrke sin Jord bedre, bringer mere ud af sit Arbejde end den, som haardnakket bliver ved det een Gang tillærte.

14. Tilvirkningen søger stedse at kaste sig over, hvad der har den største Værdi.

Vil man nemlig med mindst muligt Arbejde skaffe sig det største Udbytte, saa maa man opgive de Tilvirkninger, hvis Værdi tager af, for med samme Arbejde at producere, hvad der mindst giver samme Udbytte, som man forhen opnaaede. Væverstolen fortrængtes af de private Huse, da en

mere fabrikmæssig Ordning af Væveriet gav et billigere Produkt. Senere maatte igjen mange Vævermestre standse deres Drift, hvor Maskinvævningen udviklede sig. Da Maskinspinderierne bleve i Stand til at levere billigere Spind end Arbejde med Rokken kunde frembringe, maatte Spinderokken blive sjældnere i de private Huse, hvor man forhen spandt, saavel til egen Brug, som til Salg.

15. Den Værdi, som Nyttighederne faae i Forhold til hverandre og som gjør det muligt at bytte dem imod hverandre, kaldes deres Bytteværdi.

Da Samfundets Husholdning forudsætter Arbejdets Deling, saa kan ikke enhver tilvirke alt, hvad han behøver, men maa for sine egne Produktioner erhverve sig andres i Bytte. For at det, jeg tilvirker, kan faae Bytteværdi, maa det først have Brugsværdi for nogen, helst for saa mange som muligt. Hvad der har Brugsværdi for mig alene, har ingen Bytteværdi.

Men ligefrem Bytning af Nyttigheder er yderst besværlig. Naar jeg besidder for meget af een Ting og trænger til en anden, saa er det dels ikke vist, at der strax gives nogen, som netop baade savner, hvad jeg har nok af, og har til Overflod, hvad jeg behøver, dels vil jeg i Reglen ikke vide, hvor jeg skal finde en saadan Person. Skal man lade Bytningen gaae igjennem flere Hænder formedelst forskjællige Ting, saa tiltager kun Vanskeligheden.

Man har derfor valgt et Byttemiddel, som alle ere villige til at modtage for deres overflødige Varer, som derfor altid kan tjene til Anskaffelse af det savnede.

Dette Byttemiddel maa være noget, alle tillægge Værdi; det maa ikke vexle altfor stærkt i Værdi; det maa let lade sig dele i smaa Dele. Man bruger ædle Metaller udmøntede til Pengestykker. De ere netop i Besiddelse af visse Egenskaber, Skjønhed og ringe Tilbøjelighed til at undergaae Forandringer, hvorpaa alle sætte Pris. Metallet findes i Jorden i begrændset Mængde og nye Fund tilvejebringe ikke meget betydelige Forandringer i Forholdet imellem Tilbud og Efterspørgsel. De lade sig endelig dele meget smaat.

16. Penge er almindeligt Byttemiddel for al Tilvirkning.

Ved Hjælp af Penge deler enhver Bytning sig i et Salg og et Kjøb. Mine overflødige Produkter afgiver jeg til een og modtager Penge som Bevis paa, at jeg har gjort Samfundet en Tjeneste ved min Tilvirkning; det er Salget. Hos en anden søger jeg dernæst at erholde Del i hans Tilvirknings Udbytte og giver ham i Penge et lignende Bevis; det er Kjøbet.

Men for med Lethed at kunne benytte Penge som Byttemiddel, behøves ikke blot møntede Penge, men dels et Møntsystem, der fastsætter Pengestykkernes Navne og indbyrdes Værdi, dels et Maal- og Vægtsystem, hvorved man sættes i Stand til at bedømme, om Produkterne ved Kjøb og Salg omsættes i de rigtige Mængder i Forhold til de modtagne Penge.

§ 6. Pris.

17. En Nyttigheds Pris er den Pengeværdi, der gives i Bytte for den, altsaa den i Penge udtrykte Bytteværdi.

Tingenes Pris retter sig efter de samme Forhold som Værdien i Almindelighed, altsaa dels efter Forholdet imellem Tilbud og Efterspørgsel, dels efter det Arbejde, deres Tilvirkning kræver (Produktionsomkostningerne). Men det første bliver det samme som Forholdet mellem Antallet af Kjøbere og Sælgere. Er der mange, som byde den samme Ting tilfals, men faa, som ville kjøbe, saa falder den i Pris, og omvendt den stiger igjen, naar Kjøberne blive flere eller Sælgerne færre. Man kan derfor vel selv fastsætte Prisen paa sit Produkt, men man kan ikke sælge det, med mindre Prisen ikke overstiger det, andre ville sælge for. Staaer jeg ene paa Markedet med mit Tilbud, kan jeg drive Prisen højt op, indtil jeg naaer en Pris, til hvilken slet ingen eller ikke nok ville kjøbe, enten fordi de lettere kunne tilvirke selv eller fordi de hellere ville undvære. Omvendt, er jeg eneste Kjøber, kan jeg drive Prisen ned til en saadan Ubetydelighed, for hvilken ingen vil sælge, dog, hvis

jeg ikke kan undvære Tingen, ikke under Prisen for det Arbejde, det vilde koste mig selv at tilvirke den.

Tingenes Pris maa vexle i Tidernes Løb efter den Trang, der er til dem, og det Arbejde, deres Tilvirkning koster.

Der er dog ved Forandringen i Prisen i Tidernes Løb ogsaa at tage Hensyn til, at Pengenes, de ædle Metallers, Pris ikke forbliver aldeles den samme til alle Tider. Forøges Mængden af ædle Metaller i Forhold til deres Forbrug, maae Pengene falde i Pris, og flere Penge gives for det, man før fik billigere. Nyttighederne kunne altsaa stige i Pris, fordi Pengene falde i Pris, fordi Penge ere billige; men omvendt kunne Nyttighederne falde i Pris, fordi Penge ere dyre, stige i Pris.

18. De personlige Tjenstydelser imellem Mennesker have ogsaa en Værdi, en Bytteværdi, en Pris, der bestemmes af de samme Love, som Prisen paa tilvirkede Gjenstande.

Prisen paa de personlige Tjenstydelser afhænger derhos dels af den naturlige Nyttighed, hvoraf den Tjenstydende er i Besiddelse, dels af den Grad, hvori denne ved egen eller andres Paavirkning er forhøjet. Medfødte, saavel legemlige som aandelige Fortrin, saasom Styrke, Behændighed, Talent, Geni, ere altid i høj Pris; men den forhøjes endnu ved deres omhyggelige og forstandige Uddannelse.

§ 7. **Formue.**

19. Den hele Samling af Nyttigheder, hvoraf nogen er i Besiddelse, kaldes hans Formue.

Formuen er saaledes ikke blot de Penge, man ejer, men alt hvad der har en Værdi eller en Pris, ikke blot nyttige Gjenstande, men Egenskaber og Færdigheder, Kundskaber og Talenter, som kunne tjene Samfundet.

20. Formuen kan deles i Værdiformue og Arbejdskraft.

Værdiformuen er Samlingen af de nyttige Gjenstande, man besidder, derunder naturligvis Penge. I Almindelighed

beregnes denne Formue efter de nyttige Gjenstandes Pris og udtrykkes altsaa i en vis Pengesum. Denne Del af Formuen kommer ikke blot den enkelte til Gode, men udgjør en blivende Del af alle de i Samfundet værende Formuer, Samfundsformuen, der ved Ejerens Død kommer andre og dermed fremdeles Samfundet til Gode.

Arbejdskraften er Indbegrebet af de Midler, man har til ved sine personlige Kræfter at tilvirke Nyttigheder. Den maales bedst ved Summen af de Værdier, den i et vist Tidsrum, f. Ex. et Aar, kan frembringe. Udbyttet af Arbejdskraften kommer vel Samfundet til Gode, men selve Arbejdskraften gaaer tabt for Samfundet ved Ejerens Død. Saalænge Arbejdskraften er i Virksomhed, udgjør den en Del af Samfundsformuen.

21. Samfundsformuen er Indbegrebet af den hele i Samfundet værende Formue.

De enkelte Formuer, hvoraf hele Samfundsformuen er sammensat, behøve ikke at tilhøre blot enkelte Personer eller Familier (physiske Personer); den kan ogsaa tilhøre offentlige Stiftelser, Banker, Menigheder, Kommuner o. s. v. (juridiske Personer).

Ved Samfundet kan forstaaes en større eller mindre Gruppe af Mennesker, en Familie, en Kommune, en Provinds, et Land o. s. v. Men jo mindre adskilte Interesserne ere, jo lettere den ene Gruppes Produkter kunne afsættes til den anden, desto større Fællesskab indtræder der i Formuen.

Da Arbejdet fordelagtig deles, ikke blot efter dets Beskaffenhed imellem Personerne i samme Gruppe, men ogsaa efter Landenes naturlige Beskaffenhed og Udvikling imellem Nationerne, saa samvirke alle Samfundsgrupper i en fælles Tilvirkning, og det er saaledes bedst for Produktionen, at alle Grupper have deres Interesser saa lidt adskilte som muligt.

Det vilde være gavnligst for Menneskenes Velvære, om alle Formuer paa hele Jorden havde fælles Interesser og altsaa dannede Led i en eneste Samfundsformue paa Jorden.

22. Samfundsformuen kan deles i Forbrugsformue og arbejdende Formue.

Til Forbrugsformuen maa man regne alle de Nyttigheder, som ere færdige til Forbrug. Dertil hører alle Slags Fødevarer: Brød, Urter, Kjød, Vin, Øl o. s. v., fremdeles færdige Klæder, Boliger, Husgeraad, Lysthaver, Luxusheste m. m. Tilkjøbt Ret til andres Tjenstydelser kan høre til Forbrugsformuen.

Den arbejdende Formue derimod virker i Tilvirkningens Tjeneste og deltager altsaa i Tilvejebringelsen af forøget Forbrugsformue. Man kalder den ogsaa Kapitalformue. Derhen høre Raastoffer, Farvestoffer, Fabrikbygninger, Værktøj, Maskiner o. s. v. Ret til andres Tjenester ved Tilvirkningen hører herhid.

23. Samfundsformuen kan fra et andet Synspunkt deles i den faste og den flydende Formue.

Fast kaldes den Formue, som ikke hurtig fortæres eller omdannes, flydende, den som idelig trænger til Fornyelse, fordi den er forbrugt eller omsat i en anden Skikkelse.

Af Forbrugsformuen maa man regne Bolig og Bohave til den faste, men Fødemidler og personlige Tjenester til den flydende Formue. Af Kapitalformuen blive Bygninger, Skibe, Ovne, Landeveje, Jernveje o. s. v. at henregne til den faste, men Raastoffer, Brændmaterialier, halvfærdige Ting til den flydende. Den hele flydende Kapital i en Drift kaldes Driftskapital, den samlede faste Kapital, som maa være tilstede, naar Driften skal gaae, kaldes Anlægskapital.

Den flydende Del af den arbejdende Formue eller Kapitalformuen vil, netop ved at underkastes det med Tilvirkningen forbundne Arbejde, efterhaanden omdannes til Forbrugsformue. Jernertsen bliver først ved Udsmeltningen forandret til Raajern og har derved optaget i sig det til Omdannelsen fornødne Arbejde, der har forhøjet Jernertsens Nyttighed; det har fremdeles optaget i sig en Del af Brændmaterialet, som er flydende Kapitalformue, en Del af Højovnens Kapitalværdi, som henhører til den faste Formue. Det saaledes fremkomne Raajern

er nu flydende Kapitalformue for de Værker, hvori det omdannes til Staal; Staalet er igjen flydende Formue for Smedeværkstedet, hvori et Stykke Værktøj gjøres færdigt; dette henhører da til Forbrugsformuen.

24. Tilvirkning paa den fordelagtigste Maade kræver Kapitalformuer, som staae til Driftsherrernes Raadighed.

Af den faste Kapitalformue optages efterhaanden smaa Dele i Produktet, saaledes som en Del af Højovnens Værdi gaaer over i Raajernet. Jo større Kapitalformuen er og jo længere den uden Fornyelse kan gjøre Tjeneste, desto længere varer det, inden den er ganske gaaet over i de færdige Produkter. Den faste Kapitalformue kan altsaa kun langsomt erstattes ved Produktets Salg.

Den flydende Kapital gaaer vel hurtigere over i Produktet, som Værdien af den Mængde Kul, der bruges til en enkelt Jernudsmeltning, gaaer over i det derved erholdte Raajern; men den forbrugte flydende Kapital maa øjeblikkelig erstattes af en ny, for at Tilvirkningen kan fortsættes.

Dersom ingen besad Formue nok til at anbringe i saadanne Tilvirkninger og til derhos at leve, indtil Produktets Salg kunde erstatte Kapitalforbrugen, saa vilde saadanne Tilvirkninger ikke være mulige. Den, som benytter sin egen eller andres Kapitalformue til at drive en vis Art Produktion, kaldes en Driftsherre.

Men Driftsherren behøver, for at kunne tilvirke noget, ikke blot Kapitaler, men ogsaa Arbejdere, hvem han da maa betale Prisen for deres Arbejde; han kaldes derfor i dette Forhold ogsaa ofte Arbejdsherre. Disse Arbejdere behøve ingen Kapitalformue, saafremt blot Drifts- eller Arbejdsherren kan betale dem Prisen for deres Arbejde i bestemte korte Mellemrum. Denne Betaling kaldes Arbejdsløn.

Arbejdslønnen optages, som Repræsentant for det brugte Arbejdes Værdi, i det færdige Produkt. Ogsaa derfor maa der gives Erstatning ved Produktets Salg.

25. Store Kapitalformuer ere ikke blot i Almindelighed til Samfundets Fordel, men ogsaa i Særdeleshed til Gavn for Arbejderne.

Først ved Hjælp af store Kapitalformuer ere Tilvirkninger i det store, som forudsætte mange Menneskers Samvirken, mulige. Uden saadanne Formuer vilde altsaa de store Foretagender, i hvilke Arbejderne uden Formue kunne virke for Arbejdsløn, ganske falde bort. Disse Arbejdere vilde da være ude af Stand til paa denne Maade at producere og maatte søge andet Arbejde; der vilde da blive mindre Efterspørgsel efter deres Arbejde, medens Tilbudet om Arbejde i andre Retninger maatte tilbage. Prisen for Arbejdet, Arbejdslønnen maatte da falde.

Jo flere store Kapitalformuer, der søge Arbejdernes Hjælp, desto mere stiger Efterspørgslen efter Arbejde og desto højere bliver Arbejdslønnen.

Da Arbejderen endelig oppebærer sin Løn af Arbejdsherren længe før denne har faaet sit Udlæg dertil erstattet af Salgsprisen for Produktet, saa gjøre de store Kapitalformuer det muligt nu at lønne Arbejde, som i Virkeligheden først betales af Forbrugerne langt hen i Tiden. Den Arbejdsløn, som Arbejderne i en Sukkerplantage faae, betales først tilbage af de Forbrugere, som kjøbe Sukkeret hos de Handlende, der igjen have modtaget det fra Raffinaderierne. Nu betale vi dem, der bygge en Jernvej, dem, der foretage den foreløbige Undersøgelse, dem, der lede Arbejdet, dem, der tegne, dem, der gjøre Jordarbeidet, udføre Kjørslen o. s. v., med en Løn, som igjen indkommer en lang Aarrække igjennem, maaske hundrede Aar, af de Rejsendes Betaling for deres Befordring og af Indtægt for Godsforsendelser.

§ 8. **Adgang til Erhverv.**

26. For at der altid kan opnaaes det størst mulige Udbytte med mindst muligt Arbeide, maae alle have lige Adgang til Erhverv.

Enhver arbejder for sin egen Fordel, men hvad han tilvirker, maa derfor ogsaa yde Samfundet saa megen Tilfredsstillelse som dette Arbejde kan yde; thi først derved blive hans Produkter søgte, først da kan Tilvirkningen betale sig. Det Arbejde, som derfor ikke bliver godt nok betalt i een Virksomhed, maa have Frihed til at søge andensteds hen, for at opnaae mere baade til Arbejderens og til Samfundets Fordel. Det samme gjælder om Kapitalens Anvendelse, ogsaa den maa have fuld Frihed til at skaffe sig det størst mulige Udbytte.

Paa den Maade gjør hver sig selv til Midtpunkt for Tilvirkningen, idet han kun har sin egen Fordel for Øje; men med det samme imødekommer han ogsaa bedst Samfundets Trang.

Det maa følgelig være enhvers egen Sag at afgjøre, om han troer at producere bedst alene eller i Forbindelse med andre, og da i hvilket Omfang, om han selv vil virke med sin egen Kapital eller overlade den til andre for en Pris, hvorom de kunne enes. Det er for den enkelte, som for Samfundet af Vigtighed, at intet Arbejde spildes og ingen Kapital ligger død, at alt Arbejde og enhver Kapital opnaaer det størst mulige Udbytte. Men kun hver enkelt selv, Arbejder eller Kapitalist, kan bedømme, om han opnaaer, hvad han kan opnaae, og giver Samfundet ham den højest mulige Pris for hans Arbejde og for Brugen af hans Kapital, saa maa det være, fordi dets Ønsker ere bedst muligt imødekomne.

Alt dette forudsætter, at Arbejdere eller Kapitalister leve i Samfund, deres Tilvirkning sker for Samfundets, som for deres egen Skyld.

27. Den enkeltes Adgang til visse Erhvervsgrene kan lide en Indskrænkning, forsaavidt Samfundet derved kan opnaae billigere og bedre Udbytte i enkelte Retninger.

Grundsætningen om den frie og lige Adgang til Erhverv har langtfra ikke altid været anerkjendt. Ikke en Gang i vore Tider er denne Grundsætning tilfulde anerkjendt og næsten ingensteds ganske gjennemført. Slaveri, Livegenskab,

Hoveri, Lavstvang, Stavnsbaand baade for Personer og for deres Haandtering, Monopoler og mange andre Forhold, som have bestaaet eller endnu bestaae, vidne derom.

Saalænge Statsstyrelsen allevegne var i Hænderne paa enkelte Personer, souveræne Fyrster (uindskrænket Monarchi), eller paa Adelsaristokratiet med eller uden Forbindelse med Gejstligheden (Monarchi, indskrænket ved priviligerede Stænder), blev denne Grundsætning ikke opretholdt. Efterat alle Stænders Deltagelse i Lovgivningsmagten er trængt igjennem i enkelte Lande, vil den der komme til sin Ret, om end bornerte Anskuelser eller enkeltes Fordel modvirker den.

Der findes endnu mange Erhvervsgrene, som lide saadanne Indskrænkninger, at den frie og lige Adgang til Erhverv derved er hindret, skjønt af forskjællige Grunde. For nogles Vedkommende er Indskrænkningen ligefrem urigtig og maa antages at falde bort, efterhaanden som større Oplysning gjør sig gjældende. Men for andres har den sin Grund i, at den dermed forbundne Tilvirkning ikke kan ske med størst Fordel uden Samfundets, navnlig Statens Ledning deraf. Som Exempel paa det første kan i vort Land nævnes de Baand, der hvile paa Landejendomme med Hensyn til Udstykning og Sammenlægning; til de sidste kan regnes Landets Forsvars-, Justits- og Politivæsen.

Man kan i Almindelighed sige, at den Tilvirkning, som gaaer ud paa, hvad der er til alles særlige Forbrug, bør være fri, men den, som gaaer ud paa, hvad der er til fælles Brug, til Statens Forbrug, bør være indskrænket. Hvor der er mange Kjøbere, vil Friheden selv bringe den bedste Tilvirkning i Gang; hvor der kun er een, kan denne ikke være sikker paa at finde en Sælger, han staaer sig derfor bedst ved selv at producere. Jo flere Personer der saaledes have Brug for visse Kundskaber, desto bedre kan man overlade den private Virksomhed at meddele dem i Skoler, aabne for hele Befolkningen. Men naar der kræves særegne Kundskaber og Færdigheder af Mænd, som kun behøves i Statens Tjeneste, saa

staaer Staten sig ved selv at aabne Skoler for dem, saasom Universiteter, Officersskoler o. s. v.

Disse Grundsætninger lide dog i Praxis nogen Forandring, dels paa Grund af den historiske Udvikling, dels paa Grund af særegne Omstændigheder, som kunne tilraade en Afvigelse. Over hele Europa har det saaledes historisk udviklet sig, at Postvæsenet er i Statens Haand, dog vel oprindelig, fordi det brugtes til Indtægtskilde. Da Posten benyttes af alle, skulde det synes rigtigst at lade Brevbefordringen være en fri Sag; naar det dog ikke sker, er det af Hensyn til den særdeles væsentlige Betydning, som Sikkerheden og Hurtigheden har. Ligeledes maatte Almueundervisningen nærmest betragtes som en fri Sag; ikke desto mindre er Forholdet gjerne ordnet saaledes, at Staten ordner, tilser og leder den ved lønnede Embeds- og Bestillingsmænd. Dette er vel ogsaa tildels begrundet i den historiske Udvikling, men den endnu mange Steder manglende Anerkjendelse af Oplysningens Betydning hos en Del af Almuen maa dog tillige berettige Staten til ikke endnu at opgive den.

Jo mere den enkeltes Frihed udvikles, jo større Oplysningen er og jo mere alle Klasser i Samfundet deltage i Lovgivningsmagten, desto mere vil Grundsætningen om den frie og lige Adgang til Erhverv gjøre sig gjældende. Den har fundet et passende Udtryk i vor Grundlovs § 83:

„Alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov."

I vort tyveaarige frie Forfatningsliv har den allerede virket til Ophævelse af de fleste og værste Indskrænkninger.

§ 8. **Konkurrence.**

28. At alle Tilvirkninger med Hensyn saavel til Produktets Beskaffenhed og Mængde, som til Tid og Sted, baade tilfredsstille Samfundets Fordringer bedst, og skaffe Producenten det mest mulige Udbytte med det mindst mulige Arbejde, det

skyldes den frie Konkurrence om Fordel, den fælles Frygt for Tab.

Naar Arbejderen kan vende sin Arbejdskraft, hvorhen han vil, og Kapitalisten anbringe sine Kapitaler, hvor han vil, saa udfinde de begge, hver for sig, hvorledes de faae den største Fordel. Men der opnaaes ingen Fordel ved det, som ikke tilfredsstiller Samfundet, og der opnaaes større Fordel, jo bedre Samfundet bliver tilfredsstillet. Konkurrencen fremkalder derfor kun saadant Arbejde, som svarer til Samfundets Krav. Ophører et Produkt at tilfredsstille Kjøberne, lader det sig ikke længer sælge med samme Fordel, ja det kan gaae saa vidt, at Arbejde og Omkostninger ikke blive betalte, saa at Tilvirkningen giver Tab; Tilvirkningen vil da kaste sig over noget, der finder Kjøbere.

Lykkes det nogen at formindske det Arbejde eller de Omkostninger, andre maae anvende paa en vis Tilvirkning, saa vil han høste yderligere Fordel derved, faae et Extraudbytte. Dette vedbliver han at nyde, indtil andre, lokkede af Udsigten til den samme Fordel, finde paa lignende eller andre Forbedringer, saa at Prisen endelig falder og Extraudbyttet forsvinder. Alle efterstræbe et saadant Extraudbytte, der maa ansees som en Belønning for i rette Tid at have ydet Samfundet et Gode, medens Tabet maa ansees for en Straf for ikke at have ydet nok. Extraudbyttet er saaledes en retfærdig Betaling, hele Samfundet erlægger for igjennem Konkurrencen at opnaae den bedste Tilfredsstillelse af sin Trang.

Konkurrencen driver altsaa alle bort fra den Tilvirkning, hvis Produkter Samfundet ikke skjøtter om, og driver dem til at producere, hvad det trænger til. Konkurrencen er derfor saa langt fra en Magt, som er Samfundet fjendlig eller skadelig, at den snarere maa betragtes som en Ordenens Haandhæver. Bastiat siger: „Det er Konkurrencen, der ved sin umærkelige, men uophørlige Virkning, tilvejebringer en Ligevægt, som Retfærdigheden maa anerkjende og som er fuldkomnere end den, den skarpsindigste menneskelige Øvrighed vilde stræbe at fremkalde."

§ 10. Nyttighedernes Kredsløb.

29. Ved Forbrugen (Konsumtionen) fuldendes et Kredsløb af Nyttigheder, tilvirkede ved Arbejde, idet de paa forskjællig Maade udvikle eller vedligeholde Forbrugerens Arbejdskraft.

Tilvirkningen forøger ved Arbejdets og Kapitalens Hjælp Nyttighederne i Samfundet, forøger Samfundsformuen. Enten tjene de umiddelbart til Forbrug, Konsumtion, eller de danne nye Dele af Kapitalformuen. Det første gjælder, hvad der forbruges til Ernæring, Beklædning, Bolig, Bohave, Undervisning, Opbyggelse, Fornøjelse o. s. v.; de udvikle, vedligeholde, forbedre eller forædle Arbejdskraften hos Forbrugeren (Konsumenten). Det sidste gjælder om de halvfærdige Varer, der gaae over i en anden Producents Hænder (Raajernet, der gjøres til Staal o. fl.), om Arbejdsdyr, der tjene Driften i en Tilvirkning, om Værktøj og Maskiner, Undervisningsapparater, musikalske Instrumenter m. m.

Til Erstatning for sine Tilvirkninger nyder Producenten en Indkomst, som han dels forbruger, dels anvender til Forøgelse af sin Kapitalformue, hvilken da anvendes i hans egen eller andres Drift.

Anbringes Kapitalen i en andens Drift, bliver Driftsherren Mellemmand eller Midtpunkt i dette Kredsløb. Han kjøber nemlig Arbejderens Arbejdskraft for Løn og gjør det derved muligt for Arbejderen strax at faae en Indkomst, uden Hensyn til, naar Produktet virkelig sælges. Driftsherren lejer dernæst ogsaa de til hans Drift fornødne Kapitaler af andre for den Betaling, der kaldes Rente og som sætter Kapitalens Ejer (Kapitalisten) i Stand til ogsaa forud at nyde Udbyttet af endnu ikke betalte Produkter. Men Driftsherren kan ikke og vil ikke styre Driften uden af Produktets Salgspris at uddrage, foruden Arbejdsløn og Renter, en egen Indkomst for sig, Driftsherrens Udbytte.

Den Del af Indkomsten, det være sig Løn, Renter eller Driftsherrens Udbytte, som anvendes til Kapitalformuens eller

den arbejdende Formues Forøgelse, har aabenbart endnu ikke tilendebragt sin Virksomhed i Tilvirkningens Tjeneste. Dette gjælder derimod ikke den forbrugte Del, thi med Forbrugen er Tilvirkningens Øjemed naaet; Nyttighederne tilvejebringes kun for at tilfredsstille vore Fornødenheder. Med Forbrugen er derfor det første Kredsløb fuldendt, men, idet Nyttighederne ligesom optages i Personerne, blive de til gavnrig Arbejdskraft, der igjen træder i Tilvirkningens Tjeneste. Saaledes fortsættes Nyttighedernes Kredsløb i det uendelige.

§ 11. Samfundet.

30. Ved Siden af de enkelte Personers egne Interesser, som stræbe efter det størst mulige Udbytte med det mindst mulige Arbejde, staae andre varige og fælles Interesser, som kun kunne varetages i og ved et Samfund.

Allerede Menneskets hjælpeløse Tilstand i visse Aldere og under visse Omstændigheder viser hen paa Nødvendigheden af Forbindelser, Samfund, hvor ikke den Grundsætning alene raader, at naae den bedst mulige Tilfredsstillelse af Fornødenheder med det mindst mulige Arbejde. Baade Barnet og Oldingen ere saa ganske ude af Stand til at sørge for sig selv, at de ikke kunne undvære Familien, det Samfund, som mest knyttes sammen af fælles Interesser. Desuden kan den kraftigste Mand midt i sin Virksomhed knes af Sygdom, saa at han trænger til Familiens Pleje. Her er det altsaa ikke den personlige, men den fælles Fordel, som varetages i og ved Familien.

Dernæst opstaaer der, med den voxende Befolkning og de stigende Vanskeligheder ved dens Ernæring, let fattige og uheldige Familier, der findes forældreløse Børn og frændeløse Oldinge, som trænge til Hjælp. Der kommer Kommunen til med et ordnet Fattigvæsen, med Arbejdshuse, Hospitaler og Asyler.

Endelig kræver Tilvirkningen en Ro til at udfolde sig, Sikkerhed for Formuen, Udbredelse af Erfaring og Kundskaber.

Derfor sørger Staten ved Forsvars-, Justits- og Politivæsen, ved offentlige Indretninger for Oplysning og Undervisning.

I alle disse Forhold er det fælles og bestandige Interesser, der raade. De varetages bedst i og ved Samfund, fordi den personlige Interesse kunde være fristet til at vise dem fra sig, naar Fordelen ved deres Varetagelse ikke stiller sig klart frem i det Øjeblik, da Trangen viser sig. Tjenester ydes kun i Forventning om Gjentjenester, og naar Rimeligheden i at trænge til eller modtage Gjentjenester tager af, saa er ogsaa Tilbøjeligheden til Tjenstydelse ringere. Men naar Samfundet i een af sine Former overtager Forpligtelsen til at varetage disse Interesser, saa er enhver sikker paa den Tjeneste af denne Art, som han behøver. Og da Samfundets Tjenester betales af dets Medlemmer, — i Familien ved personlige Tjenester, som den ene Alder gjør den anden, som Forældre gjøre deres Børn igjennem mange Led, i Kommunen og og Staten ved Skatter, Afgifter og Ombud, saavelsom ved personlige Tjenester, den ene Slægt yder den kommende, — saa bliver Grundsætningen om gjensidig Tjenstydelse som Grundlag for Samfundets Husholdning tillige opretholdt.

Naturligvis høre ikke herhid den Slags Samfund, hvis Formaal er Tilvirkning med fælles Fordel af Udbyttet, saasom Associationer, Aktieselskaber m. m. Men visse af dem kunne dog tilsigte saadanne Formaal, at de med størst Fordel gjøres til Statssag. Derhen hører til en vis Grad Forsikkringsvæsenet, hvis Formaal er at afværge enkelte Uheld, som til Skade for Samfundet kunne ramme enkelte Personer, enkelte Familier, Byer eller Kommuner. Forsikkringerne kunne nemlig dels være saadanne, som passende ere Gjenstand for privat Industri, fordi alle anerkjende og behøve dem, dels saadanne, som enten endnu ikke have vundet tilstrækkelig Anerkjendelse, eller kræve større Sikkerhed end den private Industri altid kan give, eller ligefrem finde en saa sjælden Anvendelse, at de ikke kunne betale sig. Forsikkring mod Ildsvaade og Søskade ere nu i saa almindelig Brug, at den private Virk-

somhed paa dette Punkt er fuldkommen tilstrækkelig. Livsforsikkringer og Livrenteforsikkringer have vundet mindre Udbredelse og kræve tillige, dels paa Grund af den lange Tid, der kan medgaae, inden derom afsluttede Handeler bringes til Afgjørelse, dels paa Grund af Vanskelighederne ved deres Beregning, altid et Tilsyn af Samfundet (Staten). Disse ere derfor Gjenstand for Statens Virksomhed (i England f. Ex.) eller staae umiddelbart under en af Staten valgt Bestyrelse (som i Danmark), uden dog iøvrigt at være unddragne den private Industri under Statens Tilsyn. Forsikkring imod store Ulykker, saasom Oversvømmelser, Jordskjælv o. desl., som sjældent indtræffe, kan ikke gjøres til Gjenstand for en Forretning, den maa derfor overtages af Samfundet, idet de forskjællige Stater og Landsdele træde hjælpende til.

31. Den hele Menneskeslægt danner et stort Samfund, i hvis Husholdning alle de Love gjælde, som ere udviklede for Personernes og de mindre Samfunds Husholdning.

Menneskeslægten er udbredt over hele Jorden, vort fælles Skatkammer for alle Nyttigheders Grundlag. Det Folk (Nation), som afslutter sig fra alle andre, giver derved Afkald paa de Nyttigheder, der ikke kunne udvindes af den Plet Jord, det beboer, og unddrager igjen andre Folkeslag dem, det raader over. Men der er al Rimelighed for, at Tabet vil være paa det Folks Side, som afslutter sig. Da det dernæst er muligt, at Forbindelsen af de fra forskjællige Egne paa Jorden hentede Nyttigheder kan avle nye, hidtil ukjendte, saa viser der sig med Affondringen et aabenbart Tab for hele Menneskeslægten. Det samme følger ogsaa deraf, at den Erfaring og Kundskab, som paa eet Sted er indsamlet, ikke kan komme til Nytte paa et andet derfra affondret.

Nu er vel Forholdet i Verden ikke det, at enkelte Folkeslag have formaaet ganske at udelukke sig fra Forbindelsen med andre, men de samme Betragtninger gjælde ogsaa, naar den ene Stat omgjærder sig med Forsigtighedsregler, Forbud og Beskatninger, som have til Hensigt at vanskeliggjøre Sam-

kvemmet. De i andre Stater frembragte Nyttigheder blive i samme Forhold dyrere i den saaledes omgjærdede Stat, som Vanskelighederne ere større. Der kræves altsaa mere Arbejde end fornødent af Beboerne i en saadan Stat, for at skaffe sig slige Nyttigheder.

Som Exempel paa den Art Vanskeligheder anføres Forbud imod Rejser ud over Landets Grændser eller i visse Lande, Forbud imod Ud- og Indførsel af enkelte Raastoffer og Produkter, Told, Konsumtionsafgift m. m. Jo mere Oplysning om de rette Grundsætninger for Samfundets Husholdning udbreder sig hos Staternes lovgivende Magter, desto mere ville disse Hindringer for det frie Samkvem blive fjernede. I de fleste Stater bestaaer dog endnu en Toldbeskatning, men den opretholdes for det meste kun af Hensyn til den Indtægt, Staten har deraf og som ikke let kan erstattes paa anden Maade. Imidlertid tør det paastaaes, at alle oplyste Landes Regjeringer nu, bevidst eller ubevidst, stræbe henimod Frihandel, den Tilstand, hvori alle de for den bedste Tilvirkning ved det mindste Arbeide skadelige Foranstaltninger fjernes.

I. Den private Tilvirkning i Samfundet.

§ 1. Grundlov for Tilvirkningen.

32. Ved Konkurrencen opnaaes den bedste Fordeling af Arbejde og Kapital paa de forskjællige Tilvirkninger.

Tilvirkningen trives bedst under Forhold, der tilstede enhver fri Brug af sine Evner. Den, som bedst forstaaer at anvende sine Kræfter paa Tilfredsstillelsen af de enkelte Personers og Samfundets Fornødenheder, opnaaer den største Fordel. Enhver vil derfor anvende sine Kræfter (Arbejde og Kapital) paa den Tilvirkning, hvorved der med det mindste Offer naaes det største Udbytte. Men dette forudsætter Frihed og dermed Konkurrence, som er en Kamp om de Fordele, der høstes af at tilfredsstille Samfundet. Den sætter alle Samfundets legemlige og aandelige Kræfter i den fuldkomneste og frieste Bevægelse for at naae det betegnede Maal. Ethvert Baand paa Bevægelsen, som knyttes af enkelte Personer eller Stænder, naar de have Magten, kan ikke indeholde den Sum af Erfaringer, som hele Samfundet har i sig.

§ 2. De tre sammenhørende produktive Kræfter.

33. Til Produktion kræves Samvirken af Naturen, Arbejdet og Kapitalen.

Tilvirkningen sker ikke tilfældig, men forudsætter en planmæssig Stræben efter et bestemt Maal. Derfor kan gjerne et tilfældigt Fund af et Guldlag eller Diamanter sætte et Land

i Besiddelse af en Nyttighed, men egentlig Tilvirkning i streng Forstand sker derved ikke. Men finder jeg et Stenkullag, anvender Arbejde og Kapital paa at bringe Kullene i en saadan Form og paa et saadant Sted, at de umiddelbart kunne bruges, saa producerer jeg.

I Begyndelsen, i Menneskeslægtens Barndom maatte enhver enten finde i Naturen, hvad han brugte, eller selv tilvirke det, saa at det blev færdigt til Brug; i det højeste arbejdede han for og med sin Familie. Naturen gjorde meget, Arbejdet og Kapitalen lidet. Alt som Samfund dannes og udvikles, sker Tilvirkningen ved alle for alle; Naturen svigter ikke, men Arbejdet og Kapitalen faaer større Betydning.

34. Naturen leverer Stoffet, der bearbejdes. Men det er langtfra ikke den eneste Maade, hvorpaa Naturen er medvirkende. Naturkræfterne arbejde med os paa den Maade, som Naturlovene tilstede det. Det bliver det menneskelige Arbejdes Sag at bringe Naturkræfterne til at tjene os. Ogsaa alle Menneskets legemlige og aandelige Kræfter høre med til Naturkræfterne. Naturens Medvirkning er altsaa en Forudsætning for selve Arbejdet.

Naturkræfterne tjene os med forskjællig Imodekommen. Vi behøve kun at opfange Vinden i Møllens og Skibets Sejl, at lede Lufttrækket ved en god Bygning af Ovne og Skorstene, at modtage Vandtrykket paa Vandhjulets Skovler, at lade Sollyset og Regnen virke paa vor Udsæd og vore Plantninger. Men vi maae afrette Dyrene til at tjene os paa bestemte Maader, forvandle Vandet til Damp og lede dets Virkninger i Dampmaskinen, udgranske Magnetismens, Elektricitetens og Lysets Love, for vi kunne bruge disse Kræfter i Skibsfartens, Galvanoplastikkens, Telegraphiens, Photographiens Tjeneste; uden nøje Kundskab om de forskjællige Stoffers Indvirkning paa hinanden til Sammensætning og Opløsning (Chemi) kunde ingen Fabrikation bringes til den nuværende Fuldkommenhed.

35. Arbejdet forøger Nyttigheden, idet det bearbejder Stoffet fra Naturen og leder Naturkræfterne. Arbejdet

selv skaber intet, og derfor er alt Arbejde lige produktivt, Bondens ikke mere end Kjøbmandens, Fabrikantens ikke mere end Naturforskerens, Lægens ikke mere end Philosophens. Naar Bonden sætter de Naturkræfter i Bevægelse, hvorved Kornet avles, saa benytter Kjøbmanden dem, der tjene til dets Befordring ud imellem Forbrugerne; gjør Fabrikanten praktisk Brug af Stofferne i Naturen, saa gjør Naturforskeren theoretisk Brug af Naturlovene og hjælper derved Fabrikanten; benytter Lægen sig af sit Kjendskab til det menneskelige Legeme, saa uddrager Philosophen af sin Kundskab til Menneskeaanden mange for Slægten gavnlige Lærdomme.

36. Den arbejdende Formue, Kapitalen, besparer saavel Naturkræfter som Arbejdskræfter, uden at Mængden af tilvirkede Nyttigheder formindskes. Er jeg i Besiddelse af det Raastof, jeg skal bearbejde, saa sparer jeg det Arbejde og de Naturkræfter, der kræves for at skaffe mig det. Besidder jeg Jernveje og Dampskibe, saa sparer jeg Tid, Kraft og Bekostning paa Produktets Flytning o. s. v.

Ogsaa Kapitalen benytter Naturkræfternes Medvirkning ved Produktionen. Dette er en nødvendig Følge af, at Kapitalen er en Del af den ved Arbejdets og Naturens Samvirken dannede Formue. Maskinerne ere selv Produkter af Natur, Arbejde og Kapital, men de tjene Tilvirkningen paa en bedre Maade ved den forøgede Nyttighed, Arbejdet har nedlagt i de Naturgjenstande, hvoraf de ere dannede.

§ 3. Forholdet imellem de produktive Kræfter.

37. Naturens, Arbejdets og Kapitalens Deltagelse i Tilvirkningen staaer i det Forhold, som til enhver Tid er det fordelagtigste.

I Begyndelsen, naar Befolkningen er ringe og Naturens Gaver rigelige i Forhold til Forbrugen, behøves mindre Anvendelse af Arbejde, næsten ingen af Kapital, for at tilfredsstille Fornødenhederne. Er der meget mere god Jord end der behøves til at frembringe Brødkorn nok, dyrker man den med ringe Arbejde og uden Kapitalanvendelse, for at gjengive den

Evnen til at frembringe, som ved Gjødning m. m. — Nomaden har fri Græsgang til sine Hjorder.

Men efterhaanden som Befolkningen voxer og Naturens frie Frembringelser flyde forholdsvis mindre rigelig, maa der anvendes mere Arbejdskraft, medens dog endnu en ringe Kapital, f. Ex. af simple Redskaber og Bygninger, er nok til at skaffe alle det fornødne. Er al den bedste Jord indtaget til Dyrkning og dens Evner tagne saa stærkt i Beslag, at den trænger til Fornyelse af sin Kraft, saa bliver der Spørgsmaal om Anvendelse af mere Arbejde, enten til Dyrkning af den næstbedste Jord eller til at gjengive den udpinte gode Jord sin Kraft. I saa Tilfælde behøves ikke blot mere Arbejde, men Kapitalen faaer som arbejdsbesparende Kraft en større Betydning. — Kvægavlen i vore Tider maa skaffe det nødvendige Foder ved Dyrkning, Engvanding o. s. v.

Endelig, naar Befolkningens Tilvæxt kræver yderligere Forøgelse af Tilvirkningen, træder Naturens frie Medvirkning mere i Baggrunden, og det bliver Arbejdet og Kapitalen i Forening, som skulle drive Naturen til at yde det fornødne. Her bliver dog især Kapitalens Betydning fremtrædende, fordi hver ny Anvendelse af Kapital giver en Arbejdsbesparelse. Med Hensyn til Jordens Dyrkning er dette Forhold indtraadt overalt i vor Verdensdel, hvor den langt overvejende Del af Jordbunden er indtaget til Dyrkning.

38. Opsparet Arbejde er Kapital, forbrugt Kapital er Arbejdskraft.

Mennesket med sin Arbejdskraft staaer lige overfor Naturen med sin Rigdom. Idet Mennesket ved sit Arbejde tilegner sig og forøger de naturlige Nyttigheder, erhverver det sig en Formue.

Forsaavidt Nyttighederne ikke umiddelbart forbruges, blive de til Kapitalformue, der tjener til videre Lettelse af Tilvirkningen. I Kapitalformuen staae altsaa visse Nyttigheder til vor Raadighed, naar vi ville lade dem tjene os til yderligere Tilvirkning, lade dem arbejde for os. Det Arbejde, som derved udføres, kan betragtes som opsamlet i Kapitalen ved

den tidligere Virksomhed, altsaa som opsparet Arbejde. Sæt, at vi behøve 7 Dage hvert Aar til at grave det Stykke Jord, vi dyrke, men vi anvende 30 Vinterdage paa at gjøre en Plov, hvormed vi i 1 Dag kunne gjøre det Arbejde, der for krævede 7, saa have vi i hine 30 Dage nedlagt i Ploven et Arbejde, der aarlig sparer os 6 Dages Gravning. Efter 5 Aars Forløb er de 30 Dages Arbejde altsaa betalt, og vi have ikke blot i vor øvrige Levetid vundet 6 Dages Arbejde aarligt, men ogsaa vore Efterkommere kunne anvende 6 Dage aarlig til anden Virksomhed, saalænge Ploven kan bruges. Tilmed spares dette Arbejde paa Landmandens travle Tid, men Ploven kan gjøres til enhver Tid. Ploven er saaledes en Kapital, som med Føje kan kaldes opsparet Arbejde.

Al Kapitalformue omdannes efterhaanden til Forbrugsformue. I denne Skikkelse tjener Formuen til Ernæring, Beklædning, Opmuntring, Undervisning, Bevarelse af Sundheden o. s. v., og hører derefter op at være til. Formuen er saaledes fortæret, men vore legemlige Kræfter, vor Sundhed, vort Velvære, vor Aandsfriskhed er vedligeholdt eller fornyet. Den forbrugte Kapilal skjænker os Arbejdskraft og det baade aandelig og legemlig. Kapitalforbrugen udvikler og danner altsaa baade Aand og Legeme. Naar vi derfor arbejde paa at erhverve Kapital, samle vi Midler til vor Uddannelse.

39. Skjønt Samfundet besidder Forraad baade af Arbejdskraft og af Kapital, er det dog mere indskrænket i Anvendelsen af Arbejdskraften end af Kapitalen, og derfor kan ogsaa Arbejderens Stilling under uheldige Forhold blive vanskeligere end Kapitalistens.

Al den i Samfundet værende Arbejdskraft og Kapitalformue udgjør et nyt Forraad af Hjælpemidler for Tilvirkningen. Men Arbejdskraften lader sig ikke forbruge paa een Gang eller i vilkaarlige Mængder, den maa fordeles i Tiden paa en Række efter hverandre følgende Virksomheder. Den flydende Kapital derimod lader sig lettere kaste ind i Tilvirkningen til alle Tider og næsten i alle Størrelser. Dette er

en naturlig Følge af de Grændser, der ere satte for den personlige Virksomhed; vi kunne kun udføre en vis Mængde Arbejde i en vis Tid og een Ting ad Gangen. Men den flydende Kapital kan samle den deri opsparede Arbejdskraft paa eet Punkt, forsaavidt den blot lader sig omsætte i Penge. Den faste Kapital derimod er i Reglen mere bundet end Arbejdskraften.

Arbejdskraften maa være i uafbrudt Virksomhed, hvis der ikke skal opstaae Tab; standses den for en Tid, kan det forsømte sjeldent indhentes paa en anden uden at hindre andet Arbejde. Den flydende Kapital, det opsparede Arbejde, kan ofte afvente det belejlige Øjeblik, kan undertiden holde sig tilbage fra det ene og kaste sig paa det andet, ja endog for en Tid holde sig ganske borte fra Tilvirkningen; dog ikke uden ofte meget føleligt Tab for Kapitalisten.

Arbejderen maa uden Afbrydelse oppebære sin Løn, hvis der ikke skal være Fornødenheder, som blive utilfredsstillede. Men denne Løn er netop en Forudbetaling af det, som Tilvirkningen først senere kaster af sig og som ydes af Kapitalen, der saaledes maa vente paa sin Del af Udbyttet. Derfor maae ogsaa i trange Tider, hvor Produktionen standser, Arbejderne tilbyde sig mere paatrængende end Kapitalerne. Naar der ingen Sikkerhed er for Tilvirkningens rolige Gang og for, at den betaler sig, vil Kapitalens Ejer foretrække at vente selv med Tab for Øje; men Arbejderen kan ikke vente.

Sagen er, at Tilvirkningen i det Store har mange Trin at gjennemløbe i Tid, som i Rum, for et Kredsløb er fuldendt, og kun ved Kapitalens Hjælp kunne de gjennemløbes. Men Arbejderens Tilvirkning af sine egne Fornødenheder ved Arbejde for Løn sker i det Smaa, der er kun eet Trin, han leverer Arbejde og modtager derfor den Løn, hvorved han opnaaer alle sine Fornødenheders Tilfredsstillelse.

Men hermed er dog ikke sagt, at Kapitalen, især den faste, men ogsaa den flydende, som alt er anbragt i Tilvirkningens Tjeneste, ikke ofte trykkes ligesaa meget af Uro og Standsninger

som Arbejderen; undertiden maa Kapitalisten endog finde sig i langt større Tab og haardere Stød end Arbejderen.

§ 4. Arbejdets Produktivitet.

40. Alt det, hvorpaa Arbejdet virker, kaldes dets Stof. Stoffet er ikke altid materielt.

Jernerts er Stof for Arbejdet ved Højovnene, naar Jernet udsmeltes; Raajernet er igjen Stof for videre Arbejde. Menneskets legemlige eller aandelige Evner ere Stof for det Arbejde, der udføres ved Opdragelse, Undervisning og Oplysning. Menneskelige Tjenstydelser blive Stof for det Arbejde, hvorved de ledes eller benyttes i Driften; Haandværkssvendens Tjeneste er Stof for Mesterens Arbejde, den udførende Musikers for Orchesteranførerens o. s. v.

Stoffet vexler med vort Kjendskab til Materiens Egenskaber, til Naturlovene. Naturvidenskaberne ere derfor Samfundshusholdningens Fæller. Saaledes har i Tidernes Løb Trangen til Belysning været afhjulpen ved Fyrrespaan, Talg, Vox, Olie, Stenolie, Gas. Der har altsaa til forskjællige Tider været bearbejdet forskjællige materielle Stoffer, for at skaffe Belysningsmidler, men der har med det samme udviklet sig Stof, som ikke er materielt, dels de til Bearbejdelsen fornødne Tjenstydelser, dels Mechanikkens og Chemiens Naturlove som Stof for Naturforskere.

41. Ved Arbejde for Tilvirkning af Nyttigheder til vore Fornødenheders Tilfredsstillelse opstaaer Industri.

Derhen hører Tilvirkning af Raastof og Raastoffets Bearbejdelse (Industri i snevrere Forstand) og Produktets Omsætning, som sker ved Handelen.

Tilvejebringelsen af Raastoffet kan skee paa meget forskjællig Maade. Snart behøver man kun at opsøge det i Naturen, som ved Indsamling af vildt voxende Urter og Bær, ved Jagt, Fiskeri og Bjergværksdrift, snart maa man sætte Naturens egne Kræfter i Bevægelse for at tilvirke det, som naar man dyrker Korn, Vin, Hør, Frugter, Urter, ordner

Træproduktionen i Skoven, tillægger Dyr til Arbejdsbrug, Slagtekvæg, Uldfaar o. s. v.

Den industrielle Virksomhed søger især at tilføre Naturgjenstandene forøget Nyttighed ved legemlig Bearbejdelse. Raastoffet komme vi først i Besiddelse af ved at dræbe et Dyr eller en Plante, ved Brydning i Bjerge eller efter en Bearbejdelse af Jordbunden o. s. v. Dets videre Behandling kræver Naturkræfternes Medvirkning, som naar vi ved Spindingen danne Traade ved Hjælp af Friktionen, Gnidningsmodstanden, der modsætter sig Trævlsubstantsernes Adskillelse, især efter Snoningen. Produktets Omsætning iblandt Forbrugerne kræver en Flytning og ofte en Deling.

Handelen forøger Nyttighederne ved at føre dem derhen, hvor de skulle forbruges, eller, som David har kaldt det, gjøre dem lokale. Igjennem Handelen i sine forskjællige Former blive de desuden fordelte i saadanne Mængder, som enhver enkelts Behov kræver.

Al Industri maa ledes efter en Plan, som fastsættes ifølge Indsigt i Naturlovene og Lovene for Samfundets Husholdning, ifølge Beregninger, Smag o. s. v. Der have vi Driften. Denne gjør sig svagere gjældende allerede i det enkelte Menneskes første Tilvirkninger; men dens Betydning stiger med Arbejdets Omfang, Vanskelighed og Vigtighed for Samfundet. Driftsherren maa derfor være en indsigtsfuld og omsigtig Mand.

Produktet indeholder dels den Nyttighed, som af Naturen findes i Stoffet, dels den, Arbejdet har nedlagt deri, uden at man kan afgjøre, hvad der har virket mest. John Stuart Mill siger, at man kunde ligesaa godt spørge, „hvilket af Saxens to Blade der udretter mest ved Klipningen."

42. Det Arbejde, som umiddelbart virker til Menneskets Forædling og Uddannelse, kaldes Kulturarbejde.

Middelbart virker alt Arbejde forædlende og uddannende ved at fremkalde Følelsen af Uafhængighed og ved den Opmærksomhed og Eftertanke, det kræver; men umiddelbart virke

Opdragelse og Undervisning, videnskabelig Forskning og kunstnerisk Virksomhed i denne Retning. Ikke blot Læreren og Præsten, som virke umiddelbart til Forædling og Uddannelse af andre, gjøre Kulturarbejde, men ogsaa enhver, som frembringer noget, der kun faaer Betydning som en Kilde til Oplysning, til Sindets Opmuntring og Aandens Opløftelse. Historikeren, Philosophen, Digteren, Maleren o. fl. arbejde i Kulturens Tjeneste.

43. Et Arbejde kan være produktivt i technisk eller i økonomisk Henseende.

Ethvert Arbejde, som tilvirker en Nyttighed, er technisk produktivt; jo mere fuldendt det tilvirkede er, desto mere produktivt er Arbejdet i technisk Henseende. Et Chronometer maaler Tiden med større Nøjagtighed end et almindeligt Lommeuhr og er derfor et i technisk Henseende mere produktivt Arbejde.

I økonomisk Henseende er derimod et Arbejde kun produktivt, naar det betaler sig, naar dets Tilvirkning ikke kræver større Offre end Produktet selv besparer. Var der ikke Astronomer og Søfarende, vilde Uhrmageren ikke staae sig ved at gjøre Chronometre; andre vilde ikke have Brug for en saa nøjagtig Tidsmaaling. Det i technisk Henseende mest produktive Arbejde bliver i økonomisk Henseende uproduktivt, naar Produktet ikke kan sælges. Frembringelsen af det skjønneste Maleri, der i Europa kan indbringe Tusinder, vil iblandt Australnegere sagtens være fuldkomment uproduktivt, eller dog staae tilbage for det usleste med Farver bemalede Stentryk.

Det bliver enhver Arbejders egen Sag at bedømme, om hans Arbejde er økonomisk produktivt eller ej. Har han Frihed til at anvende sit Arbejde, hvorledes han vil, saa søger han af sig selv det, som skaffer ham den højeste Løn.

Derfor vil Arbejdet blive mest produktivt i et frit Land med god Folkeoplysning. Jo mere Arbejderen har det i sin Magt at skaffe sig højere Løn og jo fastere hans Interesse er knyttet til Arbejdsherrens, desto større Lyst har han til Arbejdet.

Alle Arbejdere, som under Konkurrencens Beskyttelse faae fuld Erstatning for deres Arbejde, ere umiddelbart produktive, det vil sige, de frembringe selv, hvad der betaler sig. Ikke-Arbejdere, Kapitalister, som for Renter overlade deres Kapitaler i Tilvirkningens Tjeneste, ere middelbart produktive, det vil sige, sætte andre i Stand til at producere, hvad der betaler sig.

Baade Arbejdere og Ikke-Arbejdere kunne være uproduktive, de første, naar deres Arbejde ikke betaler sig, de sidste, naar de ikke sætte andre i Stand til at producere. Dertil høre Børn, Oldinge, som mangle Arbejdskraft, Damer og unge Mennesker, der leve af andre og for Pynt og Adspredelse.

Intet Arbejde kan paa Grund af sin Beskaffenhed udelukkes fra at kaldes økonomisk produktivt. Produktiviteten maales alene efter den Fordel, det skaffer Arbejderen. Handelen er derfor ikke mindre produktiv end Haandværket, Kulturarbejdet ikke mindre end Industrien. Imod den modsatte Opfattelse kan man sætte det syndige Ord af Tyskeren List: „den, som opdrætter Svin, skulde være produktiv, og den, som opdrager Mennesker, uproduktiv!"

44. I Tidernes Løb har man bedømt Arbejdets Produktivitet meget forskjællig.

Samfundets Husholdningslære er en nyere Videnskab. I Oldtiden var alt materielt Arbejde overladt til Slaver; Haandværkere og Kjøbmænd foragtedes. Først ved at drives i det store og bringe Formue kunde Handelen opnaae nogen Anseelse. Egentlig Fabrikation kjendtes ikke.

Paa Ludvig den Fjortendes Tid dannede sig den første økonomiske Skole, den merkantile. Ifølge den var Penge, ædle Metaller, Formaalet for al Virksomhed; fandtes de ikke i et Land, maatte de erhverves ved Industri og Handel. Penge ere et Middel, ikke et Maal; men den merkantile Skole gjorde dem netop til Maalet. Prisen paa mit Arbejde maaler vel dets Produktivitet, men kun under frie Forhold. Et Handelssystem, som ved kunstige Midler vil forøge Pengenes Mængde

i et Land, giver en unaturlig høj Pris paa alt, idet Pengene falde i Pris.

Midt i det attende Aarhundrede opstod den physiokratiske Skole, som kun ansaa det Arbejde for produktivt, der materielt frembragte noget ved Jordens Benyttelse. Agerdyrkere vare altsaa produktive, Haandværkere og Handlende uproduktive. Her blev altsaa Vægten lagt paa Raastoffet, skjønt dette ikke umiddelbart kan tilfredsstille vore Fornødenheder.

Den berømte Adam Smith stiftede den industrielle Skole, som erkjendte alt Arbejde for produktivt, der deltog i Tilvirkningen af nyttige Ting, men frakjendte det Arbejde Produktivitet, hvis Udbytte ikke saaledes træder synligt frem. Alle Tjenstydelser og alt Kulturarbejde ansaa han for uproduktivt.

Franskmanden Say har rettet Adam Smiths Fejltagelse, og, naar man undtager de socialistiske og kommunistiske Skoler i den nyeste Tid, der kun erkjende Agerdyrkning og Haandværk for produktivt, saa har den i det foregaaende fremsatte Opfattelse gjort sig gjældende overalt.

§ 5. Arbejdsmidler.

45. Redskaber ere alle de Midler, hvorved vort legemlige Arbejde ledes hen i bestemte Retninger og samles i forøget Virkning.

Redskaberne henhøre vistnok til Kapitalerne, men de have den Virkning at forøge vor legemlige Arbejdskraft, idet de ligesom forlænge, styrke og samle vore Lemmer. Hammerskaftet forlænger Armen, Hammerens Hoved giver ved sin Vægt Slaget forøget Styrke og begge Hænder kunne føre det hele Redskab.

46. Redskaberne ere enten Værktøj eller Maskiner.

I økonomisk Henseende have alle Redskaber omtrent samme Betydning. Men det forskjællige Forhold, hvori de tilsyneladende ere komne til at staae til den industrielle Udvikling, gjør en Adskillelse hensigtsmæssig.

Værktøjet kræver en større Deltagelse af den personlige Arbejdskraft end Maskinen, idet det nærmest tjener til Forøgelse af en enkelt eller dog ganske faa Personers Arbejdskraft paa een Gang. Saadanne ere Sylen, Kniven, Hammeren, Øxen, Saven, Bælgen, Brolæggerjomfruen. De udmærke sig ved en vis Simpelhed i Bygningen. Arbejdets Godhed afhænger derfor mere af Arbejderens Dygtighed, end af Redskabets Godhed.

Maskinen kræver mindre Virksomhed af Arbejderen, men Naturkræfterne spille en større Rolle derved. Lastdyr og Trækdyr ere Menneskets første Maskiner, som blot kræve Afrettelse for at blive brugbare. Derefter maae nævnes de Maskiner, hvor Naturen yder den bevægende Kraft frit, saasom Vindmøller, Vandhjul, Skibets Sejl og Ror; der kommer det blot an paa Bygningen af de Indretninger, der skulle modtage Naturkræfternes Indvirkning (Modtagelsesorganer). Dertil slutte sig de Maskindele, som udføre det egentlige Arbejde, saasom Kværne, Maskinhammere, Stamper o. s. v. (de arbejdende Maskiner). Endelig komme de, der paa een Gang frigjøre de skjulte Naturkræfter (Dampen, Elektriciteten, Magnetismen) og modtage Virkningen af dem. Jo fuldstændigere Maskinerne tage Naturkræfterne i Beslag, desto større Indflydelse faae de paa Produktets Beskaffenhed, men desto mindre Indflydelse har Arbejderens Færdighed.

En Maskine kan erstatte mange Arbejdere; eftersom Maskinerne forbedres, bringes de tilmed nærmere til kun at behøve Pasning af enkelte Arbejdere. Derfor have de faaet saa stor Betydning i Samfundshusholdningen; jo mere de erstatte Menneskets Arbejde i en vis Retning, desto mindre Efterspørgsel bliver der efter den Art menneskeligt Arbejde.

47. Maskinernes Indførelse medfører altid et stort Fremskridt; de producere hurtigere, billigere og mere ensartet, og de føre flere Mennesker bort fra det Arbejde, som hæmmer den aandelige Udvikling.

Den Industri, som behandler store Mængder ensartede Ting ved en Række ensformige og regelmæssige Bevægelser, vil især tilstede Brugen af Maskiner. Kornet males, Jernet valses, Træet skjæres let ved Maskiner. Trævlsubstanternes Forbindelse til Spind, Traadenes til Væv, Klædets Stampning m. m. egner sig ogsaa for Maskindrift. Derimod skikke Landbrugets forskjælligartede spredte Virksomhed, Typernes Sammensætning efter Valg i Bogtrykkerpressen sig mindre til Udførelse ved Maskiner. Da vi imidlertid ogsaa i saadanne Henseender kunne betjenes af Maskiner i de senere Tider, saa synes der ingen Grændse at være for den Udvikling, som Maskinindustrien kan modtage.

Det ses af det anførte, at Maskinerne især tjene Tilvirkningen i det store, Behandlingen af store Mængder. Ogsaa derfor maa deres Indførelse frigjøre mange Menneskers Arbejde. En Maskine kan arbejde uafbrudt, Menneskekraften maa afløses og hvile. Mennesket trættes og det kan bevirke Uensartethed i Produktet. Det er saaledes let at se, at Maskinernes Tilvirkning er hurtigere, billigere og mere ensartet.

Mange Kjendsgjerninger oplyse dette. I Oldtiden behøvedes 1 Person for paa en Haandkværn at male det fornødne Mel for indtil 10 Personer; nu kunne omtrent 12 Arbejdere betjene en Dampmølle, der leverer bedre og billigere Mel til 10000. — Tilvirkningen af Bomuldstøjer er i Løbet af 100 Aar forbedret saameget ved Indførelsen af Maskiner for Spinding og Vævning, at en Arbejder nu udfører omtrent 320 Gange saameget Arbejde som før; men til samme Tid ere Priserne faldne, i de sidste 50 Aar til $\frac{1}{12}$ af deres tidligere Størrelse. I Aaret 1770 kunde hele England kun forarbejde $3\frac{1}{2}$ Million Pund Bomuld, nu bruger det 1000 Mill. — I Middelalderen behøvedes 5 Afskrivere til i 1 Dag at skrive, hvad der nu trykkes paa eet Ark med 60000 Bogstaver; nu maa man vel have 5 Mand til at betjene Pressen, men saa leveres der 5000 Aftryk i 1 Time, hvortil dog maa lægges den Tid, Sætteren behøver, fordelt paa de 5000 Aftryk. For 500 Aar siden vilde disse 5000 . 60000 eller 300

Millioner Bogstaver ikke kunne nedskrives i 1 Time af færre end 300000 Skrivere, af hvilke ovenikjøbet den ene ikke kunde komme til for den anden, naar hvert Ark skulde være helt.

Det kan ikke miskjendes, at Maskinerne virke til at frigjøre Menneskekraften for meget ensformigt, sløvende og mechanisk Arbejde. De, som ved nye Maskiners Indførelse miste deres Arbejde, maae altsaa søge sig en ny Virksomhed, og det da helst i Retninger, hvor en ny Mellemkomst af Maskiner er mindst rimelig, altsaa gaae fra det haandværksmæssige til det, som kræver Kunstfærdighed, fra det ensformige til det afvexlende, fra det legemlige til det aandelige.

Indførelsen af Maskiner maa næsten altid fremkalde en øjeblikkelig Arbejdsløshed, desto større, jo flere Arbejdere de erstatte, desto mindre, jo bedre og flersidige Arbejdernes Udvikling er.

Noget bødes der paa Virkningen af Maskindrift paa Menneskearbejde derved, at Driftsherren vil benytte sit forhøjede Udbytte til Kjøb af andre Produkter, hvis derved forøgede Tilvirkning kræver flere Arbejdere. Ligeledes udbreder den billigere Pris af det ved Maskinerne tilvirkede Produkt Brugen deraf saameget, at Tilvirkningen maa tiltage og igjen kræve en Forøgelse i Arbejdernes Antal, ja ofte saa stærkt, at Antallet kan blive større end forhen. For Spindemaskinen talte England omtrent 8000 Personer, som levede af at spinde Bomuld; 10 Aar efter betjentes Spindemaskinerne af 352000 Personer, over 40 Gange saa mange. Videre Forbedringer og Brugen af Dampkraft har bragt de egentlig spindende Personer op til 500000. Men saa stor Virksomhed i den ene Retning faaer ogsaa sin Indflydelse i andre; medtages de, der trykke Bomuldstøjer, tilvirke Tyll, brodere m. m., Oldinge og Børn, som gaae til Haande, Snedkere, Smede, Murere o. s. v., som arbejde paa Bygninger og Maskiner, saa sætter denne Industri vel 2 Millioner Mennesker i Arbejde.

Ved Siden af Maskinernes Betydning for Tilvirkningen kan stilles Forbedringen af Samfærdselsmidlerne, Jernveje, Dampskibe, Telegrapher, som understøtte Tilvirkningen paa

forskjællig Maade, Opdagelsen af chemiske og physiske Theorier, der lede til nye Fabrikationsmethoder, dybere Indsigt i økonomiske Love, der forøge Samkvemmet eller nedbryde Hindringerne derfor (Frimærkesystemet, Toldens Lempelse efter udelukkende Hensyn til Indtægten deraf o. s. v.)

§ 6. Arbejdets Ordning.

48. I de fleste Tilvirkninger forgrener Arbejdet sig i forskjællige Slags. Overdrages hvert Slags til sine Arbejdere, faaes Arbejdets Deling efter dets Beskaffenhed.

Tilvirkningen forudsætter altid en bestemt Arbejdsplan, men især bliver dette Tilfældet, naar flere samvirke. Planen udføres simplest og fordelagtigst saaledes, at Arbejdet fordeles imellem Arbejderne efter, hvad enhver bedst forstaaer at udføre. Naar enhver gjør, hvad han er vant til, voxer hans Færdighed ved Øvelsen. Dertil kommer, at Overgang fra det ene til det andet ofte leder til Tab af den Tid, som der kræves for at komme rigtig ind i det nye, og dermed følger Tab af Arbejde. Endelig fremkalder den stadige Beskjæftigelse med det samme Opmærksomhed for, hvorledes man kan drage Nytte af ydre Forhold og Omstændigheder, hvorledes Arbejdets Ensformighed gjøres mindre trættende eller andre Ubehageligheder formindskes. Det forudsættes derhos, at hver Arbejder anbringes til det, hvortil han efter sine naturlige Egenskaber er mest oplagt. Der kan bespares Redskaber, idet de enkelte Arbejdere kun behøve, hvad deres Arbejde alene kræver, men ikke alle dem, hele Tilvirkningen udfordrer. Endelig bliver hver Arbejders Læretid kortere, jo mindre han behøver at lære.

Ved Arbejdets Deling producerer man hurtigere, billigere og mere ensartet. Ved Hjælp deraf kunne 10 Arbejdere daglig levere 48000 Knappenaale; men skulde hver for sig gjøre hele Naale færdige, vilde de ikke kunne frembringe 200 tilsammen.

Beslægtet med Arbejdets Deling i Fabrikationen er den, som finder Sted især i England med Hensyn til Opdrætning

af Dyr med særegne Egenskaber, eftersom Vægten lægges paa Ulden eller Kjødet, paa Evnen til at bære og trække eller til at løbe.

Arbejdets Deling forudsætter fleres Forening i fælles Øjemed. Man har derfor villet gjøre gjældende, at der snarere burde tales om Arbejdets Forening end om Arbejdets Deling, som er Adam Smiths Benævnelse. I dette Udtryk ligger dog Foreningen som nødvendig Forudsætning; men Udtrykket Forening forudsætter ikke nødvendig Deling efter Arbejdets Art. Det synes dog rigtigst at henføre begge til Arbejdets Ordning.

Arbejdets Deling forudsætter dernæst Tilvirkning i store Mængder; man vilde ellers ikke staae sig ved at anbringe Arbejdere til at producere en Mængde Ting af samme Art. Hvad skulde man eet Sted med 48000 Knappenaale daglig, naar de ikke der krævedes til den daglige Forbrug?

Delingen forudsætter endelig uafbrudt Fortsættelse af Tilvirkningen; der vilde ikke være vundet stort derved, naar Arbejderne imorgen maatte gaae til andet Arbejde.

Arbejdets Deling er ikke ejendommelig for Fabriker; den finder ogsaa Sted i Handel. Hvor Betingelserne ere tilstede, forgrener Handelen sig i Handel med Manufakturvarer, Handel med Kolonialvarer, Pengehandel o. s. v. Nogle Kjøbmænd drive Handelen i det store, andre ere Kræmmere. Især viser Delingen sig i store Stæder; i de smaa Byer maa Kjøbmanden, paa Landet Kræmmeren efter Evne gjøre Fyldest i alle Retninger.

Det er heller ikke alene Industrien, som hviler paa Arbejdets Deling. Ogsaa Tjenstydelser og Kulturarbejde blive delte, hvor Markedet er stort nok for Arbejde i enkelte Retninger; derfor have store Stæder deres Øjenlæger og Tandlæger, deres Lærere i forskjellige Fag o. s. v. Men disse Tjenester egne sig forsaavidt vanskeligere til Deling end Industrien, fordi de i Regelen maae have deres Afsætning i Nærheden, men Industrien igjennem Samfærdselsmidlerne kan søge sit Marked overalt. Ved Videnskabernes Dyrkelse har en stedse

voxende Deling udviklet sig som nødvendig Følge af den uhyre Tilvæxt af Stof indenfor hver især.

49. Arbejdets Deling finder ikke blot Sted i de enkelte Tilvirkninger, men er en almindelig Grundsætning i hele Samfundets Husholdning.

Tilvirkningen i Almindelighed sker ved alle for alle. Idet den enkelte producerer for at skaffe sig selv den størst mulige Fordel af sit Arbejde, gjør han tillige Samfundet den størst mulige Nytte. Den enkelte Fabrik staaer derfor i samme Forhold til hele Samfundet, som Fabrikarbejderen til Fabrikens Produkter. Arbejdet i Samfundet som Helhed er derfor delt.

Allerede indenfor Familien er Arbejdet delt. I de større Samfund er Delingen endnu mere udpræget. Kultur- og Industriarbejde deles imellem forskjællige Stænder, Agerdyrkning og Handel fører til Landliv og Byliv o. s. v. I det største Samfund, Menneskeslægten, er Arbejdet delt imellem Folkeslagene efter deres Lands Natur og deres egen Udvikling.

Enhver Hindring for Folkeslagenes frie Forbindelse, enhver Mangel paa Samfærdselsmidler modvirker Arbejdets Deling imellem Nationerne og skader derfor Samfundets Husholdning. Velstand og Velvære derimod fremmes ved Skibsfart og Jernveje. Told og Skibsafgifter ere skadelige for Samfundshusholdningen og lade sig kun forsvare, naar de, uden at blive trykkende, dog yde Staten en Indtægt, som ikke let indvindes paa andre Maader.

50. Arbejdets Deling kræver en stor flydende Kapital.

Skulle de forskjællige Arbejder i Tilvirkningen alle være i uafbrudt Gang, maa der i ethvert Led være den fornødne faste og flydende Kapital tilstede; og jo flere Led i Delingen, desto mere Kapital. Men især er det den flydende Kapital, som voxer med Arbejdets Deling. I Bomuldsindustrien har Plantageejeren sin Jord, sine Bygninger og sine Planter, Handelsmanden Skibe og Bomuld, Spinderierne Maskiner, Bygninger, Brændsel, Væverierne ligeledes Maskiner m. m. og Bomuldsgarn, Farverierne og Trykkerierne Kjedler, Farve-

stof og ufarvet Tøj, Kræmmeren en Bod med Tilbehør og Oplag af færdigt Tøj. Alt dette er tilstede paa een Gang, men medens den faste Kapital, Bygninger, Skibe, Maskiner, omtrent vilde blive den samme, om Delingen ikke fandt Sted, saa maa den flydende Kapital være rede i større Mængde, foruden at der til Arbejdsløn behøves meget mere, spredt paa mange Punkter. Og Erstatning faaer Kapitalen først langt om længe ved Produktets Salg.

51. De Misligheder, der kunne klæbe ved Arbejdets Deling, maae rettes ved Samfundshusholdningens egen Udvikling, men ikke ved kunstige Midler.

Man har udhævet det nedværdigende, det kan have for et Menneske Dag ud Dag ind at beskjæftige sig med det samme, oftest underordnede og sløvende Arbejde. Industriens Udvikling stræber daglig at afhjælpe denne Mangel ved Indførelsen af Maskiner, der især erstatte saadanne Arbejder.

Misbrugen af Børn og Kvinder til Fabrikarbejde, den moralske Fordærvelse, som let udvikler sig i Fabrikbyer med stærkt sammentrængt, uoplyst Befolkning, modarbejdes ved den Omhu for Sundhedspleje og Oplysning, som i det Hele er i Samfundets Interesse.

Den Usikkerhed i Adgang til Erhverv, der ved Arbejdets Deling nok kan opstaae, fordi hver Arbejder kun lærer en enkelt bestemt, for sig alene betydningsløs Virksomhed, overdrives meget. Den store Opdyngen af fast Kapital, Driften kræver, vil netop bringe Driftsherren til at holde Arbejdet gaaende, selv om andre Grunde maatte tilraade en Standsning.

En Franskmand, ved Navn Fourier, har villet gjøre Arbejdets Deling i den Grad fordærveligt, at han foreslog Arbejdernes Afslutning i Grupper paa 2000 hver; indenfor hver Gruppe skulde de alle arbejde skiftevis i alle mulige Retninger efter egen Lyst. Han ansaae Lysten til Arbejde for bedre skikket til at fremkalde den bedste Tilvirkning end den ved Øvelsen opnaaede Færdighed. Det vilde i alle Fald blive

et planløst Arbejde i Strid med de første Grundsætninger for Arbejdets Ordning.

§ 7. Kapitalens Natur og Dannelse.

52. Kapital er den Del af Formuen, som understøtter Tilvirkningen. Ingen Del af Formuen er ved sig selv Kapital, men enhver kan blive det.

Alle de Nyttigheder, man har samlet sig, danne Formuen, men fordi man har ophobet en Mængde Nyttigheder, har man endnu ingen Kapital, ingen arbejdende Formue, men kun Forraad. Fødemidler til en Familie for en vis Tid danne et Forraad, en Del af Forbrugsformuen. Men forsaavidt dette Forraad sætter Familien i Stand til at tilvirke andre Nyttigheder, bliver det ogsaa en Kapital. Har jeg samlet tusinde Rigsdaler og gjemmer dem paa Kistebunden, saa har jeg et Pengeforraad (en død Kapital), men det er ingen arbejdende Formue; men laaner jeg dem ud til en anden, der anvender dem paa en Tilvirkning og giver mig Renter deraf, saa er det Kapital.

Den samme Nyttighed kan altsaa efter sin Anvendelse blive Forraad eller Kapital. Bygger jeg Huse og lader dem staae ubenyttede, saa danne de et Forraad, men anvender jeg dem til Bolig eller Værksted for mig selv eller for andre, saa blive de Kapitaler, der give Rente i Form af Leje, jeg faaer af andre eller slipper for selv at give ud. Forsaavidt Husene alene bruges til Vaaningshuse, henhøre de egentlig til Forbrugsformuen; men da man kan sige, at den, som ikke har en Bolig, først maa skaffe sig den, saa sætter Besiddelsen af Bolig ham i Stand til at arbejde paa andre Fornødenheders Tilfredsstillelse, og fra dette Synspunkt ere de altsaa Kapitaler.

Kundskaber kunne blive Kapital. Dersom en Agerdyrker i sin Ungdom blandt andet har lært Latin og Chemi, saa er Latinen ham i Reglen kun et Kundskabsforraad, men Chemien en Kapital, forsaavidt han forstaaer at benytte dens Lærdomme i sin Drift. Men for Sprogforskeren vil Chemien blive Kundskabsforraad, Latinen Kapital.

Naar en Fabrik ved stedse at levere gode Varer har vundet almindelig Anerkjendelse og derved har sikkret sig Afsætning i en vid Kreds, saa er dette gode Navn en Kapital for Fabriken, som en dygtig Kjøber vil vide at betale, naar han vil tilkjøbe sig Fabriken.

53. Kapitaler dannes ved Sparsomhed.

Den, som sparer, giver Afkald paa Tilfredsstillelsen af visse Fornødenheder i Øjeblikket, for i Fremtiden at opnaae en fuldkomnere Tilfredsstillelse af disse eller andre Fornødenheder. Derved kunne Kapitaler dannes. Besparer en Mand af en aarlig Indtægt paa 1000 Rd. i hvert af 10 Aar 100 Rd., f. Ex. ved tarveligere Klædning og Føde eller ved Afkald paa Fornøjelser, og laaner den besparede Sum ud til en anden, som kan bruge dem i sin Produktion og derfor betaler 4 pCt. Renter aarlig, saa vil han ikke blot hvert Aar faae en 4 Rd. større Indtægt, altsaa i det ellevte Aar 1040 Rd. istedenfor 1000 Rd., men han vil ogsaa have dannet en ny Kapital paa 1000 Rd. Holder han nu op at spare, saa har han for Fremtiden en aarlig Indtægt af 1040 Rd. istedenfor 1000 Rd.

Virkningen af Sparsomheden vilde have været ganske den samme, hvis han selv havde anvendt de 100 Rd. aarlig i sin egen Tilvirkning, enten til forbedrede Redskaber eller til Udvidelse af sine Kundskaber. Ganske i Klasse med den arbejdende Formues Forøgelse ved Sparsomhed staaer derfor den Forøgelse af Kapitalen, som opnaaes ved at afknappe Arbejdet for det daglige Forbrug for at kunne faae Tid til at erhverve sig Kundskaber, nyttige for Driften, eller til at forbedre Redskaber o. s. v.

Da Kapitaler kun dannes langsomt ved Afholdenhed eller Udholdenhed i længere Tid, saa hører der en vis moralsk Kraft til at gjennemføre Sparsommeligheden. Den, som ikke behøver at tænke paa Fremtiden, sparer sjeldent; den ugifte er mindre tilbøjelig til Sparsomhed end Familiefaderen, Soldaten i Felten mindre end i Garnisonen.

I næsten alle Lande ere Sparekasser blevne et vigtigt Hjælpemiddel til Kapitalers Dannelse. Er nemlig Frugten

af Sparsomhed saa ringe, at det besparede Beløb ikke strax kan udlaanes imod Renter og heller ikke anbringes i Sparerens egen Bedrift, saa bliver det foreløbigt kun et Forraad, ingen Kapital. Arbejdsmanden, som besparer en Mark ugentlig ved at drikke en Snaps mindre, vil dog i et Aar kun have samlet 8 Rd. 64 Sk. Gjemmer han dem i sin Kiste, vil han ofte være fristet til at tilfredsstille en eller anden Trang dermed. Men anbringes de i en Sparekasse, vil han opnaae Rente deraf fra et vist Beløb. I Kjøbenhavn modtages saaledes Indskud paa een Mark og forrentes allerede 5 Rd., nemlig saaledes, at der gives 1 Skilling daglig af 100 Rd. Han faaer altsaa 5 Rd. forrentet med 1 Skilling i 20 Dage, det udgjør 18 Skilling i et Aar, hvilket er mere end en Uges Besparelse. Disse smaa Summer ere altsaa virkelige Kapitaler, men de ere kun blevne dertil ved Sparekassens Hjælp.

§ 8. Midler til Kapitalens Frugtbargjørelse.

54. Sparekasserne forrente og danne Kapitaler ved at tilføre Produktionen de besparede Beløb.

Sparekassen kan give Rente af smaa Kapitaler, fordi den kan udlaane dem samlede til Producenterne. Den er altsaa et Mellemled imellem Spareren og Producenten. Men for altid at kunne svare den bestemte Rente og desuden betale de personlige Arbejdskræfter i dens Tjeneste en passende Løn, maa Sparekassen tage højere Rente af Kapitalens Brugere, end den kan give Sparerne. Som Følge heraf blive Sparekasserne ofte i Stand til selv at danne Kapitaler, idet det overskydende Rentebeløb ikke behøver at medgaae til Sparekassens Drift, men bespares til en ny Kapital.

Den første Sparekasse dannedes i England 1810; indtil 1817 oprettedes der alene i Storbrittanien 17. Frankrig fik sin første Sparekasse 1818, Kjøbenhavn 1820. I Aaret 1848 indestod der i franske Sparekasser over 200 Millioner Rd., i engelske over 450 Millioner. De danske Sparekasser havde ved Udgangen af 1867 over 50 Millioner Rd. i Behold. Den største Del af disse Beløb hidrører vistnok fra smaa

Summer, der uden Sparekassernes Mellemkomst neppe vare blevne frugtbargjorte, men dog give de anførte Tal kun en ringe Forestilling om Sparekassernes Betydning; thi de lære os intet om de langt betydeligere Kapitaler, som fra Sparekassernes Oprettelse til nu ere vandrede derigjennem og som uden dem rimeligvis heller ikke vare blevne anvendte i Tilvirkningens Tjeneste.

55. Kreditten gjør Kapitalerne mere frugtbringende ved „at bringe dem over i deres Hænder, som bedst forstaae at bruge dem" (Kaysers Udtryk).

Udlaanet af en Kapital sker i Tillid til, at Laantageren kan og vil ikke blot betale den skyldige Rente, men ogsaa give Kapitalen tilbage. Denne Tillid er det, man kalder Kredit. Den, som laaner ud, giver Kredit; den, som selv laaner, faaer Kredit.

Den, som ikke har Lyst eller Evne til selv at gjøre sin Kapital frugtbringende, vil søge at gjøre den virksom ved andre, som mindst give ham det samme Udbytte, som han kunde faae ved egen Brug. Der er for det meste Laantagere nok, det kommer kun an paa, at man har den fornødne Tillid til dem. Men Samfundet bidrager paa mange Maader til at sikkre og støtte Tilliden, baade ved at sørge for Retssikkerheden og ved den Udvikling, der har gjort Redelighed og Ordholdenhed til en Nødvendighed og til Fordel for alle.

En ledig Kapital, der udbydes paa Markedet, vil naturligvis tilflyde den, der kan give den høieste Rente, naar han forresten nyder samme Tillid, som andre, der efterspørge Kapitaler. Men ingen vil tilbyde en Rente, med mindre han veed, at hans Tilvirkning giver større Udbytte baade for ham selv og for Samfundet. Kreditforholdet bringer derfor Kapitalerne i deres Hænder, der bedst forstaae at bruge dem, saafremt blot enhver har Frihed til at tage den Rente, han kan faae.

Kreditten er stedse steget med Mængden af Kapitaler, med Tilvirkningens Fremskridt og Retssikkerhedens Befæstelse. I Middelalderen forstod man saa lidt Betydningen deraf, at

det ansaaes for utilladeligt at betinge sig Rente af udlaante Penge. Senere har man levet i den Vildfarelse, at Fastsættelsen af en lovmæssig Grændse for Rentens Størrelse var nødvendig, men fremkaldte netop derved Laan i Smug til meget højere Rente (Aager), mindre i Tilvirkningens end i det hensynsløse Forbrugs Interesse. Man hindrede den driftige Borger i at faae Kapitaler tillaans mod saa høj Rente, som han kunde staae sig ved, eller tvang ham til at omgaae Loven; men man fremkaldte derimod en Aagervirksomhed, der kunde imødekomme Letsindigheden. Endnu er Rentefoden ikke ganske fri i Danmark, idet der ikke uden særlig Bevilling tør tages mere end 4 pCt. af Laan, der stille faste Ejendomme i Sikkerhed; men da slige Bevillinger ligefrem kjøbes af Regjeringen, saa virker Lovbestemmelsen kun som en Skat paa dem, der behøve saadanne Laan. De, som endnu ville binde Renten inden visse Grændser ved Lovbestemmelser, maae ganske miskjende baade Kapitalens og Rentens Væsen.

Ogsaa Sparekassernes Betydning beroer paa den Kredit, de have. Derfor er det, at Sparerne i Krigs- og Oprørstider eller under Frygten for dem trække deres Kapitaler ud. Da Sparekasserne selv maae laane den største Del af de indsatte Summer ud imod god Sikkerhed, og ikke altid strax kunne trække disse Kapitaler ind, kan der under saadanne Forhold gjøres større Krav til dem end de i Øjeblikket kunne fyldestgjøre, og dog kunne Kapitalerne være meget sikkre. Den Kontrol, Offentligheden kan føre med deres Regnskaber, skulde i Reglen være nok til at betrygge den oplyste Sparer; naar han i kritiske Tider uden Nødvendighed tager sine Kapitaler ud, saa bidrager han derved kun til at svække den Kredit, hvorpaa det hele hviler.

Krediten medvirker middelbart til Dannelsen af Kapitaler; thi saasnart der er Vished for de dannede Kapitalers gode Anbringelser, voxer Tilbøjeligheden til Sparsommelighed.

Krediten kan dog ogsaa misbruges. Dette sker, naar man benytter den til at drage Kapitaler bort fra Tilvirkningen,

idet man tilfredsstiller sine personlige Fornødenheder ved deres umiddelbare Forbrug, uden derfor samtidig at producere mere. Det sker fremdeles, naar man anvender Kapitaler til at begynde Foretagender, man ikke ser sig i Stand til at bringe til Ende.

56. Ved Associationer blive de smaa Kapitaler delagtige i Foretagender, som kræve store Anlægs- og Driftskapitaler.

Kræver et Foretagende saa store Kapitaler, at de overstige, hvad en enkelt Mand kan eller vil anvende derpaa, vilde det ikke kunne bringes til Udførelse uden Statens Mellemkomst, med mindre flere smaa Kapitaler forene sig (associere sig) i saadanne Øjemed. Tidligere maatte derfor ogsaa Staten eller Kommunerne udføre slige almennyttige Arbejder, som Anlæg af Havne og Chausseer, eller gjøre de fornødne Foranstaltninger i Penge- og Forsikkringsvæsenets Tjeneste, saasom oprette Banker, forsikkre imod Ild og Søskade m. m. Nu samler man mange smaa Kapitaler af lige Størrelse og giver deres Ejere Beviser for deres Modtagelse med Ret til Andel i Udbytte (Aktier, Aktieselskaber).

En Forretning kan med al sin Nytte for Samfundet være forbundet med saa stor Usikkerhed, at ingen vil vove betydeligt derpaa. I saa Tilfælde kommer et Aktieselskab til Nytte; i uheldigste Tilfælde udsætte Aktieejerne sig for et i Forhold til deres Formue ringe Tab, og lykkes Forsøget, vinde de den Fordel, som deres Interesse for Produktionens Fremme fortjener.

Ikke alle Foretagender egne sig lige vel til Gjennemførelse ved Associationer. Jo mere ensformig Forretningen er, jo mere den kan styres efter faste Regler og jo mindre den afhænger af den styrendes Evner og Kundskaber, desto bedre kan den bygges paa Aktier. Men selv om alle Betingelser for Associationens Anvendelse ere tilstede, kan den dog ved Bestyrerens Ligegyldighed eller Aktionærernes Ukyndighed føre til uheldige Resultater.

§ 9. Kapitalens Bevaring.

57. De Ulemper, der for Tilvirkningen opstaae af tilfældige Kapitaltab, hæves eller formindskes ved Forsikkringsvæsenet.

En Kapital kan ved uheldige Tilfælde gaae tabt for Tilvirkningen. Saaledes kan Skibet forlise, Bygningen brænde, Sæden paa Marken slaaes ned af Hagel, Kvæg og Heste dræbes af smitsomme Sygdomme o. s. v. Saadanne Uheld ere uforudseelige og kaldes tilfældige. Erfaringen lærer dog, at der ogsaa i Tilfældet raader visse Love, som fremgaae af Jagttagelse af en stor Mængde ensartede Begivenheder; iblandt flere tusinde er der gjerne et vist begrændset Antal uheldige. Tænke vi os saaledes, at en Række Optegnelser for flere Aar have lært os, at af 50000 Rejser i de samme Farvande have f. Ex. 1000 været saa uheldige, at Skibet er gaaet til Grunde, saa vil man jo kunne regne, at af 100 Skibe gaae i Gjennemsnit 2 under i denne Fart.

Herpaa støtter sig Ordningen af Forsikkringen (Assurancen). Dersom nemlig en Mand med stor Formue eller en Association vil paatage sig at betale de Skader, som ske hvert Aar, imod en Erstatning af alle Skibe, som skulle være forsikkrede, saa have vi en Assurandør. Han kan da beregne den Erstatning, Forsikkringspræmie, han skal have. Hvis Ejerne af hver 100 Skibe tilsammen betale Assurandøren en aarlig Præmie, saa stor som de 2 Skibes Værdi, der kunne ventes at gaae under, og et lille Tillæg for hans og hans Medhjælperes Ulejlighed, saa kan han til Gjengjæld paatage sig at betale deres Tab, og de ere sikkrede imod Tab, forsikkrede (assurerede). Det er indlysende, at hver Skibsejers Andel i Præmien maa staae i Forhold til hans Skibs Værdi; Præmien for ham er derfor lidt over 2 Hundreddele af Værdien (2 pCt.), lad os sætte $2\frac{1}{20}$ Hundreddel ($2\frac{1}{20}$ pCt.). Af et Skib, som med sin Ladning er 40000 Rd. værdt, maa der altsaa betales en Præmie paa 820 Rd. for den Vished ikke at komme til at lide Tab eller for at være forsikkret. Den Mand,

hvis Skib gaaer under, mister ikke sin Kapital, og den, der forsikkrer, kan maaske nok et enkelt Aar komme til at betale flere Skibbrud, end han har gjort Regning paa, men til Gjengjæld vil han et andet Aar kunne komme til at betale færre. Erfaringen har overhovedet lært og videnskabelige Undersøgelser bekræftet, at der iblandt et stort Antal Tilfælde altid er forholdsvis det samme Antal, som falder uheldig ud.

Ved denne Ordning ville rimeligvis alle Kapitaltab kunne erstattes ved Besparelser i de aarlige Indkomster. Den forsikkrede tager Præmien af sin aarlige Indtægt og den forsikkrende (Assurandøren) maa holde den aarlige Præmieindtægt rede til Betaling af de paaløbne Skader. Disse kunne dog antage et saadant Omfang, at Aarets Præmier ikke kunne betale dem; der maa da anvendes Kapitaler derpaa, som i dette Øjemed haves i Behold, eller, hvis det er en Association, der forsikkrer, Skaden fordeles paa alle Aktieejere, der da kunne tage deres Andel i Tabet af deres aarlige Indkomst. Forøvrigt have Forsikkringsvæsenets Forretninger udvidet og ordnet sig saaledes ved Spredning af Risiko og Gjenforsikkring, at det højst sjældent bliver nødvendigt at anvende Kapitaler til Erstatning af Skader.

Man ser let, at ved Forsikkringsvæsenet næsten udelukkes Muligheden af tilfældige Uheld ved Tilvirkningen. Denne gaaer derfor sin Gang uforstyrret af store Uheld, ligesom en Dampmaskines Gang er ganske jevnt den samme, selv om der et Øjeblik udvikles for meget eller for lidet Damp. Det er Svinghjulet, der i Dampmaskinen bevirker Udjevningen; man kan derfor kalde Forsikkringsvæsenet „Svinghjulet" i Tilvirkningens Maskineri.

Som enkelt Exempel paa det Omfang, Forsikkringsvæsenet maa have naaet, anføres, at alene i Aaret 1863 androge Søforsikkringerne blot i Hamburg og Bremen omtr. 475 Millioner Rd. Hvilken uhyre Sum maae da ikke Forsikkringer imod Søskade, Ildsvaade, Hagel m. m. over hele Verden andrage!

II. Omsætningen.

§ 1. Omsætningens Betydning for Tilvirkningen.

58. Omsætningen gjør den private Tilvirkning til en virkelig Tilvirkning for Samfundet, den fuldender egentlig først Produktionen for Samfundet.

Da ingen tilvirker alt, hvad han selv behøver, men arbejder for alle andre, idet alle igjen arbejde for ham, saa maa en Bytning finde Sted; Produkterne maae omsættes imellem Forbrugerne. Raastoffer og halvfærdige Varer maae føres til Fabrikerne, de færdige bringes i Forbrugernes Hænder. Uden Arbejdets Ordning i Samfundet ingen Omsætning, og uden Omsætning ingen Tilvirkning for Samfundet. Ved Omsætningen gjøre Produkterne det sidste Skridt før Tilintetgjørelsen ved Forbrugen; Omsætningen fuldender derfor Tilvirkningen.

59. Ved Omsætningen faae Nyttighederne deres Værdi.

Det er først ved Ombytningen, at Nyttighederne faae Betydning for Samfundet, faae Bytteværdi. Det er naturligvis ligegyldigt, om Produktets Værdi maales ved den ene eller den anden Vare eller Tjeneste, som kan faaes for Produktet. Hvad enten Omsætningen foregaaer ved umiddelbar Bytning, eller ved et Byttemiddel, som Kjøb og Salg ved møntede Penge, hvad enten Værdien udtrykkes i Tjenester eller Varer eller Arbejde, eller den udtrykkes i Penge, ved en Pris, saa opstaaer den først ved Omsætningen.

60. Nyttighedernes Værdi har Indflydelse paa deres Tilvirkning og paa deres Forbrug. — Derhos arbejder saavel Producenten, som Konsumenten paa at formindske Værdien; den ene ved at eftertragte Tilvirkningen med det mindst mulige Offer, den anden ved en sparsommelig Forbrug.

Har en Nyttighed en høj Værdi i Forhold til det Arbejde og den Kapital, der kræves til dens Tilvirkning, saa kalder den flere til sin Produktion; men finder Producenten, at Værdien af Produktet er for ringe i Forhold til, hvad han har offret derpaa, saa opgiver han den Virksomhed. Omvendt skræmmer den høje Værdi mange Forbrugere, medens den lave lokker dem. En høj Værdi fremkalder ogsaa en sparsommelig Forbrug. Ja Forbrugernes Omhu for erhvervede Nyttigheder har endog Indflydelse paa Tilvirkningen. Er Brændematerialet og Belysningsmidlet kostbart, saa kaster en driftig Industri sig over Ovnenes og Lampernes Forbedring. Man har derfor ogsaa faste Industrigrene, som gaae ud paa at tilvirke Beskyttelsesmidler for Klæder og Fodtøj (Paraplyer og Galoscher), for Bohave og Huse (Fernis, Farve, Tjære, o. s. v.)

Det er Producentens stadige Bestræbelse at formindske, hvad der for Tilvirkningen er nødvendigt af Arbejde og Kapital, i Haab om Extraudbytte; men selv om dette naaes for en Tid, vil Virkningen dog tilsidst blive Værdiens Formindskelse. Forbrugeren paa sin Side søger saavel at erhverve Nyttighederne for den ringeste Pris, som at holde saaledes tilraade dermed, at de kunne vare længe.

Samfundets Husholdning stræber saaledes efter at komme i Besiddelse af alle Arter Nyttigheder med bestandig mindre menneskeligt Arbejde. Naturkræfterne tages mere i Tjeneste og efterhaanden som det lykkes Mennesket at faae mere Magt over Naturen, tager Værdien af. Man kan betragte som det endelige Formaal for Samfundets Husholdning at opnaae alle Nyttigheder gratis, men som i alle andre menneskelige Forhold er dette Maal uopnaaeligt, baade fordi der altid maa blive noget Arbejde at gjøre, og fordi Befolkningens

Fornødenheder bestandig stige. Man maa være tilfreds, naar man med stedse mindre Anstrengelse kan opnaae alt, hvad man attraaer.

§ 2. Indflydelse af Tilbud og Efterspørgsel paa Prisen.

61. Prisen paa Nyttigheder, hvis Forbrug maa holdes indenfor visse Grændser, kan baade stige og falde stærkere end Trangen dertil.

Man kan ikke fortære over en vis Mængde Næringsmidler og heller ikke undvære dem under en vis Grændse; deres Forbrug er saaledes indskrænket endog indenfor temmelig snevre Grændser. Hvis nu Tilbuddet af dem formindskes saameget, at ikke enhver kan faae, hvad han ønsker, ja maaske ikke en Gang hvad han strengt behøver, saa ville alle byde mere derfor i samme Forhold, som de maae frygte for at komme til at lide Mangel; alle ville overbyde hverandre og Grændsen for Prisen naaes først, naar ingen kan byde mere. Behøves der 10000 Tønder Korn til at give en Kommune Brød fra den ene Høst til den anden og der kun er 5000 at faae, saa vil Prisen ikke simpelthen blive dobbelt saa høj som før, saaledes som naar Forbrugen kunde indskrænkes; Prisen stiger indtil Grændsen for Befolkningens Betalingsevne er naaet.

Omvendt, hvis der udbydes meget mere til Salg end der behøves til Forbrug eller endog mere end det er muligt at forbruge, saa maae Producenterne stræbe at komme hverandre i Forkjøbet ved Afsætningen og derved drive Prisen langt mere ned, end Efterspørgslen kræver.

Det er en Selvfølge, at slige uheldige Forhold, der føre til overordentlig høje eller overordentlig lave Priser, vanskeligere indtræffe, hvor Omsætningen imellem forskjællige Lande er i livlig Gang.

62. Prisen paa Nyttigheder, hvis Forbrug kan lempe sig efter Betalingsevnen, paavirkes ikke synderlig af Tilbud og Efterspørgsel.

Alle Overflødighedsgjenstandes Forbrug kan man udvide eller indskrænke efter den Evne, man har til at betale. Hvis

derfor Tilbuddet af saadanne Ting tager af, vil den i Begyndelsen uforandrede Efterspørgsel bringe Prisen i Vejret; men der vil da strax være nogle, som trække sig ud af Efterspørgslen. Der indtræder da en Ligevægt imellem Tilbud og Efterspørgsel, under hvilken den endelige Pris fastsættes. Dersom f. Ex. en Flaske Vin, der før kostede 4 Mark, sættes op til 1 Rd., saa ville alle de, som ikke have Raad til at drikke Vin til denne Pris, høre op at kjøbe den, Efterspørgslen tager af. Hvis der f. Ex. forhen var 1000 Kjøbere af Vin til 4 Mk., men deraf kun blive 500 tilbage, som ville give 1 Rd., saa ville Producenterne snart føle, at Forhøjelsen indbringer dem mindre, nemlig 500 Rd. imod 666 Rd. 4 Mk.; de ville følgelig atter nedsætte Prisen, indtil de træffe et Punkt, hvor Afsætningen bedre svarer til deres Ønsker. Vælge de 5 Mk. og de kunne dermed trække 800 Kjøbere til, saa komme de 666 Rd. 4 Mk. ind igjen.

Skulde derimod Tilbuddet af saadanne Nyttigheder stige, vil først den bestaaende Efterspørgsel tvinge Prisen ned, indtil derved flere se sig i Stand til at betale den forlangte Pris. Efterspørgslen stiger saaledes noget ved det forøgede Tilbud og Prisen kommer til at falde mindre.

63. Prisen bestemmes, idet Tilbud og Efterspørgsel opveje hinanden.

Ingen Nyttighed møder stedse det samme Forhold imellem Tilbud og Efterspørgsel paa Markedet. Sker der nogen Forandring i den ene, efterfølges den i Almindelighed af en Forandring i den anden. Et forøget Tilbud af det nødvendige kan fremkalde formindsket Efterspørgsel og dermed stærkere Dalen i Prisen. Men et forøget Tilbud af det overflødige kan ogsaa bevirke forøget Efterspørgsel og derfor mindre Forandring i Prisen. Man faaer ikke strax Prisen endelig dannet, naar Tilbuddet forandrer sig; den nye Pris maa først virke paa Efterspørgslen. Paa lignende Maade forholder det sig med formindsket Tilbud.

Den skarpe Adskillelse imellem det absolut nødvendige, som Korn, og det ganske unødvendige, som Vin, er her kun

benyttet, for at stille Forholdet klart frem; i Virkeligheden ligger der imellem disse Yderligheder mange Tilstande af mere blandet Beskaffenhed, uden at Prisens Dannelse dog vilde bedre forklares, naar de inddroges i Betragtningen.

§ 3. Produktionsomkostningernes Indflydelse paa Prisen.

64. Hvor der er fri Konkurrence, maa Prisen altid nærme sig til Produktionsomkostningerne.

Bytningen hviler paa Grundsætningen: „lige for lige." Ved det Arbejde, jeg har nedlagt i et Produkt, tilbytter jeg mig en Nyttighed, der har kostet ligesaa meget Arbejde. Det Offer, jeg ved mit Arbejde har bragt Samfundet, skal jeg have erstattet. Men i Arbejdet maa medregnes, hvad den paa Tilvirkningen anvendte Kapital har kostet mig at skaffe tilveje. Mit hele Arbejde paa Produktet maales ved Produktionsomkostningerne.

Aftager nu Prisen paa en Nyttighed paa Grund af forandret Forhold imellem Tilbud og Efterspørgsel, saa at Producenten ikke længer faaer Erstatning for det Offer, han har bragt ved Tilvirkningen, saa vil han søge bort fra den Virksomhed og anvende Arbejde og Kapital paa en anden Tilvirkning. Naar Tilbuddet saaledes aftager, men Efterspørgslen bliver den samme, maa Prisen stige. Men den større Udsigt til Udbytte af denne Produktion vil kalde flere dertil, saa at Tilbuddet igjen stiger, Prisen atter falder. Ligevægten opnaaes først, naar man har naaet Omkostningerne ved Tilvirkningen.

Man kan derfor sige, at Nyttighedernes naturlige Pris er saa stor som Produktionsomkostningerne. Ere disse store, bliver Nyttigheden kostbar; men den er ikke dyr, fordi den er kostbar; den er først dyr, naar Prisen overstiger Omkostningerne ved Tilvirkningen. Billigt er alt, hvad der kan kjøbes under sin naturlige Pris. Billighed er derfor modsat Dyrhed, skjønt det ofte tages i Modsætning til Kostbarhed.

65. Naar Forholdene have fjernet Nyttighedernes Pris fra den naturlige, vil deres Tilbagevenden dertil altid medtage nogen Tid.

Det er nemlig altid vanskeligt at overføre Arbejde og Kapital til en ny Virksomhed. Arbejdsdygtigheden er ikke den samme i den nye Tilvirkning, som i den forrige; de faste Kapitaler kunne heller ikke finde uforandret Anvendelse i den nye Virksomhed. Ingen haster derfor med at gjøre Forandring, men venter, til han har rimelig Udsigt til, at den kan betale sig. Endelig varer det noget efter Overgangen til noget nyt, inden det tilvirkede kommer paa Markedet.

Jo lettere Overgang og jo hurtigere Tilvirkning, desto snarere kan det dyre falde til sin naturlige Pris. Dog maa tillige Mængden, der tilvirkes, være i et ikke for ringe Forhold til, hvad der allerede udbydes. Med en ringe Tilgang maa Prisforandringen gaae langsomt for sig.

Jo hurtigere en Tilvirkning, som er i fuld Gang, kan opgives, desto kortere Tid medgaaer der, inden det billige vender tilbage til sin naturlige Pris. Dog kommer det ogsaa i Betragtning, om de Nyttigheder, der ere paa Markedet, forbruges nogenlunde hurtigt, thi ellers vil Prisen stige langsommere.

Er en Producent saa dygtig eller saa heldig at udfinde Lettelser i Tilvirkningen, som andre ikke kjende, kan han opnaae en Pris, som er over Produktionsomkostningerne, saalænge indtil andre Producenter finde paa de samme eller andre Lettelser. Den naturlige Folge af mindre Arbejds- eller Kapitalanvendelse i Tilvirkningen er nemlig en lavere Pris. Den, som producerer med mindre Arbejde og Kapital end andre, vil strax undersælge andre lidet og bringe dem til enten at sælge ligesaa billigt eller opgive en Virksomhed, som ikke erstatter deres Arbejde. Lykkes det ingen anden Producent at formindske Omkostningerne, vil den enkelte, der har fundet og kan hemmeligholde en Forbedring, faae et Extraudbytte af sit Arbejde, der er at anse som en Præmie for den Velgjerning, hans Opfindelse har ydet Samfundet. I Tidens

Længde kunne saadanne Forbedringer dog ikke holdes skjulte, saa at de tilsidst komme alle Producenter til Gode.

Det er altid i Samfundets Interesse at belønne den Producent, som har opfundet forbedrede eller lettere Fremgangsmaader, imod at de gjøres til alles Ejendom.

66. Nyttigheder, hvis Tilvirkning er ganske umulig eller dog væsentlig hindret, have en Pris, der afhænger af deres Nyttigheds Grad og af Forbrugerens Evne til at betale.

Nyttigheder, som ikke kunne tilvirkes mere, enten fordi deres Tilvirkningsmaade er gaaet i Glemme, eller fordi de ere uefterlignelige Værker af afdøde Personer (Kunstværker), kunne ikke have nogen naturlig Værdi. Det samme maa gjælde om, hvad ikke enhver har fri og lige Adgang til at tilvirke, saaledes som naar Eneret til en Produktion er sikkret enkelte. Værdien af slige Nyttigheder maa bero paa, hvilken Pris Forbrugerne sætte paa at eje dem, og paa, om de ere i Stand til at betale dem. Dersom det f. Ex. er forbudt enhver, undtagen den, Regjeringen giver Tilladelse dertil, at indføre og forarbejde Tobak, saa kan den eneberettigede (monopoliserede) fastsætte, hvilken Pris han vil for Tobakken. Hvis han da har sat den saa høj, at ingen for den Pris vil kjøbe, men foretrækker at undvære, eller at ingen kan betale, saa maa der ske en Nedsættelse, indtil begge Parter komme overens. I Frankrig er netop Tobakshandelen et Monopol.

Med Hensyn til Kunstværker af afdøde Kunstnere gjælder et ganske lignende Forhold. Ejerne deraf kunne enten ganske nægte at sælge, eller holde dem i saa høj Pris, at kun de, der baade sætte stor Pris paa at eje dem, og have Raad til at betale dem, kunne faae dem. Det vil forøvrigt altid afhænge meget af den Evne, der overhovedet er i Landet til at betale, hvad Pris der vil blive sat paa saadanne Ting.

§ 4. Penges Betydning for Samfundet.

67. Penge lette Omsætningen og fremme Industrien.

Uden Penge maatte Omsætningen ske ved den besværlige Tuskhandel. Den vilde indskrænke sig til Varer, hvis endelige Anbringelse stod klart i selve Ombytningens Øjeblik. Men Penge kunne omsættes i alle mulige Nyttigheder; de kunne modtages i alle Mængder, store og smaa efter Omstændighederne. En lettere Omsætning medfører en livligere Tilvirkning, fremmer altsaa Industrien.

Tjenesteydelser erhverves lettere i ethvert Omfang, naar de kunne betales med en tilsvarende Pengesum, især naar ikke netop de Nyttigheder haves i Beredskab, som den Tjenesteydende behøver.

68. Penge begunstige i høj Grad Arbejdets Deling.

Dette sker paa dobbelt Maade, dels idet ethvert Arbejde kan faae Erstatning i Penge istedenfor i andre Nyttigheder, saa at man kan opnaae, hvilken Fordeling deraf man vil, dels idet de med Penge betalte Arbejdere ikke behøve at tænke paa, hvorledes de skulle skaffe sig deres forskjællige Fornødenheder, naar de blot kunne tjene Penge nok dertil.

69. Penge gjøre alle Nyttigheder til Samfundets fælles Ejendom.

Idet Arbejdets Deling har bragt Tilvirkningen af forskjællige Nyttigheder paa flere Hænder, maae Producenterne komme til at faae større eller mindre Oplag af de Nyttigheder, der eftertragtes af alle. Der opstaaer saaledes en Mængde Opbevaringssteder (Magasiner) for Nyttigheder, som komme alle Samfundets Medlemmer til Gode, naar de med Penge i Haanden som Bevis paa Tjenester, de have ydet Samfundet, ville kjøbe saadanne Nyttigheder.

Penge blive saaledes en fælles Maalestok for alle Nyttigheder. Ved Tuskhandel faaes hvert Øjeblik en ny Maalestok; avler jeg Korn og i Dag afhænder det for Kjød, imorgen for Klæder, en følgende Dag for Murerarbejde osv., saa maa jeg hver Gang udfinde det rette Forhold, hvori Bytningen bør ske. Pengene derimod have ikke blot den samme Værdi i Forhold til alt mit Korn, men jeg er desuden vant

til at udtrykke alle Tings Værdi i Penge og veed derfor strax, hvormeget jeg for dem faaer af, hvad jeg behøver.

70. Penge fremme Sparsommelighed.

Medens det er vanskeligt, ofte umuligt at opsamle de Nyttigheder, jeg behøver for længere Tid, saa er det let at gjemme Penge. Dertil kommer, at Varer kunne fordærves, tabe i Værdi og tage stor Plads op. Endelig kunne Penge tjene til Opsamling af Kapitaler ved meget smaa ligelig fordelte Besparelser; jeg kan ved en lille ugentlig Spareskilling samle ind til et Klædningsstykke, men jeg kan ikke let samle dets enkelte Bestanddele.

§ 5. **De for Penge nødvendige Egenskaber.**

71. Alle Folk have til enhver Tid anvendt det Byttemiddel, hvis Værdi var almindeligt anerkjendt og lettest at bestemme.

Saalænge Jagten er en almindelig Beskjæftigelse, betaler man med Skind; saaledes gjorde Hudsonsbaykompagniet med Bæverskind, Lapperne gjøre tildels endnu det samme med andet Pelsværk. Er Hovedbeskjæftigelsen Kvægavl, maales alt ved Kvæg; derfra hidrører vistnok, at gamle Mønter bære Afbildninger af Kvæg, ligesom ogsaa det latinske Navn paa Penge minder om Kvæg (pecuniæ af pecus, Kvæg, hvorved man kommer til at tænke paa vort Liggendefæ). Iblandt Agerdyrkerne have Naturydelser været almindelige, saaledes Tiende, Aftægt, Tærskerløn betales i Korn o. s. v. „Vore Sagaer", anfører Keyser, „omtale, at Vadmel har været brugt som Betalingsmiddel", efterat Haandværk var begyndt. Iblandt nogle af Afrikas Beboere have visse smaa Konchylier været brugte som Penge; hos andre Salt.

Brugen af Metaller til Penge, først uædle, siden ædle, spores dog tidlig, saaledes brugtes Jern i Sparta, Kobber i det ældste Rom. Men de ædle Metaller ere dog optagne af alle de mere udviklede Folkeslag.

72. Hvad der skal tjene til Penge, maa have en stor og almindelig anerkjendt Værdi.

Værdien maa være stor, for at ogsaa mindre Dele deraf kunne have en tilstrækkelig Værdi og tjene til Byttemiddel. Den maa være almindelig anerkjendt, for at alle skulle være villige til at tage den i Bytte.

De ædle Metaller, især Guld og Sølv, ere paa Grund af deres Skjønhed, Varighed og Kostbarhed eftertragtede til Prydelser af alle. Denne Luxusværdi ligger til Grund for deres Anvendelse som Penge; men fra det Øjeblik, de ere blevne brugte dertil, have de været Gjenstand for forøget Efterspørgsel og ere saaledes stegne i Værdi. Deres Sjeldenhed i Forbindelse med alles Trang til dem giver dem en høj Værdi. Man anvender derfor ogsaa mere Arbejde paa at fremdrage dem af Jorden end paa Tilvejebringelsen af andre Metaller. Indeholde Sølvertserne blot 2 pCt. Sølv, søger man at vinde Sølvet; men Jernerts maa indeholde 18 pCt. Jern, før man vil udsmelte det. Guldet forekommer meget sparsomt i Bjergværker, men det vadskes ud af Sandet ved møjsommeligt og ofte for Sundheden skadeligt Arbejde.

73. Til Penge maae bruges Værdier af ensartet Beskaffenhed, der let lade sig forarbejde, dele og forsende, samt ere uimodtagelige for ydre Indvirkninger.

Den ensartede Beskaffenhed kræves, for at man skal kunne bedømme Værdien af hvert enkelt Stykke ved Vægten alene. Rav vilde f. Ex. mangle denne Egenskab, idet Farven og Renheden tillige komme i væsentlig Betragtning; men de ædle Metaller besidde i deres Renhed denne Egenskab i højeste Grad.

Da Omsætningen væsentlig lettes ved, at Penge kunne skaffes tilveje i meget forskjællige Mængder, maa Byttemidlet kunne deles og samles efter Behov. Dertil fordres igjen, at det er let at forarbejde. De ædle Metaller kunne med Lethed hamres og strækkes og saaledes forarbejdes til Mønter af alle Størrelser. Ædelstene, som ved deres høje Værdi vel egne sig til Penge, mangle Evnen til at forarbejdes og de tabe i Værdi ved at deles; Sjeldenheden af store Ædelstene gjør, at Værdien stiger stærkt med Størrelsen; en Diamant, dob-

belt saa stor som en anden, er mere end dobbelt saa meget værd.

Til Forsendelse kræves Penge, som ikke optage stor Plads. De ædle Metallers store Kostbarhed tillade at samle en stor Værdi i et lille Rum.

Man vilde endelig ikke være vel tjent med Penge, der let forandrede Udseende enten ved Slid eller chemiske Indvirkninger. Guld og Sølv udmærke sig netop ved i ringe Grad at paavirkes af sure og ætsende Ting, som ganske forvandle Kobber, Jern, Bly o. s. v. baade i Udseende og Beskaffenhed. Derimod ere de ædle Metaller i deres Renhed mere modtagelige for Slid, Guldet er især meget blødt; men denne Fejl afhjælper man ved Indblanding af en ringe Mængde andre Metaller, hvorved der opnaaes en tilstrækkelig Haardhed uden synderlig Forandring i Værdi.

74. Penges Værdi maa forandre sig saa lidt som muligt.

Hvad der skal tjene til Værdimaalestok for længere Tid, maa egentlig slet ikke forandre Værdi, naar Værdier til forskjællige Tider skulle sammenlignes. Men der gives ingen Vare af den Beskaffenhed. Man nøjes derfor med det Byttemiddel, som undergaaer den mindst mulige Forandring, naar det forresten egner sig dertil. Da nu de ædle Metaller ere i Omløb i meget stor Mængde i Forhold til de nye Mængder, der efterhaanden komme paa Markedet, saa undergaaer deres Værdi kun smaa Forandringer i Tidernes Løb.

§ 6. **Møntede Penge.**

75. Betalingsmidlet i den daglige Omsætning er Mønt, det vil sige prægede Metalstykker, for hvis Vægt og Blandingsforhold Regjeringen er Borgen.

Vanskeligheden i at afveje den Mængde ædelt Metal, som behøves til hver Bytning, og Umuligheden i for Folk i Almindelighed at afgjøre, i hvilket Forhold Blandingen med uædle Metaller finder Sted, har ført til Møntvæsenet. Regje-

ringen har i alle Lande forbeholdt sig Eneret til at slaae Mønt og har derved paataget sig Ansvaret for, at hver Mønt har en lovbestemt Vægt samt ædle og uædle Metaller blandede i lovbestemt Forhold, Møntfoden.

Hos os møntes de vigtigste Mønter, Dobbeltdaleren, Daleren og den halve Daler af 14lodigt Sølv, som indeholder 14 Dele Sølv imod 2 Dele uædelt Metal (Kobber), altsaa de syv Ottendedele af disse Mønter ere rent Sølv. Endvidere skal der af 1 Mark fint Sølv (køllnsk Vægt), som er 16 Lod, udmøntes $18\frac{1}{2}$ Rigsdaler Rigsmønt; følgelig faaes af samme Mængde Sølv $9\frac{1}{4}$ Dobbeltdalere, og 37 halve Dalere.

Ved Siden af Hovedmønterne præges tillige Skillemønt til Betaling af mindre Værdier, især i Smaahandelen (Detail). Men disse gjøres ikke hensigtsmæssig af saa fint Sølv, baade fordi de slides mere og fordi Værdien af de ædle Metaller er for stor til at tilstede Delingen i de mindste Stykker, som Omsætningen kræver. De møntes derfor efter en anden, en lettere Møntfod. Men satte man for mange af den Slags Mønter i Omløb, vilde de fortrænge de andre. Der skal nemlig udmøntes 120 Markstykker af 1 Mark fint Sølv, medens der kun vilde blive 3 Gange 37 eller 111 med samme Sølvholdighed som de halve Dalere. Betaler man altsaa 20 Rigsdaler i Markstykker istedenfor i Hovedmønter, saa tjener man ligefrem Sølv for 9 Mark. Man kunde da staae sig ved at udsmelte og sælge det rene Sølv i Hovedmønterne for dets fulde Værdi og gjøre alle sine Indkjøb i Markstykker. Dette forebygger Regjeringen dels ved at sætte en Grændse for de Betalinger, man er pligtig til at modtage i Skillemønt, dels ved kun at udstede saa megen Skillemønt, som Omsætningen i det smaa kræver.

Forsaavidt den daglige Omsætning betjener sig af andre Betalingsmidler end Mønter, saa maae saadanne Midler være ligesaa gode som rede Penge.

76. Det er ligegyldigt, om det lovbestemte Betalingsmiddel er Guld- eller Sølvmønt, men det

gaaer ikke an at gjøre begge paa een Gang til lovligt Betalingsmiddel.

Guld er som bekjendt kostbarere end Sølv og de deraf slagne Mønter maae nødvendig blive mindre end Sølvmønter af samme Værdi. Guldmønt er derfor vel skikket til Betaling af store Summer. Men til mindre Omsætninger vilde Guldmønter blive altfor smaa, saa at Sølvet maa bruges ved Siden af Guldet; men er Guldet lovligt Betalingsmiddel, det, som enhver er pligtig til at modtage, saa blive Sølvmønter nærmest at anse for Skillemønter. Saaledes i England: sovereigns til 1 £ St. (Pund Sterling) (omtr. 9 Rd.) møntes i Guld, dels hele, dels halve, men de deles i 20 shillings, der ere af Sølv (omtr. 2 Mk. 12 Sk.).

Antager man nu Guld og Sølv løbende ved Siden af hinanden som lovligt Betalingsmiddel, med en Lovbestemmelse for, i hvilket Forhold det ene skal træde istedenfor det andet, saa vil noget lignende kunne indtræde, som naar der ingen Grændse er sat for Betalinger i Skillemønt. Guldets Værdi er nemlig ikke altid lige mange Gange større end Sølvets. I Frankrig er bestemt, at 1 Kilogram (omtr. 2 Pund) Guld skal i møntet Tilstand have samme Værdi som 15½ Kilogram Sølv, og at man er forpligtet til at modtage Betalinger i den Mønt, der tilbydes. Faaer nu Sølvet en højere Pris, f. Ex. saa at kun 15 Kilogrammer faaes for 1 Kilogram Guld, saa ville alle betale i Guld; men falder Sølvet, saa at f. Ex. 16 Kilogrammer faaes for 1 Kilogr. Guld, saa betale alle i Sølv. Staten taber i begge Tilfælde ved at maatte kjøbe det dyreste Metal til Markedsprisen, men modtage det billigste i Skat i sine egne Mønter. Dersom jeg kun faaer 15 Kilogr. Sølv for 1 Kilogr. Guld, saa tjener jeg ½ Kilogr. Sølv, hver Gang jeg betaler en Skat med 1 Kilogr. Guld; i 30 saadanne Betalinger tjener jeg 15 Kilogr. Sølv, hvorfor jeg paa Markedet kan faae 1 Kilogr. Guld. Jeg holder derfor mit Sølv tilbage, udsmelter og sælger det. Omvendt, hvis Sølvet falder i Værdi, betaler jeg med Sølv og smelter Guldet.

Vil Regjeringen forebygge saadanne Tab ved Forbud imod Smeltning af Mønter, saa komme Vanskelighederne ved Forbuddets Overholdelse; men i ethvert Tilfælde kunne Pengene føres ud af Landet, og de ville ganske vist blive udførte, naar nogen kan tjene derved.

§ 7. **Pengenes Værdi.**

77. Pengenes Værdi maales ved den Mængde Varer eller Arbejde, man kan kjøbe derfor.

Penge ere en Vare, som alle andre nyttige Ting, hvis Værdi maales ved den Mængde Nyttigheder, som faaes i Bytte derfor. Naar man saaledes i det niende Hundredaar af vor Tidsregning kunde kjøbe en Tønde Korn for det, en Skjeppe koster nu, saa ere Pengene i det forløbne Tusind Aar blevne 8 Gange mindre værd.

Forandringer i Pengenes Værdi spores bedst i lange Tidsrum og forklares ved den store Mængde ædle Metaller, som efterhaanden ere bragte i Omløb. Allerede i Oldtiden sank Pengene efterhaanden i Pris, men da derpaa indtraadte store politiske Omvæltninger, Folkevandringerne, som medførte Tab af ophobede Skatte, da Bjergværksarbejderne standsede og Pengeomløbet skete meget langsomt, stege Pengenes Værdi igjen. Efter Amerikas Opdagelse skete igjen en Forandring; det sextende Hundredaar bragte os aarlig for over 20 Millioner Rigsdaler ædle Metaller i Omløb, det syttende henved 30 og det attende over 60 Millioner aarlig. I vort Hundredaar var, før de Kaliforniske Guldminer fandtes, Tilførslen omtrent 95 Millioner aarlig, og efter den Tid endog 120 Millioner. Derved forstaaer man, hvorfor der nu maa betales meget mere for alle Nyttigheder end tidligere, da Penge vare knappere. Man ser ogsaa, hvorledes de stærke Tilførsler af ædle Metaller kunne gjøre Prisforandringer følelige selv indenfor en enkelt Menneskealder.

I daglig Tale bedømmer man ofte Pengenes Værdi efter den Rente, man maa give af Laan, men dette beroer paa en Misforstaaelse; thi Renten, som betales i Penge, maa skifte

Værdi med Pengene. Renten er Leje af Kapitaler og kan ikke bestemme, hvormeget man kan faae for rede Penge.

78. **Pengenes Værdi paavirkes af Tilbud og Efterspørgsel.**

Der er Tilbud om Penge, saasnart der er nogen, som vil kjøbe, og der er Efterspørgsel, saasnart der er nogen, som vil sælge, forudsat, at alle Omsætninger afgjøres ved rede Penge.

Men ikke alle de Penge, som findes i et Land, udbydes altid. De, som af Forsigtighed gjemmes paa Kistebunden, de, som ligge i Kasse rede til Udbetaling, og det baade hos private Folk og i Bankers, Handelshuses, Fabrikers eller Statens Kasser, de udbydes ikke. Tilbuddets Størrelse maales saaledes alene ved den i Omløb værende Pengemængde, som er bestemt til umiddelbart Indkjøb af Varer eller Arbejde.

Efterspørgslen om Penge, som opstaaer ved Tilbud om Salg af Varer eller om Tjenesteydelser, maales ligeledes ved den Mængde Nyttigheder, som tilbydes for Penge.

Da nu de omløbende Penge alene have den Bestemmelse at tjene til Byttemiddel, maae de tilbudte Penge og de tilbudte Nyttigheder finde hverandre. Forholdet mellem disse Mængder maa fastsætte Prisen eller fastsætte Forholdet imellem Pengenes og Nyttighedernes Værdi. Stiger Antallet af Kjøbere, saa voxer Pengetilbuddet og dermed Nyttighedernes Pris. Tager Mængden af Nyttigheder af, medens Kjøbernes Antal bliver uforandret, saa stiger Prisen ogsaa o. s. v.

Da fremdeles Pengene kun have Værdi for os som Byttemiddel, saa er deres Forbrug ikke begrændset, saaledes som f. Ex. Næringsmidlernes er. Kan man blot skaffe sig sine Fornødenheder for de Penge, man fortjener, saa er det ligegyldigt, om man tjener mange eller faa. Pengenes Værdi retter sig derfor mere efter Tilbud og Efterspørgsel end de fleste andre Ting.

Men for ret at opfatte, hvorledes Pengenes Værdi er bestemt af Tilbud og Efterspørgsel, maa man tænke sig Markedets Tilstand i et nu, i et enkelt bestemt Øjeblik, da den omløbende

Pengemængde og de udbudte Nyttigheder staae overfor hinanden i Færd med at slutte Handel. I næste Øjeblik kan Forholdet være forandret; har f. Ex. den største Mængde Kjøbere tilfredsstillet sine Fornødenher, saa maa Pengetilbuddet aabenbart aftage. Men i Virkeligheden vil igjen andre træde op for at tilfredsstille deres Trang, saa at Forandringen ikke spores i korte Mellemrum. Desuden maa erindres, at af dem, som nylig vare Sælgere, ville nogle blive Kjøbere, idet de anvende til Kjøb de Penge, de nys fik ind ved Salg. Betragter man derfor Omsætningen i sin Helhed, saa vil der med de samme Penge kunne foretages mange Handeler.

Jo hurtigere Pengene derfor gaae fra Haand til Haand, desto større bliver Omsætningen. Denne maales følgelig ikke blot ved den i Omløb værende Pengemængde, men ogsaa ved Omløbets Hurtighed.

79. Pengenes Værdi paavirkes svagt af Produktionsomkostningerne.

Omkostningerne ved Tilvirkningen af Penge bestaae dels i dem, der kræves til at skaffe Metallet tilveje, hvad enten Landet selv driver Bjergværker eller tilforhandler sig det, og dels i dem, der behøves til Møntningen.

Omkostningerne af første Art kunne overhovedet ikke hurtig virke ind paa Pengenes Værdi, baade fordi Pengene ere tilstede i saa stor Mængde og Produktionen saa begrændset, at den ikke i nogen mærkelig Grad kan forøge Tilbuddet, og fordi de slides saa langsomt, at de først efter lang Tids Forløb behøve at trækkes ud af Omløbet. Det vil derfor heller ikke have stor Indflydelse, om Tilvirkningen standser for en Tid.

Prægningsomkostningerne bæres i nogle Lande af Staten, som igjen oppebærer dem igjennem Skatterne. Paa saadanne Steder faae Møntningsomkostningerne ingen Indflydelse paa Pengenes Værdi.

I andre Lande maae de, der bruge Pengene, betale for Møntningen; det kaldes Slagskat. Dersom man for 100 Mark møntet Sølv betaler 101 Mark umøntet, saa er Slagskatten 1 pCt., og disse Tal bestemme tillige Forholdet imellem

Priserne paa montet og umontet Sølv paa Markedet. Med andre Ord jeg maa overalt kunne kjøbe 100 Mark montet Sølv for 101 Mark umontet. Kunde jeg kjøbe det umontede Sølv billigere f. Ex. faae 102 Mark umontet for 100 Mark montet, saa vilde jeg tjene 1 Mark Sølv hver Gang jeg kjøbte for 100 Mark montet og lod det præge. Var det umontede Sølv dyrere, vilde ingen kjøbe det.

Pengenes Værdi maa altsaa afhænge saaledes af Tilvirkningsomkostningerne, at de i det høieste have Metallets Værdi forøget med Møntningsomkostningerne.

80. Staten kan ikke tillægge Penge en høiere Værdi end de have.

Da Pengene kun ere et Byttemiddel, skulde det synes, som om en Overenskomst eller Regjeringens Magtsprog kunde fastsætte, hvad de skulde gjælde for, idet enhver vilde give dem ud for det, han har faaet dem for. Men Staten har ingen Magt ud over sine Grændser, der ophører dens Indflydelse. Dette forstaaes bedst ved følgende Betragtning af Kayser. Kunde Staten give Guld og Sølv høiere Værdi end de have, saa maatte den ogsaa kunne gjøre det med andre Ting, saasom Papir; det have ogsaa enkelte Regjeringer forsøgt. De have udstedt Sedler med paatrykt Stempel, der fastsætte deres Værdi. Sæt, at der i et Land behøves 10 Millioner Daler til Omsætningen, og Staten udsteder 5 Millioner i Papirspenge, saa er der altsaa i Omløb 15 Millioner; Pengetilbuddet maa forøges, Pengenes Værdi falde, idet man vil give 15 Daler for hvad der før kostede 10. Men udenfor Landet gjælde Papirspengene ikke, der beholde Pengene deres tidligere Værdi. Man kan derfor staae sig ved at føre rede Penge ud af Landet, indtil Pengenes Pris begge Steder blive ens, hvilket vil ske, naar 5 Millioner Daler rede Penge ere udvandrede. Landet bliver 5 Millioner fattigere. Vedbliver Staten med Udstedelsen af Papirspenge, saa ville tilsidst alle rede Penge forsvinde af Landet og derefter vil en over Landets Behov forøget Seddelmasse kun bringe høiere Priser paa alt.

Den samme Virkning vilde det have, om Staten lod præge Mønter af ringere end deres paalydende Værdi. Vilde Staten gjøre de halve Dalere til hele, men indskrænkede sig til at udstede saamange, som Omsætningen netop kræver, saa kunde de gjerne i den indenlandske Handel gaae og gjælde for Dalere; men forøgedes Mængden af dem, i den Tro, at Landet derved blev rigere, saa vilde man snart finde, at alting blev dyrere, saa at der blot krævedes flere Penge til Anskaffelse af alle Fornødenheder. Pengene vilde nærme sig til deres virkelige Værdi, efterhaanden som der udstedtes flere; men de kunde ikke synke under deres virkelige Værdi.

81. Den bestandige Forøgelse af de ædle Metallers Mængde har ikke i samme Grad nedsat Pengenes Værdi, fordi Efterspørgslen er tiltaget noget.

Før Amerikas Opdagelse regner man, at der var 174000 Pund Guld og 6300000 Pund Sølv i Omløb; siden den Tid indtil 1848 kan Produktionen anslaaes til 8200000 Pund Guld og 265000000 Pund Sølv. En Del deraf er imidlertid ikke anvendt til Penge, men til Luxusgjenstande, en Del er tabt ved Slid; dog er Tilgangen endda stærk.

Men til samme Tid er der blevet mere Brug for Penge, idet Tuskhandler og Tjenesteydelsers Betaling med Varer blive sjeldnere. Fremdeles tilvirkes der langt større Mængde af alle Ting med mindre Arbejde, fordi Industrien har gjort store Fremskridt. Endelig sker Omsætningen ved livlige Handelsforbindelser, som fremkalde Efterspørgsel efter Penge. Til det meget stærkt forøgede Tilbud svarer en noget mindre forøget Efterspørgsel, saa at Pengenes Værdi virkelig er faldet noget, uden at man dog nøje kan maale Forringelsen. Dog staae Pengenes Værdi ikke i samme Forhold til alle Produkters Værdi; jo større Fremskridt i en Tilvirkning, desto billigere dens Produkt. Bomuldsvarer og Jern ere saaledes faldne stærkt i Pris, medens Kornpriserne have forandret sig mindre; man faaer derfor nu mere Jern, men mindre Korn for Pengene end før.

§ 8. Kreditpapirer.

82. Brugen af møntede Penge kan blive besværlig og er altid forbunden med Omkostninger.

Naar store Summer skulle betales i rede Penge, kræves der en trættende Tælling og Undersøgelse af Pengestykkernes Beskaffenhed, at ikke falske Mønter modtages. Forsendelsen af rede Penge er besværlig og forbunden med Udgift.

De Pengesummer, man maa have i sin Kasse, for i fornødent Fald at betale, hvad man behøver, unddrages Tilvirkningen; de ere en død Kapital og give ingen Rente. Selv om hver enkelts Kassebeholdning ikke er ret stor, kan dog det samlede Beløb af alle Landets Beholdninger udgjøre en ret anselig Sum, som ligger uvirksom. Men et Rentetab er saa godt som en Udgift. Fremdeles gaaer der rede Penge til Grunde ved uheldige Omstændigheder, Ildsvaade, Skibbrud m. m. En ikke ubetydelig Formindskelse i Værdi undergaae Pengene i Tidens Længde ved Slid, der tvinger Staten til efterhaanden at inddrage dem og sætte nye fuldvægtige i Omløb; den enkelte sporer ingen Virkning heraf, men vel Staten, der borger for deres Værdi.

Disse Omstændigheder have fremkaldt Anvendelsen af andre Betalingsmidler. Disse maae dog altid have rede Penges Værdi; ellers vil ingen frivillig modtage dem i Betaling, og tvinges han til at modtage dem, saa ville blot Priserne paa det, der sælges, stige i samme Forhold som Betalingsmidlet har ringere Værdi.

83. Rede Penge kunne erstattes ved Kreditpapirer, som ere Beviser for retmæssige Fordringer paa bestemte Pengesummer hos Personer, Associationer eller offentlige Indretninger, der have en vel sikkret Formue.

Naar en Mand, et Firma eller et Institut ejer en Formue, som alle anse for sikker, vil ingen betænke sig paa at modtage i Betaling Beviser, hvorefter en Sum Penge kan hæves hos en saadan Mand, et saadant Firma eller Institut,

enten strax paa Forlangende eller efter en vis Tids Forløb. I sidste Tilfælde vil man dog ikke modtage Beviset for hele det paalydende Beløb, men for saa meget mindre, som man vurderer Affavnet af Pengene til for den Tid, der er tilbage inden Betaling kan ske.

84. Kreditpapirer kunne være Beviser paa Værdier, der ere betroede (deponerede i) en Bank, som er en Person, en Association eller offentlig Indretning, der gjør Pengeforretninger.

Paa de store Markeder, hvor i Middelalderen Kjøbmændene kom sammen fra mange Lande med disses forskjellige Mønter, var det nødvendigt, at der fandtes enkelte Mellemmænd, som byttede Penge og paa den Maade gjorde Omsætningen og dermed Tilvirkningen en Tjeneste. Der var anvist dem en særegen Bænk paa Torvet, derfra Navnet Bank. De have sagtens ogsaa paataget sig at indkræve andres Fordringer og opbevare andres Penge; hvis de bleve ude af Stand til at opfylde deres Forpligtelser, blev deres Bænk sønderslaaet, hvoraf Ordet Bankerot (Banco rotto).

Disse Banker synes dog ikke at have skabt noget Byttemiddel. Dette tilvejebragtes først 1609, da Banken i Amsterdam blev oprettet. Kjøbmændene betroede deres rede Penge til Banken, som i sine Bøger opførte, hvad Kjøbmændene havde til Gode af ædelt Metal, som virkelig var nedlagt (deponeret) i Banken. Naar disse Mænd vilde betale hverandre, skete det ved en Anvisning paa Banken, der afskrev paa den enes Tilgodehavende, hvad der blev tilskrevet paa den andens. Saaledes opstod et Omsætningsmiddel, der hverken kostede Ulejlighed eller Penge i synderlig Grad. En saadan Bank kaldes Depositobank.

Dog blev en af Mislighederne ved Brugen af rede Penge ikke hævet paa denne Maade. Alle de Banken betroede Summer udgjorde ligesaa vel en død Kapital i Bankens Kjælder, som i Kjøbmændenes Kasser. Denne Vanskelighed lærte Erfaringen dog snart at hæve. Man lagde Mærke til, at de Beløb, som daglig udbetaltes og modtoges i rede Penge, idet nye Værdier

indsattes eller betroede udtoges, omtrent vare ligestore. Banken behøvede derfor kun en lille Kassebeholdning til at dække den ringe Forskjæl, som til enkelte Tider kunde opstaae, naar der toges mere ud, end der blev indbetalt. Alle de store Pengeværdier, som forresten havdes i Behold, tjente kun til Sikkerhed for, at Banken havde Midler nok til at betale, hvad nogen kunde faae Ret til at fordre. Men denne Sikkerhed vilde ikke formindskes, naar Banken udlaante disse store Kapitaler til paalidelige Producenter, og den arbejdende Formue i Landet vilde faae en betydelig Tilvæxt. Banken maatte kun sorge for tilstrækkelig let og hurtig at kunne faae de udlaante Summer ind, naar der var Brug derfor.

Men idet Banken saaledes satte Kapitalerne i Arbejde, tjente den tillige Renten af de udlaante Summer, og lagde derved Grunden til en ny Formue, Bankens egen Formue. Derfor kunde den staae sig ved ikke at afkræve dem, der betroede den sine Penge, nogen Erstatning for det med Opbevaring, Af- og Tilskrivning forbundne Arbejde, ja den kunde endogsaa betale enhver, der vilde betroe Banken Penge, en lille Godtgjorelse (Rente) derfor. Saadanne Banker kaldes Laanebanker.

Det folger af sig selv, at disse Banker gjore Omsætningen desto storre Nytte, jo flere der nedlægge deres rede Penge der. Men jo storre Kapitaler, de modtage, desto storre Fordele kunne de gjore sig selv, de foroge desto mere deres egen Formue og yde storre Sikkerhed for, hvad der betroes dem. En vel sikkret Bank, især i Lande, hvor Handelen har naaet en hoj Grad af Udvikling, kan faae en saadan Betydning, at de allerfleste Betalinger af nogenlunde store Belob ske med Anvisninger paa en saadan Bank, og det ikke blot imellem de Mænd, som selv have Penge staaende i Banken. Anvisninger paa Banken komme saaledes i Omlob som almindeligt Betalingsmiddel.

85. Kreditpapirer kunne være Banksedler (Banknoter), som ere Anvisninger, der give Ihænde-

haveren Ret til at faae visse, selv smaa, Beløb betalte i en Bank, naar det forlanges.

Anvisninger paa Laanebanker, som udstedes af en enkelt Mand til en anden bestemt Person, kunne ikke gaae fra Haand til Haand uden hver Gang at overføres (transporteres) til en ny navngiven Person. Derfor har man indført andre Banker, som udstede Anvisninger paa sig selv, og dem kan enhver Ihændehaver forlange betalt. Saadanne Banker kaldes Seddelbanker og deres Anvisninger Banksedler (Banknoter).

Dersom alle have Tillid til, at Banken vil kunne opfylde den ved de udstedte Sedler paatagne Forpligtelse, saa ville saadanne Sedler løbe fra Mand til Mand nok saa let som rede Penge; thi de ere bekvemmere at bære og have fuldkomment den samme Værdi. Herved er saaledes dannet et fuldstændigt nyt, godt og bekvemt Omsætningsmiddel.

Den nødvendige Forudsætning for dette Middels Brugbarhed er, at Banken har Kredit. Denne bygges igjen derpaa, at den af Landets Befolkning har modtaget Værdier nok, hvormed den kan indløse de Sedler, der kræves byttede med rede Penge (jfr. Indskriften paa vore Sedler: „Paa Valuta, som Banken ejer, er denne Seddel udstedt for o. s. v."). Den hele samlede Seddelmasse udgjør Bankens Seddelgjæld, som den maa betale paa Forlangende. Omvendt sætter Banken sine Sedler i Omløb ved at laane dem ud eller sælge dem for rede Penge til hvem, der behøver dem.

Banken kan ikke udstede flere Sedler end Omsætningen trænger til. Dersom nogen gjerrig vil gjøre sig en Nydelse af at gjemme Penge, saa vil det ikke være Sedler, der i og for sig selv ere uden Værdi, men de smukke Guld- og Sølvmønter. Andre, som have flere Penge end til daglig Forbrug, ville udlaane dem imod Rente til Producenterne. Kommer nogen, som har laant i Banken, i Besiddelse af flere Sedler, end hans Omsætning kræver, saa vil han betale dem tilbage for at bespare den Rente, han maa give for Laanet. Banken

vil ikke selv kunne sætte flere Sedler i Omløb end fornødent, thi ingen laaner eller kjøber, hvad han ikke behøver.

86. **Kreditpapirer** kunne være **Vexler**, som ere skriftlige Forpligtelser af een Mand til ved en anden (og ofte paa et andet Sted) at betale Vexlens retmæssige Ejer en Pengesum.

Disse Kreditpapirer gavne især Omsætningen imellem forskjællige Lande; de kaldes da **udenbyes Vexler**. Hvis saaledes A i Kjøbenhavn af B i Amsterdam har faaet Varer for 1000 Rd., og omvendt C i Amsterdam har modtaget for et lignende Beløb af D i Kjøbenhavn, saa er Forsendelsen af rede Penge let at undgaae. A kan nemlig betale D 1000 Rd. i Kjobenhavn, medens C betaler B i Amsterdam. Derfor udsteder A en Vexel, hvorved C anmodes om at betale B, og C udsteder en anden, som bemyndiger A til at betale D.

Nu er det imidlertid ikke rimeligt, at der altid staaer to saadanne til hinanden svarende Omsætninger, hvorved det hele Mellemværende afgjøres. Men tænker man sig A i Kjøbenhavn og B i Amsterdam i jevnlig Handelsforbindelse, saa kan den ene af disse udstede Vexler paa den anden (**trække paa ham**), og dermed kan da A afgjøre alle sine Handeler i Amsterdam, B sine i Kjøbenhavn, saafremt begge nyde Kredit hos andre Handlende.

Trækkes der Vexler af flere Kjøbmænd paa disse to Stæder, saa kunne de alle tilsammen bruges til Udjevning af det hele Mellemværende imellem Stæderne. Man kan endog gaae videre og benytte dem paa et tredie, fjerde Sted til Betaling, naar blot Vexlerne ere **gode**, det vil sige indgyde Tillid til, at de derved indgaaede Forpligtelser ville og kunne opfyldes.

Der gives ogsaa Vexler, der ikke skulle betales udenfor det Sted, hvor Udstederen boer, de **indenbyes**, men de have en ganske anden Betydning og ere kun at betragte som Gjældsbeviser, der dog ogsaa væsentlig kunne lette Omsætningen.

Vexler have ringere Vigtighed for Omsætningen i Almindelighed end Banksedler, idet deres paalydende Beløb ikke

betales strax, men først efter en vis Tid. Den, som strax vil have rede Penge derfor, maa finde sig i et lille Afdrag som Rente af Beløbet i den Tid, der staaer tilbage inden Forfaldsdagen (Diskonto, at diskontere Vexler). Desuden kan ikke let et Handelshus, hvis Formue er anbragt i mange Foretagender med uvist Udfald, byde den samme Sikkerhed som en vel grundet Bank.

Derimod afgive gode Vexler vigtige Panter for Laane- og Seddelbanker, naar de gjøre Udlaan, idet de i disse have god Sikkerhed for den udlaante Sum, saafremt Laantageren bliver ude af Stand til at opfylde sine Forpligtelser. De fleste Banker anbringe derfor en Del af deres Penge i Vexler, hvilket har den Fordel, at Banken til enhver Tid kan overse de Beløb, der i den nærmeste Tid ville indkomme for Vexler.

Paa Grund af Vexlernes store Betydning for Handelen ere de derved indgaaede Forpligtelser bundne ved strengere Bestemmelser end anden Gjældsforskrivning (Vexelretten).

III. Driften.

§ 1. Driftens Betydning.

87. Naturens Rigdomme blive først færdige til Forbrug ved en Forbindelse af Tilvirkning og Omsætning, som kaldes Driften.

I Menneskeslægtens Barndom skaffer den, som vil producere, sig selv sit Raastof, udfører, i det højeste understøttet af sin Familie, det for Tilvirkningen nødvendige Arbejde, sørger selv for Omsætningen. Han er Arbejder, Kapitalist og Driftsherre. Men med Arbejdets tiltagende Deling, med Markedets Udvidelse og dermed forandrede Omsætningsforhold, med Kredittens Anvendelse til Omsætningens Lettelse, opstaaer der Trang til en Adskillelse mellem Arbejderens, Kapitalistens og Driftsherrens Forretninger. Den dygtige Arbejder, som daglig fordyber sig i sit Arbejdes Enkeltheder, kan ikke tillige have Opmærksomheden fæstet paa Markedets Svingninger, give Agt paa Raastoffets vexlende Priser, paa de bedste Tilførselsveje, de bedste Afsætningssteder m. m. Kapitalisten, som ikke behøver at anstrenge sig, naar han kan laane sine Kapitaler ud imod god Rente, vil ikke gjerne underkaste sig al den Ulejlighed, Studium, Eftertanke og Risiko, som følger med Driften.

Driften gjør saaledes Tilvirkningen i Stand til at arbejde for Samfundets Tarv. Den Mand, der kun ejer sin Arbejdskraft, udretter kun lidet, naar han ikke kan virke sammen med Kapitalen. Men „Kapitalen i og for sig er uvirksom; for at den kan

understøtte Produktionen, maa den bringes i Anvendelse og det er Driftsherrens Opgave." „Han forener Produktionens adspredte Faktorer til et sammenhængende Hele og holder ved sin Bestyrelse de industrielle Anlæg i regelmæssig Gang" (Kayser). Alle Kræfter drager Driftsherren til sig; nogle sælge ham Raastoffer eller halvfærdige Produkter, andre yde ham Arbejde for Arbejdsløn, atter andre laane ham Kapitaler imod Rente, endelig nogle afkjøbe ham hans færdige Produkter.

Driftsherren er Tilvirkningens og Omsætningens Leder; saaledes bliver Driften en Forbindelse af disse to Virksomheder, et Midtpunkt, hvorom Arbejdets og Kapitalens Virksomhed drejer sig.

Igjennem Driften gjøres den hele Husholdning end mere til Samfundets, til Slægtens fælles Sag. I Arbejdslønnen giver Driftsherren Forskud paa Værdier, som først senere Slægter betale, i Renten betaler han den Tjeneste, der ydes af Kapitaler, som tidligere Slægter have besparet ved at begrændse Tilfredsstillelsen af deres Fornødenheder.

Driften ikke blot hviler paa Arbejdets Deling, men begunstiger den tillige. Thi paa hvert nyt Delingstrin kan Driftsherren bedømme den Pris, hvormed han skal betale det paa tidligere Trin tilvirkede, for selv en Gang at faae sit Udlæg igjen. Uhrfabrikationen er delt i mangfoldige Tilvirkninger: af Metallet, Guld, Sølv, Messing og Staal, af Glas og Email, af fabrikmæssig Tildannelse af de enkelte Stykker, af Kassens Forarbejdelse, af Uhrets Sammensætning, Afpudsning og Regulering. Disse Virksomheder gribe saaledes ind i hverandre, at der paa hvert enkelt Trin maa findes ledende Kræfter, som kunne ordne den enkelte Tilvirkning og overse den hele Sammenhæng imellem dem. Uden saadanne Kræfter kunde Delingen derfor ikke føres til Ende med tilstrækkelig Nytte.

88. Driftsherren maa være i Besiddelse af Egenskaber, som Arbejderen og Kapitalisten ikke altid have og heller ikke behøve.

Driftsherren er selv Arbejder, og kan være Kapitalist, men maa være mere. Han maa kunne vælge og lede de Kræfter, han benytter, forstaae at skaffe sig Kredit og Kapital, han maa kunne handle og vide at tilfredsstille sine Kunder. Han maa besidde Kraft og Talent til at besejre modende Hindringer og Uheld, Udholdenhed og Mod under vanskelige og farefulde Forhold, være rask til at beslutte, naar uventede Omvæltninger indtræffe. Han maa altsaa ikke alene kjende sin Forretning, men besidde moralske og aandelige Egenskaber, udviklede og styrkede ved en omhyggelig Opdragelse og Undervisning.

89. Under den frie Konkurrence er det Driftsherren, som leder Driften derhen og paa den Maade, hvor den betaler sig bedst.

Den Tilbøjelighed, som baade Arbejde og Kapital have til at kaste sig over den Tilvirkning, som med det mindste Offer bringer det største Udbytte, ledes bedst og naturligst af den, som altid maa være opmærksom paa alle i Forbindelse med Driften staaende Forhold.

Da Nyttighedernes Værdi altid søger at nærme sig til Omkostningerne ved deres Tilvirkning, maa Driftsherren bestandig give Agt paa de Forandringer i Tilvirkning og Omsætning, som kunne give et større Udbytte. Men saasnart enkelte Driftsherrer have opnaaet en større Fordel ved deres Tilvirkning, følge de andre den samme Vej og drive Værdien længere ned. Saaledes vedblive Bestræbelserne efter Nedgang til den naturlige Værdi og efter Overskud over denne at modarbejde hinanden. For hele Menneskeslægten opstaaer det Udbytte: stedse billigere Tilfredsstillelse af alle Fornødenheder og stedse større Udvikling af Dygtighed og Velvære.

§ 2. Driftsherrens Udbytte.

90. Driftsherren bør nyde en vis Godtgjørelse for Driften og kan derhos opnaae et Extraudbytte ud over denne Godtgjørelse.

Dersom ikke det med Driften forbundne Arbejde, den dertil fornødne særegne Uddannelse og aandelige Udvikling blev betalt saaledes, at Driftsherren og hans Familie kunde leve, mindst ligesaa godt som det ved en anden Virksomhed var muligt, vilde ingen paatage sig den personlige Anstrengelse, der udkræves til Driften.

Betragtet som Erstatning for personligt Arbejde er Betalingen at ligne med Arbejdsløn. Men den ydes for Egenskaber, som ikke kunne staae til andres Raadighed for fast Løn, navnlig Driftighed og Agtpaagivenhed; de udvikles netop snarest med Udsigt til hele Fordelen deraf. Lønnen lader sig heller ikke fastsætte forud, fordi den bestaaer i et endeligt, af mange Omstændigheder betinget Overskud. I disse Henseender er Driftsherrens Udbytte af anden Art end Arbejdslønnen.

Driftsherrens Udbytte er dernæst tilvejebragt af Driftens Overskud, det kommer frem tillige med Udbyttet af de paa Driften anvendte Kapitaler og retter sig i Størrelse gjerne efter Kapitalernes Størrelse. Forsaavidt ligner Godtgjørelsen til Driftsherren Renten af de anvendte Kapitaler. Men i Virkeligheden ydes den ikke for Afsavn af Kapital, som Renten; den har heller ikke Rentens Sikkerhed og kan ikke aftales forud.

Ved Afsætning af Produktet faaer Driftsherren paa een Gang sit Udlæg og sin Ulejlighed betalt. Udlæget bestaaer i, hvad der er betalt for Materiale, Arbejdsløn til dettes Bearbejdelse og Rente af de anvendte Kapitaler. I Betalingen for Materialet ligger Erstatning for det første Raastofs Tilvejebringelse, for det med alle Bearbejdelser deraf fornødne Arbejde, for Renteudlæg til de derved anvendte Kapitaler. I Arbejdslønnen og Renten af Kapitaler, anvendte i Driftens Tjeneste, indbefattes den Løn, der kan tilkomme Driftsherren som medarbejdende paa Tilvirkningen, ikke som Driftens Leder, og Renten af de Kapitaler, han selv kan have sat deri. Det er dog især i den lille Drift, at Driftsherren optræder som medarbejdende, som paa en lille Gaard Bonden, der ofte

selv maa kjøre Ploven. I det langt overvejende Antal Tilfælde derimod har Driftsherren selv sat Kapitaler i Driften; Renten deraf maa da regnes med i hans Udlæg.

Da Driftsherrens Udbytte gjerne svarer til de i Driften anvendte Kapitaler, udtrykker man det almindelig i Procenter deraf. Der kan med fri Konkurrence ikke let blive stor Forskjæl paa dette Udbytte i de forskjællige Tilvirkninger; thi saa vilde Driftsherrerne forlade de Produktioner, der betalte sig mindre godt og anvende deres Kræfter der, hvor et større Udbytte turde ventes. Der gives saaledes en vis Størrelse af Udbyttet, som er den sædvanlige.

Derimod kan Udbyttet for flere Driftsherrer i samme Produktion for en Tid blive meget forskjælligt. Den, som med størst Held og størst Dygtighed leder Tilvirkningen, faaer mere end det sædvanlige, faaer et Extraudbytte. Det kan tilskrives mange Aarsager: heldigt Indkjøb af Materiale, heldig Afsætning af Produktet, Forbedring i Tilvirkningsmaaden eller Arbejdskræfternes Anvendelse, Færdighed i at forbinde gunstige Forhold af forskjællig Art, Øje for den Retning, Kundernes Trang vil tage m. m. Undertiden kan Extraudbyttet opnaaes for enkelte heldige og vel ledede Foretagender, som heldige Handelsspekulationer; men snart efter kan den samme Driftsherre have Tab, det vil sige ikke en Gang faae det sædvanlige Udbytte, eller endog ikke Erstatning nok for Udlæg. Undertiden kan Extraudbyttet være af Varighed, som f. Ex. det, en vel bevaret Hemmelighed i en Fabrikation kan yde Fabrikanten. Undertiden lader Extraudbyttet sig idetmindste tildels overføre fra den ene til den anden, som f. Ex. ved Overdragelse af et Firma, et Patent, Ret til Trykning af udmærkede Forfatteres Værker o. s. v., hvorved dog Handelen gjerne afsluttes saaledes, at den, som egentlig har udfundet det, der giver Extraudbyttet, faaer en vis Del deraf sikkret, men gaaer fri for Risiko og dermed mister Udsigten til meget mere Udbytte.

Extraudbyttet for Driftsherren er til stor Gavn for Samfundets Husholdning. Det er en Præmie for det Held

og den Dygtighed, hvormed Samfundets Fornødenheder tilfredsstilles; da den bedre Tilvirkning altid skaffer bedre eller billigere Produkt, er det i Samfundets Interesse, at denne Præmie betales. Dersom det ikke skete, vilde ingen offre Tid og Flid paa at opnaae den regelmæssigste, billigste og fuldkomneste Tilfredsstillelse af alle Slægtens Fornødenheder.

91. De Naturkræfter, der i begrændset Omfang kunne tages i Tilvirkningens Tjeneste, give et Extraudbytte, som man efter det vigtigste, Udbyttet af Jorden i Agerbrugets Tjeneste, har kaldet Jordrente.

Naturkræfter, der ere tilstede i ubegrændset Mængde og som enhver har Adgang til at benytte, kunne ikke give noget Extraudbytte. Den naturlige produktive Kraft giver heller intet; den maatte først med Held eller Dygtighed ledes til at give mere, end den ligefrem af sig selv yder. Men Naturkræfter, som ere tilstede i begrændset Omfang og kunne tages i Besiddelse, giver Besidderen et Fortrin, der yderligere forøges ved den Forbedring, han giver deres Virkemaade. Denne Forbedring giver ogsaa Besidderen et retmæssigt Krav paa Udbytte til Løn for den Tjeneste, han derved har ydet.

Til disse hører først og fremmest Jorden, som besidder Evne til ved Hjælp af Solvarmen og Luftens Fugtighed at ernære Planterne og er modtagelig for Dyrkning, der betydelig forhøjer denne Evne; dersom Jorden ikke var taget i Besiddelse, vilde dens Produktionsevne være meget ringere. Men herhid maa ogsaa regnes Bjergværker, Vandløb, Oliekilder m. m., som baade indeholde nyttige Naturkræfter og ere modtagelige for Paavirkning af Arbejde og Kapital. Her skal navnlig Jorden omtales, forsaavidt den tjener Agerbruget.

Jorden er en i Besiddelse tagen Naturkraft. Det personlige Arbejde, saavel det legemlige som det aandelige, saavel Driftsherrens som Videnskabsmandens, optages efterhaanden i den dyrkede Jord. Kapitalen i Skikkelse af Redskaber, Kvæg,

Gjødning, Sæd, Hegn, Vandafledning, Engvanding, Plantninger, Bygninger forbinder sig med Jordens naturlige Kraft. Jorden forholder sig som en Maskine, der er modtagelig for Forbedringer; enhver af dem giver forhøjet Udbytte, og forsaavidt det stiger over det sædvanlige, hvorpaa Driftsherren kan regne af Agerbruget, er det Extraudbytte, Jordrente. Hvad enten Kornet, der kommer paa Markedet, er fra en Ager, det har kostet meget eller lidt at bearbejde, saa opnaaer det den samme Pris, naar det er af samme Godhed; men den, som derfor har haft Held eller Dygtighed til at producere billigst, faaer større Udbytte end andre. Forholdet er ved Tilvirkninger, der tage Jorden til Hjælp, altsaa ganske som ved andre Produktioner. Uheld eller Udygtighed kan give Tab, Held eller Dygtighed Extraudbytte. Til Held hører her ofte Besiddelsen af Jorden, og Heldet er desto større, jo bedre Jorden er. I det hele og store opveje disse Modsætninger hinanden, saa at der er et vist sædvanligt Udbytte, omtrent af samme Størrelse, som ved anden Drift.

Der er ingen væsentlig Forskjæl paa Jordrenten og andet Extraudbytte. Dog kan man sige, at andet Extraudbytte, som Kjøbmandens af heldige Foretagender, gjerne har Charakteren af flydende Kapital, der snart gaaer over i en anden Anvendelse, medens Extraudbyttet af Jorden „ligesom smelter sammen med Jordens naturlige Egenskaber og vedbliver at give Anledning til en højere Forpagtningsafgift, efterat dens Oprindelse forlængst er glemt“ (Kayser).

§ 3. Driftens Former.

92. Driften antager forskjællige Former efter det Forhold, hvori Arbejderen, Kapitalisten og Driftsherren ere stillede.

Den simpleste Form er Privatdriften. Driftsherren betaler Arbejdsløn og Renter, har hele Risikoen og hele Fordelen. Det er tillige den sikkreste Form, fordi den hviler paa den gode Grundsætning i Husholdningen, at egen Fordel er

den bedste Spore. Men den har sin Grændse bestemt ved den Privatformue og den Kredit, Driftsherren har eller skaffer sig. Den rækker derfor ikke til meget store Foretagender.

Drift i Kompagni forener et Antal lige stillede Personer i fælles Drift. Hver yder sit Arbejde og sin Kapital, hvad mere der kræves, faaes for Arbejdsløn og Rente. De fordele Driften imellem sig efter Overenskomst, snart er en enkelt den egentlige Driftsherre, snart overtager hver sin Del deraf, efter Art eller Sted; en bestyrer f. Ex. Fabriken, Tilvirkningen, en anden Omsætningen, eller een forestaaer Forretningen paa dens Hjemsted, en anden rejser o. s. v. De dele ligeledes Risiko og Fordel i Forhold til deres Kapital og Arbejde. De lige stillede Deltageres Meningsulighed er en Svaghed ved denne Driftsform; de dannes derfor gjerne af Mænd med fælles Interesse, i Svogerskabs- eller Slægtskabsforbindelse.

Aktieselskaber en commandite eller stille Selskaber forene flere Kapitaler under een Driftsherre. Det er egentlig „denne, som forstærker sin Kapital med fremmede Kapitalisters Tilskud;“ han deler Risiko og Fordel med dem, men forbeholder sig alene Driftens Styrelse. Dette forudsætter, at han nyder Tillid nok til, at andre ville betroe ham Kapitaler; denne Tillid styrkes naturligvis ved, at han selv er en Hoveddeltager med den største Del af de anvendte Kapitaler.

Anonyme Aktieselskaber ere kun Foreninger af Kapitaler, som dele Risiko og Fordel. Driftsherren er vel Aktieejer og helst for et stort Beløb, men hans Ledning af Driften betales med en bestemt Løn, ofte i Forbindelse med en bestemt forlods Andel i Extraudbyttet. Meget afhænger her af Driftsherrens Dygtighed og Flid; disse Selskaber foretrækkes derfor ved Forretninger af en let overskuelig, simpel Art, som tilmed kræve store Kapitaler. De bruges saaledes til Anlæg og Drift af Jernveje, Telegrapher, Kanaler, Skibsfart, Banker m. m. Hovedfordelen ved dem er Deling af Risiko, der især gjør dem skikkede til forsøgsvis Foretagelse af Drift, der kan faae stor Betydning for Samfundet, hvis den løber heldig af.

En i den nyere Tid dannet Driftsform er Arbejder-associationer, som tilsigte Ophævelse af Modsætningerne imellem Arbejds- og Driftsherre, imellem Rente og Arbejdsløn. Arbejderne sammenskyde selv Kapitalerne, dels af deres Sparepenge, dels ved Kredit hos andre Arbejdere eller hos Banker. De vælge Driftsherren iblandt sig selv. Enhver Arbejder er saaledes Kapitalist og kan blive Driftsherre. En saadan Drift forudsætter en vis aandelig Udvikling, hvad baade Indsigt og Moralitet angaaer. Ledningen synes let at kunne blive afhængig af Tilfældigheder og den store Lighed imellem alle Deltagere synes at maatte gjøre den vanskelig. Dog synes Driftsformen brugelig, hvor Arbejdet foregaaer spredt og ikke let kan kontroleres; det vil da være i hver Arbejders Interesse at gjøre sig al mulig Flid. En Arbejderassociation i det lille Agerbrug er nylig forsøgt i England og den kan vel ogsaa danne en Modvægt imod den Tilbagegang, som den manglende Kapital kan fremkalde, hvor Agerbruget er meget udstykket. I Paris har der dannet sig en Forening af Murere, som søges meget for sit gode Arbejde (Schäffle).

93. Driften kan ske i det smaa eller i det store.

Driften kan være saa ubetydelig, at den bliver en Bibeskjæftigelse, og saa omfattende, at den optager tusinde Menneskers hele Tid. Driften i det smaa er naturligvis den først opstaaede, med Samfundets Udvikling er Driften i det store voxet baade i Antal og i Omfang. Mange have befrygtet, at Tingenes Gang maatte medføre den lille Drifts Fortrængelse af den store; men hidtil har Erfaring ikke vist dette. Paris talte f. Ex. 1862 101000 Forretninger, hvoraf 62000 dreves af een eller to Personer. Den tydske Toldforening tæller 941400 Mestre med 956312 Medhjælpere; men Driften i det store tæller kun 500000 Fabrikarbejdere. De fleste Lande besidde en stor Mængde Agerbrug i det smaa, som drives alene af en enkelt Families Medlemmer eller ved en enkelt Karls Hjælp.

Nogle Forretninger maae ligefrem drives i det smaa: Udsalg igjennem aabne Boder til dagligt Behov, navnlig af

Brød, Grønt, Fisk, fersk Kjød m. m., Vindyrkning, Haandværk, især til Landbefolkningens Brug o. s. v. De have den Fordel, at Driftsherren tillige maa være Arbejder og bedre kan have Tilsyn; der omgaaes ogsaa mere sparsommelig med alt, naar allerede en lille Fordel lokker og et lille Tab afskrækker.

Andre Virksomheder maae drives i det store: Jernveje, Fabriker, der kræve kostbare Maskiner. Arbejdets Ordning lader sig lettere gjennemføre i det store; der kræves forholdsvis mindre fast Kapital (een stor Ladebygning f. Ex. istedenfor mange mindre spredte Bygninger). Anvendelsen af Maskiner sker ogsaa lettere paa alle Punkter ved Driften i det store.

Med Driften i det store følger gjerne Sammenhobning af flere ensartede Tilvirkninger paa samme Sted, som navnlig i England er Tilfældet. Der dannes lettere Marked for Forsyning med Materiale, Redskaber og Maskiner og for Afsætning af Produktet; der opstaaer tilmed anden Drift, fremkaldt derved, som for Maskiners Bygning, for Samfærdsel, for Arbejderbefolkningens Forsyning med alle Fornødenheder.

Der fremkaldes Konkurrence imellem Producenterne, som imellem Kapitalister og Arbejdere. Anlæg af forskjællig Størrelse kunne støtte hinanden; det større kan lettere forbedre sin Drift ved nye Maskiner, naar de gamle kunne finde Anvendelse i en mindre Drift.

Driften i det smaa udvikler Arbejdsomhed og Sparsomhed, Tarvelighed og Nøjsomhed; disse Egenskaber trænge ofte derfra ind i andre Samfundsklasser, de saakaldte højere, som altfor let fristes bort fra disse Dyder. Driften i det store udvikler Overblik og Driftighed, Indsigt i Samfundshusholdningen og Evne til at styre, Egenskaber som komme Staten og Kommunen til Gode, især hvor der hersker politisk Frihed og kommunal Selvstyrelse.

For Agerbrugets Vedkommende beroer Driftens Størrelse ikke saameget paa Gaardens Størrelse, som paa Driftsmaaden. Et Agerbrug er først stort, naar det under en enkelt Driftsherres Ledelse omfatter en Mængde Arbejdere, en stor Besætning,

gode Redskaber, især Maskiner. I nogle Lande er Agerbruget fortrinsvis stort (England), i andre lille (Frankrig og Italien); Meningerne om, hvilket der fortjener Fortrinet, ere meget delte. Med det lille Agerbrug følger gjennemgaaende en omhyggeligere Dyrkning af hver enkelt Plet Jord, som Brugeren nøjere kjender; med det store følger større Kjendskab til Jordens Behandling i Almindelighed, den bedste Ordning af Arbejdet og den hensigtsmæssigste Anvendelse af de forskjællige Redskaber. Erfaringen viser, at ingen Størrelse af Agerbrug ubetinget er at foretrække, ikke en Gang der, hvor Betingelserne begunstige en vis Art. Var det lille Agerbrug ubetinget ugunstigt i England, saa maatte det som mindst produktivt fortrænges af det store; omvendt i Frankrig findes imellem overvejende Agerbrug i det smaa ogsaa en Del i det store. Hvor begge Slags trives, findes i Reglen ogsaa alle Overgange imellem Yderlighederne. „En saadan Ordning er særdeles heldig, baade fordi ethvert Agerbrug kan paatage sig Frembringelsen af de Produkter, som bedst passe for det, og fordi de ved den forskjællige Dyrkningsmaade, de anvende, kunne tjene hinanden til Mønster“ (Kayser).

IV. Fordelingen.

§ 1. Indkomsten.

94. En Del af de ved Tilvirkningen dannede Nyttigheder kommer Samfundet til Gode igjennem de enkelte Personers daglige Brug og Forbrug. Disse danne Samfundets hele Indkomst, der fordeles imellem de enkelte Personer, som deltage i Tilvirkningen.

En Del af, hvad der indvindes ved Tilvirkningen, maa anvendes til Fornyelse af den arbejdende Formue, Kapitalen, især den flydende, men dog ogsaa den faste. Alt hvad Tilvirkningen forbruger, saasom Raastoffer og Brændmateriale, maa erstattes, hvis den skal fortsættes; Redskaber og Bygninger ældes og slides, maae vedligeholdes og fornyes. Men skal Tilvirkningens Øjemed opnaaes, maa der desuden blive noget tilbage til de personlige Fornødenheders Tilfredsstillelse; ellers vilde ingen producere. Dette vedligeholder de enkelte Personers Arbejdskraft og Tilfredshed; hver faaer sin Andel i Indkomsten, hvormed han sørger for sin Ernæring, Beklædning, Oplysning og Opmuntring. Jo bedre dette sker, desto mere skikket bliver den enkelte til at virke i Samfundshusholdningens Tjeneste.

Jo bedre derfor Samfundet forstaaer at ordne Anvendelsen af det tilvirkede i disse to Hovedretninger, til Vedligeholdelse og Fornyelse dels af Kapitalen, dels af Arbejdskraften, desto bedre er Husholdningen i det hele. „En god Husholdning

kræver ikke blot Omhu for de øjeblikkelige, men ogsaa for de varige Interesser" (Schäffle); Kapital og Arbejdskraft ere nødvendige Forudsætninger for den fremtidige Tilvirkning, og Arbejdskraftens Vedligeholdelse og Fornyelse sker ikke blot for Individets, men ogsaa for Slægtens Vedkommende. Dertil høre altsaa alle den Art Virksomheder, der have Opdragelse, Undervisning, legemlig og aandelig Udvikling til Formaal.

For de enkelte Personer kan Indkomsten være af højst forskjællig Størrelse; den utilstrækkelige giver Fattigdom, den netop tilstrækkelige tarveligt Udkomme, den rigelige og overflødige fører til Velstand og Rigdom. Samfundets Rigdom maales ikke ved Indtægtens eller Formuens samlede Beløb; thi det kan være meget ulige fordelt, og om end Rigdommen er stor hos enkelte, kan dog tillige Fattigdommen være stor hos mange. I et rigt Samfund maa Velstand og tarveligt Udkomme være almindelig, Fattigdom sjælden; der maa være en stor fast Kapital og gode offentlige Foranstaltninger for Undervisning og Oplysning, for Kunst og Videnskab.

Ved Sparsomhed dannes Formue; hvad der ikke forbruges af Indtægten bidrager til Kapitalens Dannelse og Tilvæxt. Men Kapitalen er en Kilde til ny Indtægt; derfor sammenligner man ofte en Indtægt med Renten af en Kapital, kapitaliserer den ved at beregne den Kapital, som kunde give Indtægten i Rente. Omvendt vurderer man Kapitalen ved den Indtægt, deraf kan faaes i Rente.

Idet Indkomsten bliver til Kapital eller Arbejdskraft, skabes Kilden til ny Indtægt; saaledes gjennemløbe de tilvirkede Nyttigheder deres Kredsløb.

95. En Del af Formuen maa være rede Penge, men jo bedre Samfundshusholdningen er ordnet, desto ringere Mængde behøves deraf.

Alle ville forebygge Mangel og Savn. Da man imidlertid ikke altid kan have paa rede Haand, hvad der behøves til umiddelbar Tilfredsstillelse af alle Fornødenheder, som efterhaanden indfinde sig, og deraf nogle uventet, saa skaffer man sig det sædvanlige Byttemiddel, rede Penge. Disse indeholde

i sig Muligheden af at tilfredsstille alle Savn. Efter Behag omsættes de til arbejdende Formue eller Forbrugsformue, saa at idetmindste en begrændset Tilfredsstillelse altid kan opnaaes.

Ved udstrakt Brug af Krediten kan den fornødne Mængde rede Penge dog indskrænkes; men det forudsætter en vis Udvikling af Samfundets Husholdning.

96. De enkelte Formuer i Samfundet ere af vexlende Størrelse.

Da Tilvirkningen er underkastet idelige Forandringer, idet alle stræbe efter den største Fordel, maae Indtægterne og dermed de af dem dannede Formuer ogsaa forandre sig. Ikke blot Formuens Forøgelse, men ogsaa dens Bevarelse kræver en vis Virksomhed hos Ejeren, forudsætter Arbejdskraft. En meget stor Formue er altid vanskelig at vedligeholde og Vanskeligheden voxer med Størrelsen, saa at derved er sat en Skranke for Privatformuernes Størrelse; de kunne ikke gaae ud over, hvad en enkelt kan magte at holde Hus med. Derfor gaae let store Formuer til Grunde ved Overgang fra een Ejer til en anden. Ofte stræbe Ejerne af store Formuer ogsaa at anlægge dem i Grundejendomme, som ere lettest at bevare.

§ 2. Ejendom.

97. Ejendom er en nødvendig Forudsætning for Samfundets Husholdning; den nyder derfor lovmæssig Beskyttelse og agtes frivillig desto mere, jo højere Standpunkt Samfundet staaer paa.

Da enhver først og fremmest arbejder for sig selv, har han alene Ret til Udbyttet af sin Virksomhed. Men da Arbejdet sker i et Samfund, hvor den enkelte arbejder for alle, idet han arbejder for sig selv, er det ogsaa i Samfundets Interesse, at den enkeltes Arbejdslyst bevares og styrkes. Det sker, naar der er Sikkerhed for Ejendom. Formuen indeholder Midlerne baade til Fornødenhedernes Tilfredsstillelse og til fremtidig Tilvirkning. Først ved Ejendomssikkerheden gjøres Tilvirkningen ved alle og for alle mulig.

Det har til alle Tider ligget i den menneskelige Natur at forsvare sin Ejendom, og med fuldkomnere Statsformer er Hævdelse af Ejendomsret og Ejendomssikkerhed bestandig tiltaget. I vore Tider nyder den fuldkommen Beskyttelse ved Lovene.

Hvor Lovløshed hersker, der tilraner den stærke sig andres Ejendom, der agtes Ejendomsretten ringe. Hvor Lov og Ret raade, udvikles Agtelsen for Ejendom. Den styrkes ved den Anstrengelse, det koster at erhverve den, og den faaer sin endelige Fasthed ved Indsigt i Samfundshusholdningens Love. Befolkningen ser ogsaa ligesom af indre Drift med Uvillie paa ødsel Omgang med Formuer, med Foragt paa taabelig Brug deraf.

Da hver enkelt kun som Medlem af Samfundet kan opnaae en saa fuldkommen Tilfredsstillelse af sine Fornødenheder, ikke blot ved Tilvirkningens Ordning, men ogsaa ved gjensidige Tjenstydelser, saa kan der opstaae Krav paa Tjenester, der staae ganske i Klasse med Ret til Ejendom. Derfor værner Lovgivningen ogsaa om indgaaede Forpligtelser, det være nu til personlig Tjeneste eller til Brug af Nyttigheder (Leje af Jord, Bolig m. m.). Ligeledes opretholder den Ret til fortrinsvis Nydelse af de Fordele, der kunne opstaae af Aandens Frembringelser paa Industriens, Kunstens og Videnskabens Omraade. Derhen hører Patenter, Lov om Eftertryk, om Eftergjørelse eller Mangfoldiggjørelse af Kunstværker.

Da vi igjennem Familien arbejde ikke blot for Nutiden, men ogsaa for kommende Slægter, idet vi samle Ejendom for vore Efterkommere, bør denne Bestræbelse beskyttes af Lovgivningsmagten. Dette sker ved Arvelovgivningen.

98. Retten til Ejendom begrændses af Hensynet til Samfundets Vel.

Ejendommens store Betydning i Samfundets Husholdning kræver dens Beskyttelse ved Statsmagten. Til Erstatning for denne Tjeneste, Statsmagten yder Ejendommen, har den Ret til af Borgernes Ejendom at opkræve Skatter og Afgifter, dog under Forudsætning af en retfærdig og ligelig Fordeling. Men Hensynet til saavel hele Samfundets som de enkelte Ejendommes

Vel kan gjøre det nødvendigt at begrændse Ejendomsretten saaledes, at Statsmagten faaer Ret til imod Erstatning at fratage Borgeren en Ejendom, der vilde være til Hinder for almennyttige Foretagenders Fremme. Saaledes opstaaer det tvungne Salg af Ejendom, der kaldes Expropriation.

I vor Grundlovs § 82 har den paa Samfundshusholdningens Love grundede Opfattelse af hele Ejendomsforholdet fundet sit korte og klare Udtryk saaledes:

„Ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstaae sin Ejendom, uden hvor Almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge Lov og imod fuldstændig Erstatning."

99. Da det enkelte Menneske ikke blot er Medlem af Samfundet, men tillige Led i hele Slægten, saa maae enten hans nærmeste Slægtninge arve hans Ejendom eller han maa benytte sin Ret til forud at raade derover.

De dannede Formuer udgjøre et kraftigt Hjælpemiddel for Tilvirkningen; det er derfor af Vigtighed for Samfundet og for Menneskeslægten, at de bevares og benyttes paa bedste Maade. De bør gaae over fra det ene Slægtled til det andet. Bevidstheden om, at denne Overgang kan sikkres, sporer til større Driftighed. Det er naturligt, at Fædrenes Formue gaaer over paa Børnene; enhver Lovgivning anerkjender disses Arveret.

Paa den anden Side er det i Samfundets Interesse, at de samlede Formuer bevares og anvendes vel. Derfor har Ejeren Ret til at fordele Formuen imellem sine Efterkommere eller Ret til at testamentere den til andre Personer eller offentlige Øjemed. Lovgivningen ordner dette Forhold paa forskjællig Maade i forskjællige Lande.

§ 3. Indkomstens Fordeling.

100. Indkomsten fordeles ved Samfundsforholdene igjennem Familien, Kommunen, Kirken, Staten.

Hvad Familiefaderen erhverver, forbruges af hele Familien, af hvilke nogle Medlemmer deltage i Erhvervet. Navnlig gjælder dette altid Hustruen, forsaavidt det ved Arbejdets Deling er blevet hendes Sag at virke indirekte for Erhvervet ved Pleje, Tilsyn, Sparsommelighed, Husets Styrelse o. s. v. En Del af Indkomsten tilfalder endvidere Tyendet i Form af Kost og Løn.

Kommunen, Kirken og Staten medvirke til Fordelingen, ved at oppebære Skatter, Afgifter, Tiender m. m., som igjen anvendes til fælles Formaals Fremme og tildels bliver til Indtægt for andre i Kommunens, Kirkens og Statens Tjeneste staaende Personer.

101. Indkomsten fordeles ved Bytning og Konkurrence imellem Arbejderen, Kapitalisten og Driftsherren.

Baade Arbejdslønnen og Renten af de laante Kapitaler udreder Driftsherren, forend det tilvirkede er afsat; men de, som siden for en Del af deres Indkomst kjøbe Produktet, betale derved ogsaa alt, hvad Driftsherren har udredet. Men denne maa derfor sørge for at virke under saadanne Betingelser, at Produktets Salg ogsaa indbringer ham Rente af Udlæg og hans eget Udbytte. Den Indkomst, den ene erhverver ved sin Tilvirkning, anvender han altsaa til Indkjøb af en andens Produkter. Indkomsten fordeler sig følgelig paa en sammensat Maade imellem mange Personer; thi alt det Arbejde, alle de Kapitaler og alle de Driftsherrer, som have virket lige fra Raastoffets Tilvejebringelse til det færdige Produkts Overgivelse i Forbrugerens Hænder, betales af Indkomsten.

§ 4. Arbejdsløn.

102. Prisen for Arbejde, der overlades andre, er Arbejdsløn; den retter sig efter Tilbuddet, som beroer paa Antallet af Arbejdere, og Efterspørgslen, som igjen afhænger af den flydende Kapital, der vil kjøbe Arbejde.

Den, som arbejder for egen Regning, er i Virkeligheden paa een Gang Arbejder, Kapitalist og Driftsherre; han maa altsaa passe at blive betalt i alle tre Egenskaber. Han maa beregne sig den gængse Arbejdsløn og den gængse Rente, Resten af Indkomsten er hans Udbytte som Driftsherre. Den, som alene er Arbejder, udbyder sit Arbejde og faaer den gængse Arbejdsløn.

Jo flere Arbejdere der gives af en vis Art, desto større er Tilbuddet om at udføre dette Arbejde. Ikkun sjeldent og i ringe Grad kan en lav Arbejdsløn fremkalde formindsket Tilbud; thi de allerfleste maae leve af deres tilvante Arbejde, kun ganske enkelte kunne søge andensteds hen, vælge andet Arbejde eller for en Tid leve af det opsparede. De fleste Arbejdere foretrække ogsaa at arbejde for ringere Løn fremfor at flytte andensteds hen med Bekostninger. Da Bomuldsindustrien gik tilbage i England, som Følge af Borgerkrigen i Nordamerika, gik af 557000 Arbejdere i 1863 dog kun omtrent 16000 over til anden Virksomhed og kun 18000 vandrede ud, det vil sige af 100 søgte kun 6 bort fra deres vante Arbejde og deres Hjemstavn, skjønt Nøden var saa stor, at 90 af 100 maatte have Fattighjælp. Omvendt vil Tilbuddet vanskelig forøges i mærkelig Grad, fordi Arbejdslønnen stiger og det af de samme Grunde. Det tør derfor fastholdes, at Tilbuddet beroer paa Antallet af Arbejdere.

Jo større Kapitaler, der ligge rede til Udbetaling i Arbejdsløn for et vist Arbejde, desto større er Efterspørgslen efter dette Arbejde. Forsaavidt Arbejdet udføres i Industriens Tjeneste, skal en Del af de flydende Kapitaler betale Lønnen; men forsaavidt det bestaaer i personlig Tjenstydelse i Familiens, Kommunens eller Statens Husholdning, betales den af de Dele af Indkomsten, der anvendes til Familiens Underhold, til Skatter og Afgifter.

Arbejdslønnen stiger, naar Efterspørgslen voxer i stærkere Grad end Tilbuddet. Hvis saaledes Mængden af dyrket Jord tager til, Dyrkningen bliver bedre, saa at der avles mere paa samme Ager, og Landbrugerne raade over større Kapitaler,

men til samme Tid Arbejderbefolkningen paa Landet ikke voxer, men maaskee endog formindskes, fordi den søger til Byerne, saa maa Arbejdslønnen stige. Men voxer baade Efterspørgslen og Arbejdernes Antal til det dobbelte, saa bliver Arbejdslønnen den samme. Ligeledes falder den, naar Forholdet imellem Efterspørgslen og Arbejdernes Antal bliver mindre.

De Vanskeligheder, der baade for Arbejdernes og Driftsherrernes Vedkommende ere forbundne med en Flytning, bevirke, at Forholdet imellem Tilbud og Efterspørgsel om Arbejde og dermed Arbejdslønnen kan være ikke saa lidt forskjællig paa ikke meget langt fra hinanden liggende Steder. Men er Forskjællen vedvarende meget stor, fremkaldes efterhaanden Flytninger, ja lange Rejser (Udvandringer), dog mest af Arbejdere.

Da Arbejdet tjener Tilvirkningen, skulde det synes, som om Efterspørgslen efter Produktet maatte have Indflydelse paa Arbejdslønnen. Men dette maa dog forstaaes saaledes, at de højere Priser paa færdige Nyttigheder vel kunne kalde flere Kapitaler til deres Tilvirkning og saaledes forøge Efterspørgslen efter Arbejde, men at denne Forandring maa ske langsomt; den yttrer sig derfor middelbart og Virkningen spores først i Tidens Længde. Ligesom Nutidens Arbejdere betales af de i Fortiden opsparede Kapitaler, saaledes komme Nutidens Kapitaler først Fremtidens Arbejdere til Gode, og ligesom Nutidens Indkomst erstatter Driftsherren den i Fortiden udlagte Arbejdsløn, saaledes skal Fremtidens Indkomst først betale den i Nutiden udlagte Arbejdsløn.

103. Arbejdslønnen begrændses dels af Arbejderens Behov, dels af den Værdi, som Arbejdets Udbytte har for Driftsherren.

Den laveste Grændse for den Løn, en Arbejder kan tage imod, bestemmes ved det, som netop kan skaffe ham Livets første Fornødenheder. Men denne Grændse er dog stærkt paavirket af Samfundets Udvikling; nu vil ingen bo i en Hule, klæde sig i raa Huder og ernære sig af Rødder. Hvor lavt man end sætter Grændsen, saa er det ikke blot de legemlige Fornødenheder, der skulle tilfredsstilles. Dertil kommer, at

Vane, Skik og Brug har givet Arbejderen Krav paa en vis Levemaade, som er sædvanlig i den Kreds, hvori han bevæger sig. Under den af disse Forhold bestemte Grændse lader Arbejdslønnen sig kun drive under meget ulykkelige Forhold, og disse ville dels indtræde sjældnere, dels vare kortere, jo mere udviklet Samfundets Husholdning er.

Da Driftsherren af Produktets Salgspris skal udbringe Arbejdsløn, Rente og eget Udbytte, saa kan Arbejdslønnen ikke gaae ud over Salgsprisen, men maa endog holde sig en Del derunder. Men enhver Bestræbelse af Arbejderen for at forbedre Produktet eller lette Tilvirkningen maa forhøje Produktets Værdi i Forhold til Arbejdet og gjøre det muligt for Driftsherren at betale mere i Arbejdsløn. Den Arbeider, som udmærker sig ved særegen Dygtighed, kan derfor opnaae større Arbejdsløn; thi ellers kan han tilbyde en anden Driftsherre sin Tjeneste paa saadanne Vilkaar, at baade Arbejder og Driftsherre staae sig derved. Den forstandige Arbejder bestræber sig saa meget som muligt for at gjøre sig uundværlig.

104. Arbejdslønnen kan være forskjællig dels efter Arbejdets Beskaffenhed, dels efter Maaden, hvorpaa det ydes.

Dersom alt Arbejde var lige tiltrækkende for alle, lige let udførligt af alle, lige aabent for Konkurrence og ydedes væsentlig paa samme Maade, torde man vel antage Arbejdslønnen ens for alle; thi Overgangen fra det ene til det andet var da let. Men saaledes er det ikke. Noget kræver stor legemlig Anstrengelse eller sætter Sundheden og Livet i Fare, andet er urenligt og ubehageligt, atter andet ilde anset; disse Arbeider kræve Offre, som maae bringe Fordringen paa Løn til at stige. Men jo højere Lønnen stiger, desto færre tage da i Betænkning at forlade Beskjæftigelser, der vel kræve mindre Offer, men ogsaa give mindre Løn.

Andre Arbejder forudsætte Kundskaber og Færdigheder, som det koster baade Arbejde og Penge at samle. Men ingen vil sætte sig for disse Udgifter uden at faae sit Udlæg erstattet

ved en højere Løn, naar han er i Stand til at udføre sit Arbejde tilfredsstillende. Undertiden betales saadanne Arbejder endog saa højt, at de dække mere end Udlæg og virkelig udført Arbejde; dels fordi ikke mange have Midler til at erhverve sig den fornødne Fordannelse, dels fordi andre dø eller ikke blive dygtige nok eller ikke have Held med sig; de overlevende, dygtige og heldige oppebære da den samlede Fordel, som ellers vilde komme flere til Gode.

Arbejde, som er let tilgængeligt for mange og som medfører behagelig Beskjæftigelse, vil altid blive forholdsvis daarligt betalt. I Tidernes Løb har saaledes den almindelige Dannelse og endnu mere Skinnet deraf udbredt sig iblandt Flere, som derved troe sig i Stand til at ernære sig ved aandelig Beskjæftigelse; derfor er slige Ydelsers Pris aftaget. Saaledes betales Oversættere, Timelærere o. fl. forholdsvis mindre godt end forhen.

Betales Arbejdet dagvis (D a g l ø n), giver det hverken for Arbejder eller for Driftsherre det Udbytte, som naar det betales efter Mængde (stykkevis, A k k o r d). En Arbejder i Dagløn faaer nemlig det samme ud af sin Dag, enten han er flittig eller ej; men en Arbejder i Akkord paaskynder Arbejdets Fuldførelse, for at kunne overtage nyt. Akkordarbejdet forudsætter dog, at Arbejderen ikke lader det mangle paa Arbejdets Godhed for at kunne blive færdig i kortere Tid. Er derfor Arbejderens Pligtfølelse ikke stærk eller Tilsynet med Arbejdet ikke godt, kan Akkordarbejdet være misligt nok.

Arbejder, som ere af kortere Varighed og i den Tid kræve særegne Færdigheder eller større Anstrengelse, betales gjerne bedre end andre. Dette gjælder i meget forskjællige Livsstillinger; Lejetjeneren fortjener mere end det faste Tyende i samme Tid; den, der viser Fremmede rundt i en Stad, tjener mere end Bybuddet; Lægen, der udfører en enkelt Kur, mere end Huslægen; Operasangeren mere end Skuespilleren o. s. v.

Forøvrigt vil ogsaa den Omstændighed, at saa godt som ingen vælger sin Livsstilling af udelukkende Hensyn til Arbejdslønnens Størrelse, bidrage meget til at opretholde Forskjællen.

Familieforhold, Sædvane, Fordomme, Lyst leder Valget meget mere end Arbejdslønnen. Tidligere føjede Samfundets Love og Sædvaner dertil Hindringer for det frie Valg ved at give forskjællige Stænder og Religionsbekjendere en ulige Stilling. Disse blive vel efterhaanden hævede, men Uligheden i Formue begrændser endnu det frie Valg noget, mindre dog i Lande, hvis Forhold letter Overgangen imellem Samfundsklasserne. I Danmark lykkes det ofte Børn af Almueklassen at opnaae bedre Vilkaar end dem, de ere opfødte i, navnlig paa Grund af den lette Adgang til Oplysning og Undervisning.

§ 5. Rente.

105. Rente er Betaling for Afsavn af Kapital. Rentefoden angiver det Forhold, hvori Renten staaer til Kapitalen. For visse kortvarige Laan faaer Renten Navn af Diskonto.

Da Kapitalens Ejer har Ret til selv at bruge den og ved dens Anvendelse i sin Tilvirkning kunde skaffe sig en Fordel deraf, saa maa den, som overlader andre Brugen af sin Kapital, være berettiget til at forlange Erstatning derfor. Betalingen til Ejeren for Brugen af den Kapital, han selv giver Afkald paa, kaldes Rente.

Rentens Størrelse betegnes ved, at man angiver, hvor stor den er af en Kapital, som er 100; siges der, at Renten er 5 pCt., menes der, at hvert 100 Rd. giver 5 Rd. i Rente. Man kan ogsaa udtrykke dette ved, at Renten er fem Hundreddele af Kapitalen. Det Forhold, hvori Renten staaer til Kapitalen, kaldes Rentefoden; den kan være høj eller lav.

For Laan paa kort Tid er Rentefoden gjerne noget højere end for Laan paa længere Tid. Handlende, som eje Vexler, forfaldne til Betaling om et Par Maaneder, men trænge til rede Penge strax, maae gjerne betale en høj Rente til de Banker, der kjøbe Vexlerne før Forfaldstiden. Denne Rente, som altid betales forud, kaldes Diskonto. Banken siges at diskontere Vexler.

Renten af faste Kapitaler, der ikke udlaanes i Form af Penge, men som Bygninger, Boliger, Redskaber, Jord, kaldes Leje, Forpagtningsafgift. De flydende Kapitaler udlaanes mest i Penge; dog kunne de ogsaa leveres i Varer, der senere betales, hvilket kaldes at tage paa Kredit. Det er en Selvfølge, at den, som tager paa Kredit, maa betale saa meget mere for Varerne, som Renten af Indkjøbsprisen udgjør fra Modtagelsesdagen til Betalingsdagen.

I Renten indbefattes ogsaa næsten altid Betaling for den Fare, Laangiveren løber at miste sin Kapital, for den Ulejlighed, han kan have med Bogføring og Opbevaring af Værdier, der sættes i Pant for Kapitalen, for Slid paa udlaante faste Kapitaler o. s. v. Først naar disse Erstatninger fradrages, fremkommer den rene Rente.

106. Rentefoden bestemmes af Forholdet imellem tilbudte og efterspurgte Kapitaler.

Naar man er sikker paa sin Kapital, kan det være ligegyldigt, til hvem og i hvilket Øjemed den laanes, Rentefoden maa blive den samme. Kunde nemlig Kapitalen i visse Hænder og anvendt til visse Øjemed give højere Rente, vilde alle Kapitaler tilbyde sig lettere til saadanne Personer og Formaal, og bringe Renten deraf til at falde.

Der gives derfor en vis Rentefod, som er den gængse for alle Laan, der tilbyde tilstrækkelig Sikkerhed. Størrelsen af den beroer paa Tilbud og Efterspørgsel, eller paa Forholdet imellem de Kapitaler, der bydes, og de, der attraaes til Laans. Tilbuddet sker af de Ejere, som ikke selv kunne eller ville bruge deres Kapital, eller som gjøre Udlaan til en Forretning, fordi de anse denne Anvendelse af Kapitalen for fordelagtigst. Til saadanne Kapitalister maae regnes offentlige Stiftelser, der besidde Midler, som skulle anbringes paa en sikker og varig Maade, saasom hos os Sparekasser, Livrente- og Livsforsikkringsanstalten af 1842, Overformynderiet, Universitetet, Klostre, Hospitaler o. fl. Uvirksomme Kapitalister ere især Folk, der i en ældre Alder ønske at føre et roligt Liv

og ønske en sikker aarlig Indtægt af deres Kapitaler. Banker og private Handelshuse, der arbejde som Banker, søge ved Udlaan at skaffe sig saa høj Rente som mulig, de udlaane derfor især paa kort Tid, diskontere Vexler. Medens hine Laangivere navnlig bidrage til Bestemmelse af den gængse Rentefod, saa fastsætte disse derimod Renten for Laan paa kort Tid.

Eftersporgslen om Laan udgaaer dels fra dem, hvis Indkomster ikke række til at dække deres Udgifter, dels og især fra Tilvirkningens Behov. Denne retter sig efter det Udbytte, man ved Tilvirkningen tør gjøre sig Haab om; jo større dette er, desto flere Kapitaler søges dertil og desto højere stiger Rentefoden. I Nordamerika, hvor Naturen endnu yder forholdsvis mere ved Tilvirkningen end i Europa, kunne Kapitaler anvendes dertil med større Fordel; Rentefoden er ogsaa omtrent dobbelt saa høj som i Europa.

Jo større Frihed der hersker i Tilvirkningen og Omsætningen, jo større Retssikkerheden er, jo mere Kreditanstalter og Banker ere udviklede, desto mere Kapital tilbydes der, desto mere falder Rentefoden. Men det stærke Tilbud vækker Eftersporgslen og fremkalder forøget Livlighed i Industri og Handel, som igjen danner nye Kapitaler. Den fremskridende Udvikling maa i det hele forøge Tilbuddet stærkere end Eftersporgslen, og derfor synker Rentefoden stadigt i længere Tidsrum.

I kortere Tidsrum derimod maa den stige og synke efter det vexlende Forhold imellem tilbudte og søgte Kapitaler. Dette kommer gjerne tilsyne i Prisen paa Statsobligationer. Disse ere nemlig Beviser paa Laan til Statskassen, for hvilken denne betaler en vis Rente. Lyder Obligationen paa et Laan paa 100 Rd., for hvilket der skal svares 4 Rd. aarlig, altsaa $\frac{1}{25}$ af Kapitalen, saa vil Obligationen ogsaa virkelig kunne kjøbes for 100 Rd., saalænge Rentefoden er 4 pCt.; men stiger den gængse Rentefod til 5 pCt., $\frac{1}{20}$ af Kapitalen, saa vil de 4 Rd. i Rente kunne faaes af 80 Rd. og saa maa dette være Obligationens Pris. Falder Rentefoden til $3\frac{1}{3}$ pCt., $\frac{1}{30}$ af Kapitalen, saa vil derimod den Kapital, som giver

4 Rd. i Rente, være 120 Rd., og saa vil Obligationens Værdi stige dertil. Af Prisen paa 4 pCts. Obligationer kan altsaa den gængse Rentefod udregnes, saafremt ingen særegne Omstændigheder have trykket Prisen.

Faaes der	105,	100,	95,	90,	85,	80 Rd. for Obligationen,
er	$3\frac{81}{100}$,	4,	$4\frac{21}{100}$,	$4\frac{44}{100}$,	$4\frac{71}{100}$,	5 pCt.

den gængse Rentefod.

Paa forskjællige Steder kan Rentefoden til samme Tid være noget forskjællig efter det Forhold, hvori paa hvert Sted Tilbud og Efterspørgsel staae; dog udjevnes Forskjællen ved gode Kreditanstalter og livlige Handelsforbindelser.

107. *Renten kan aldrig synke til intet, og af Kapitaler i Industriens Tjeneste kan den aldrig overstige det Udbytte, de skaffe Laantageren.*

Da Tilvirkningen altid behøver Kapitalens Medvirkning, maa Laanet deraf altid have en Værdi, som betales med en Rente. Skulde Renten ophøre, maatte Kapitalerne være tilstede hos alle i ubegrændset Mængde, hvilket er umuligt. Men Renten kan blive saa lille, at Laangiveren foretrækker det Udbytte, han kan naae ved sin egen Virksomhed; Grændsen derfor lader sig ikke bestemme.

Kapitaler i Industriens Tjeneste kunne ikke svare mere i Rente end det Udbytte, de give, ja ikke en Gang dette, thi den, som ikke tillige faaer saameget tilovers, at den ved Kapitalens Anvendelse forøgede Arbejdslon og Ulejlighed for Driftsherren kan blive betalt, vil ikke laane.

Laan, som gjøres til Forbrug, kunne derimod give en meget høj Rente, som beroer paa Laantagerens Trang og den Sikkerhed, han kan stille. Stater, Kommuner og offentlige Indretninger, som nødvendig behøve Kapitaler paa Tider, hvor de tilbyde sig i ringe Mængde, maae ofte slutte Laan med store Omkostninger. Disse vise sig dog ikke altid ved den betingede Rente, men ofte ved en ringere Udbetaling end Laanet lyder paa. Afslutter saaledes en Stat et Laan til 90 med $4\frac{1}{2}$ pCt. Rente, saa er Meningen, at Staten kun faaer 90 Rd.

for hvert Hundrede, hvorpaa Obligationerne lyde, men maa betale $4\frac{1}{2}$ Rd. i Rente, altsaa $4\frac{1}{2}$ Rd. af 90 Rd., hvilket er det samme som 5 pCt. Skal altsaa Staten ved et saadant Laan skaffe sig 9 Millioner Rd., saa maa den afslutte det paa 10 Millioner og deraf betale $4\frac{1}{2}$ pCt. aarlig eller 450000 Rd. hvert Aar.

108. Lovmæssig Begrændsning af Rentefoden er uretfærdig og uigjennemførlig.

Da Affavnet af Kapitalen berettiger til Rente, vil et Forbud imod at tage Rente være uretfærdigt. Den katholske Kirke betragtede Forsvaret for Rente som Kjætteri; Luther fordømte Renten som Aager. Calvin derimod havde det rette Blik for Rentens Retmæssighed.

Da Rentefoden maa bestemmes af det vexlende Forhold imellem Tilbud og Efterspørgsel, kan man ikke faststætte den gængse Rentefod ved Lov uden til een Tid at gjøre Uret imod Laangiveren, til en anden imod Laantageren. Ikke desto mindre er Rentefoden ikke endnu fuldkommen fri i alle Lande. Hos os kræves f. Ex. Regjeringens Bevilling til at tage mere end 4 pCt. af Laan i faste Ejendomme.

Alle Forbud imod Rente og Begrændsninger af Rentefoden maae blive omgaaede; thi ingen vil laane sin Kapital ud under den Pris, den er værd. Under saadan Tvang afsluttes derfor Laanene ofte til en nominel Rentefod, der stemmer med Lovens Bud, men den virkelige Rente bliver større f. Ex. derved, at Laanene ikke udbetales med deres fulde Beløb, men med et ringere. Kunde der ikke findes paa Midler til at faae den rette Pris ind for Laanet, saa vilde Kapitalen søge et andet Marked.

Lovstvang i de angivne Retninger virker altid skadeligt. Den vanskeliggjør Omsætningen og Anvendelsen af Kapitaler, den svækker Agtelsen for Lovene, naar man er nødt til at omgaae dem, og den bringer Pengeforretningerne i Hænderne paa Folk, der tage det mindre nøje med de Midler, de bruge for at opnaae endog mere end den naturlige Pris.

§ 6. Udbytte af Driften.

109. Størrelsen af Driftsherrens Udbytte er endnu mindre bunden til bestemte Regler end Vare-priser, Arbejdsløn og Rente.

Vel maa det mindste Udbytte, hvormed en Driftsherre kan lade sig nøje, være det, som erstatter hans Ulejlighed. Men enhver er selv Herre over, hvad han vil anse for Erstatning. Derhos vil en forvoven, driftig Mand, der med technisk og økonomisk Indsigt forbinder et skarpt Syn for, hvad Fremtiden kan yde, ofte give Afkald paa øjeblikkeligt Udbytte i Tillid til, at der i Fremtiden kan opnaaes desto mere.

Det kan rigtignok ogsaa paastaaes, at den frie Konkurrence altid vil bringe Driftsherrens Udbytte ned til en vis højeste Grændse, fordi et højere Udbytte maa kalde flere ind paa den samme fordelagtige Tilvirkning. Men da en sparsommelig Driftsherre ved at begrændse sine Udgifter kan opnaae mere end en mindre sparsommelig, og da heldige Forbedringer kunne forhøje Udbyttet af Tilvirkningen, idet mindste indtil Konkurrenterne indføre de samme Forbedringer, saa bliver det til enkelte Tider muligt for enkelte Driftsherrer at opnaae et Extraudbytte.

Grændserne for Driftsherrens Udbytte ere saaledes endnu mere vide og ubestemte end for andre Indkomster.

Dertil kommer, at Driftsherrens Udbytte meget beroer, ikke blot paa sjældne personlige Egenskaber, Mod, Udholdenhed, Styregaver, Aandsnærværelse, Snarraadighed, men ogsaa paa Kundskaber og Indsigt. Om det derfor ogsaa bliver muligt i enkelte industrielle Retninger at opnaae meget stort Udbytte, saa „lader der sig dog ikke strax stampe Driftsherrer op af Jorden", der kunne optræde som Konkurrenter. Men jo mere et Folks Driftighed og Handlekraft, Dannelse og Kundskaber tiltage, desto snarere vil Udbyttet jevne sig ud til at blive nogenlunde ens i alle Retninger.

Den almindelige Regel om Prisen som fastsat af Forholdet imellem Tilbud og Efterspørgsel lader sig derfor ikke

ganske anvende paa Driftsherrens Udbytte. Det vil meget komme an paa, hvorvidt Driftsherren forstaaer at udjevne Ændringerne i Udbyttets Størrelse ved forandret Benyttelse af Arbejdskraft, Redskaber, Methoder o. s. v., saavelsom ved heldige Tillempninger efter Kundernes Fordringer.

§ 7. **Fordelingsforholdet imellem Arbejder, Kapitalist og Driftsherre.**

110. Rentefoden og Driftsherrens Udbytte maae stadig synke.

De Forhold, som betinge Fremgang i Samfundets Husholdning, fremkalde ogsaa formindsket Rentefod og Udbytte til Driftsherren. Det koster nemlig mindre Offer at afse en Kapital hos et Folk, som allerede har samlet mange Kapitaler, har store Indkomster og er gjennemtrængt af Overbevisningen om, at der leves sikkert og behageligt af Renten. Dernæst jo mere Dannelse og Kundskaber udbredes, jo mere en omfattende industriel Virksomhed fremkalder de for Driftsherrer nodvendige Egenskaber, desto flere blive i Stand til at kaste sig over industrielle Foretagender.

Erfaringen lærer ogsaa, hvorledes Rentefoden er faldet. Paa Brutus's Tid, altsaa omtrent halvhundrede Aar for Christus, tog man 50 pCt. i Rente, under Kong Henrik den Ottende i England (sextende Hundredaar) tog man kun 10 pCt., i vore Tider er den gaaet ned til 4 pCt.

111. Den stigende Indkomst, som opnaaes ved den forbedrede Tilvirkning, fordeles saaledes, at Arbejdslonnen udgjor en stedse storre Del deraf, Renten og Driftsherrens Udbytte en bestandig mindre Del, skjønt alle tre hver for sig stige.

Jo mere Samfundets Husholdning udvikles, desto flere Nyttigheder frembringes ved det samme Arbejde og den samme Kapital. Indkomsten er i bestandig Stigen.

Det Arbejde, som har frembragt de første raa, men nyttige Redskaber, koster mere Anstrengelse end det, som senere kræves til Dannelsen af bedre Redskaber, der udføre mere

Arbejde. Men Kapitalen er et saadant Redskab; dens Tilvejebringelse koster bestandig mindre Arbejde, men erstatter bestandig Arbejdet bedre. Arbejdet støttes derfor paa dobbelt Maade af Kapitalen, og naar Rentefoden til samme Tid tager af, maa Arbejdslønnen nødvendig stige.

Skal Driftsherren tilvejebringe forøget Udbytte ikke blot for sig personlig, men for hele den Art Drift, hvori han virker, maa det ske ved en forbedret Tilvirkning, altsaa ved Kapitalens Hjælp. Men deraf følger, at hans Udbytte maa være underkastet den samme Lov som Kapitalens i Forhold til Arbejdets. Den forbedrede Tilvirkning forøger derfor vel Driftsherrens Udbytte, men fremkalder i stærkere Forhold forøget Arbejdsløn.

V. Forbrugen.

§ 1. Forbrugens Formaal.

112. Vi tilfredsstille vore Fornødenheder ved Forbrug af de Nyttigheder, der staae til vor Raadighed. Det er i Samfundshusholdningens Interesse, at der ved den mindst mulige Fortæring af Nyttigheder opnaaes den bedst mulige Tilfredsstillelse.

Formaalet for Samfundets Husholdning, vore Fornødenheders Tilfredsstillelse, naaes ved Forbrngen. Den bestaaer dels i umiddelbart at fortære og opslide det tilvirkede for Ernæringens, Beskyttelsens, Oplysningens og Opmuntringens Skyld, dels i Modtagelsen af Tjenstydelser i samme Øjemed.

Men jo mindre vi behøve at forbruge, saavel af Produkter som af Tjenstydelser, desto mindre Anvendelse af Arbejde og Kapital behøves, desto mere bespares til Fordel for en lettere og bedre Forsyning med Nyttigheder i Fremtiden.

Det vedkommer ikke Samfundets Husholdning, om Fornødenhederne ere indskrænkede til det tarveligste og uundværligste for det legemlige Ophold, eller udvidede til forædlende og opløftende aandeligt Behov, ja selv til forfinet Overdaad. Det væsentlige er, at den Trang, som føles, tilfredsstilles paa den billigste Maade. Det er Moralens (Sædelærens) Sag at skjælne imellem den Trang, der bør agtes, og den, der bør fordømmes; det er Husholdningens Sag at omgaaes sparsomt med Nyttighederne. Men Moralens og Samfunds-

Husholdningens Fordringer ville stemme forsaavidt, som man gjerne vil finde en Strid imellem Husholdningens Grundsætninger og Tilfredsstillelsen af den Trang, der ogsaa strider imod Moralen.

113. Til Forbrug regnes ikke den Tilintetgjørelse af Nyttigheder, der ikke er forenet med Tilfredsstillelsen af en Trang. Til Forebyggelse og Modvirkning af saadanne Tilintetgjørelser anvendes Naturkræfter, Arbejde og Kapital, som ved enhver anden Tilvirkning.

Tilintetgjørelsen af Nyttigheder kan ske paa mange Maader, ved Naturens, Menneskets og Samfundets Mellemkomst. Derhen hører Vejrligets daglige Indflydelse paa Klæder, Bygninger og Redskaber, Virkningen af Svamp og skadelige Dyr, Ødelæggelser af Storm og Oversvømmelse, Ild og Hagel; fremdeles Tyveri, forsætlig eller uforsætlig Tilintetgjørelse ved Menneskehaand; endelig Krig og Opstand, Modens vexlende Fordringer.

Man kan udsætte, forebygge og modarbejde Tilintetgjørelsen ved Beskyttelsesmidler, paa hvis Tilvejebringelse der anvendes Arbejde og Kapital. Dertil hører Bearbejdelse af Træet til Bygninger, Dækning med Tjære, Farve og Fernis, Indretning af Fælder, Lynafledere, Sprøjter, Anlæg af Havne, Fyr o. s. v. Dertil høre ogsaa Tjenstydelser af forskjællig Art, til Haandhævelse af Retssikkerhed, Forsvarsvæsen m. m.

Enkeltstaaende og pludselige Tilintetgjørelser, især de, der ere undergivne Naturens eller Tilfældets almindelige Love, blive mindre følelige for den, der rammes deraf, naar man igjennem Forsikkringsvæsenet fordeler Tabet paa mange. Ad Jagttagelsens og Erfaringens Vej kommer man bestandig nærmere til den rette Bestemmelse af Præmiernes Forhold til den Risiko, der løbes; et almindeligt Vaaningshus betaler mindre Brandpræmie, end en Bygning til sædvanlig Fabriksbrug, denne igjen mindre end den, der bruges til ildfarlige Næringsveje, som Snedkerværksteder, Limkogerier, Sukkerraffinaderier o. s. v.

Naar enten Modens Fordringer eller Hensynet til Stilling i Samfundet eller personlige Krav paa visse Behageligheder bringe nogen til at vrage Nyttigheder, der ikke længer tilfredsstille hans Trang, saa behøver derfor ikke den Værdi, som endnu kan være tilbage i saadanne Nyttigheder, at spildes; thi der findes altid paa Samfundets forskjællige Trin dem, der kunne bruge, hvad andre vrage. Derpaa hviler den Virksomhed, der gaaer ud paa Udbedring og Forhandling af brugte Redskaber, Bohave og Klæder, Handel med gammelt Skrammel o. s. v. Paa denne Maade holder Samfundet selv godt Hus med Nyttighederne. Den, som udfinder nye Maader, hvorpaa Affald fra Fabrikernes eller Familiernes Husholdning kunne komme Samfundet til Gode, skaffer ikke blot sig selv et Erhverv, men gjør sig fortjent af Samfundshusholdningen. Undertiden lykkes saadant for fattige Folk uden andre Hjælpekilder, saa at de kunne ende deres Dage i Velstand.

Derimod er det en ganske forkastelig Anskuelse, at Arbejderne skulde være bedre tjente med Ødselhed end med Sparsommelighed hos den Rige, fordi de for Tiden forbrugte Ting maae erstattes med nye, hvortil Arbejdernes Medvirkning behøves. Thi hvis de Rige paa denne Maade nødes til at sætte Folk i Arbejde, saa ere de forhindrede fra at kjøbe Arbejde paa anden Maade. Naar nogen af Overdaadighed anvender 500 Rd. om Aaret paa sine Klæder, skjønt han for 300 Rd. kunde være vel klædt efter sin Stands Fordringer, saa hindres han derved i at anvende 200 Rd. paa Arbejde i andre Retninger. Naar nogen ødelægger en aflagt Klædning, som kunde være en anden til Nytte, saa forhindrer han denne anden fra i andre Øjemed at anvende det, Klædningen koster. Dersom endelig en rig Godsejer anvender 10000 Rd. aarlig til raa Fornøjelser, overdaadig Spise og Drikke, kort til øjeblikkelige Nydelser, saa sætter han maaske i Øjeblikket flere Folk i Arbejde, end den, som anvender 10000 Rd. aarlig til Jordens Forbedring, Bygningers Vedligeholdelse m. m.; men denne tjener Samfundet bedst, fordi han faaer en forøget

Indtægt af sin Jord, der i Fremtiden sætter ham i Stand til bestandig at kjøbe mere Arbejde.

114. Til Forbrug regnes ikke Produktets Anvendelse i nye Tilvirkningers Tjeneste.

En stor Del Produkter, som Raastoffer og halvfærdige Ting føres fra een Arbejder eller Fabrik til en anden, for derfra at gaae ud igjen i forandret Tilstand. De forbruges ikke, de omformes, og først i deres endelige, færdige Skikkelse, blive de Gjenstand for Forbrug.

115. Ved Tilfredsstillelsen af vore Fornødenheder bør vi vedligeholde, udvikle og styrke vor egen og dermed hele Samfundets Arbejdskraft.

Enhver Tilfredsstillelse af en Trang er af begrændset Varighed; Føde, Klæder, Hus fortæres og slides, aandelige Nydelser forædle vel for bestandig, men opmuntre kun i Øjeblikket. Da det saaledes er nødvendigt at arbejde paa Tilfredsstillelsen af en ny Trang, naar den forrige er sket Fyldest, maae vi begrændse vore Forbrug saaledes, at de vedligeholde, udvikle og styrke Arbejdskraften.

Deraf følger, at den overdaadige Tilfredsstillelse, der sløver Aanden og nedbryder Legemets Sundhed, er ligesaa forkastelig fra Samfundshusholdningens, som fra Moralens Standpunkt.

Forbrugen tjener derfor den fremtidige Tilvirkning middelbart ved Arbejdskraftens Vedligeholdelse. Det er altsaa ikke blot Tilvirkningen, som sker for Forbrugens Skyld, men ogsaa omvendt Forbrugen, der sker med Tilvirkningen for Øje. Der er i Samfundet et uophørligt Kredsløb imellem Tilvirkningens og Forbrugens Virksomheder.

§ 2. Forbrug af Tjenstydelser.

115. Alt udført Arbejde virker til Arbejdskraftens Vedligeholdelse og Udvikling, middelbart igjennem Forbrug af Produktet, umiddelbart igjennem Tjenstydelser.

Det i Produktet opsamlede Arbejde virker, idet Tingen forbruges, igjennem denne; Arbejdet føder og klæder os ikke umiddelbart. Tjenstydelserne derimod virke umiddelbart paa os selv. Forældrenes Pleje og Opdragelse, Lærerens Undervisning, Lægens Behandling, Skuespillerens Konst, Opvarterens Tjeneste har vor Personlighed til Gjenstand. Ved Tjenstydelser sker Tilvirkning og Forbrug i samme Øjeblik; men Produktet maa være tilvirket, inden det forbruges.

Tjenstydelsen er derfor tildels underkastet andre Regler end Produktionen. Det er saaledes ikke saa let at dele Tjenstydelsens Arbejde i flere paa hverandre følgende Trin, skjønt ofte den hele Virkning kan opstaae ved fleres Samvirken (Forældre og Lærer, Læge og Sygevogter, Sanger og Musiker). De kunne ikke gjøres til Gjenstand for Omsætninger ved Handel, skjønt Mellemmænd kunne bruges ved Antagelsen af tjenstydende Personer. Forholdet imellem Producent og Forbruger er mere personligt ved Tjenstydelsen end ved Produktionen i Almindelighed. Især kommer det personlige Forhold frem igjennem Familien, og der atter mest i Husmoderens Stilling.

Tjenstydelsens personlige Indflydelse er af stor Betydning, især i Familien. Det er derfor af største Vigtighed, at Betingelserne for Udviklingen af gode Tjenstydelser ere tilstede; navnlig maa Familien holdes i Ære som et vigtigt Led i Samfundet, og i den maa især Husmoderen være omhyggelig opdraget og udviklet.

§ 3. **Fælles Forbrug.**

117. I Samfundets forskjællige Former er der ordnet fælles Forbrug i mange Retninger til større Fordel og med mindre Offer.

I Familien er Fællesskabet i Forbrugen mest udviklet, idet saa godt som alt, hvad der anskaffes til Forbrug, kommer ethvert Medlem af Familien til Gode. I store Samfund er Fællesskabet i Forbrug indskrænket til visse offentlige Indretninger og Foranstaltninger, saasom dels Kirker, Skoler og

Hospitaler, Veje og Havne, dels hele Styrelsen, Forsvaret, Retfærdighedens og Sikkerhedens Haandhævelse.

Familie, Kommune, Kirke og Stat bidrage hver paa sin Vis til Ungdommens Opdragelse, Undervisning, Opbyggelse og Oplæring til Virksomhed i Tilvirkningens Tjeneste. Derved sørges der for Vedligeholdelse og Udvikling af Slægtens Arbejdskraft. Paa Grund af Fællesskabet i mange Retninger, Bøger og andre Læremidler, Skolebygninger og Lærere, Kirker og Præster, afhjælpes Trangen paa denne Maade billigst.

Igjennem det fælles Forbrug opnaaer den ikke arbejdsdygtige Tilfredsstillelsen af sine første Fornødenheder. Atter her yder Familien det meste ved Børns Pleje og gamle svage Personers Underhold; men Kommunen med et ordnet Fattigvæsen og Hospitaler bærer ogsaa sin Del. Herhid kan ogsaa regnes Livrente- og Livsforsikringsanstalter, foruden alt, hvad der ydes af den offentlige Velgjørenhed, der virker igjennem ordnede Selskaber m. m.

Forædlende og opmuntrende aandelige Nydelser igjennem Theatre, Koncerter, Kunstsamlinger, Musæer, Foredrag m. m. opnaaes kun ved fælles Forbrug i stor Maalestok. Endog Moden kan tilstede lettere Tilfredsstillelse af Fordringerne med Hensyn til Beklædning og Boligens Udstyrelse, idet den tilsteder Tilvirkning af ensartede Ting i saa store Mængder, at Anskaffelsen deraf bliver billigere.

118. Den fælles Forbrug bliver i sit hele Omfang kun mulig ved Forbrugernes Bidrag til Samfundet.

Det er naturligt, at den, som benytter en Statsindretning, beregnet paa fælles Forbrug, i et bestemt Omfang, betaler Prisen for de derved erhvervede Nyttigheder. Men det vil ikke være tilstrækkeligt; thi der gives Foranstaltninger i Stat og Kommune, der tjene den fælles Forbrug paa en for alle lige nyttig Maade eller dog saa uberegnelig lidt forskjællig Maade, at det bliver naturligere at paaligne alle Samfundets Medlemmer de fornødne Bidrag dertil. Et ordnet

Fattigvæsen dannes ikke uden Fattigskat, en Stads Forsyning med Vand betales ved Vandskat o. s. v. Hele Statsstyrelsen med dens Omhu for Landets Sikkerhed og Forsvar er umulig uden Midler til at afholde Udgifterne, og de faaes ved Beskatningen.

Men det er Statens og Kommunens Pligt at begrændse Skatten til det, som netop er fornødent til Opnaaelse af de tilsigtede Formaal og at fordele Byrderne ligelig paa alle.

VI. Samfundets Tilvirkning.

§ 1. Samfundets Tilvirkning i Modsætning til den private.

119. Den private Mand arbejder for sig selv i sin hele Husholdning; men Samfundets Virksomhed har de enkelte Husholdningers Fordel til Formaal.

Privat er enhver i Samfundet, som ikke er traadt i Samfundets Tjeneste; den, som tjener Samfundet, er i denne Egenskab en offentlig Person, men i andre Henseender privat. Jo mere Borgerne delagtiggjøres i Samfundets Styrelse, baade i Stat og i Kommune, desto flere private Personer blive derved tillige offentlige. Det kommer derved ikke an paa, om en Mand er betalt for den Tjeneste, han yder Samfundet, eller ej, ikke heller paa, om han yder den frivillig eller tvungen (Ombud).

Den private Virksomhed gaaer ud paa den størst mulige Fordel med det mindst mulige Offer. Kun fordi dette opnaaes derved, at der samtidig virkes bedst for andre, tager den private Virksomhed Hensyn til andres Fordel. Sammenslutningen i Samfund er ligeledes begrundet i Hensyn til, hvad hver enkelts Fordel kræver. Den Virksomhed derfor, som alle i Enighed fremkalde i Samfundet, maa sætte sig alles Fordel til Formaal. Derfor anlægger og vedligeholder Samfundet Veje, besørger Postforbindelser, slaaer Mønt, holder Politi, opretter Domstole, underholder Hær og Flaade m. m.

120. Samfundets Tilvirkninger ere kun berettigede, naar de ikke kunne drives ligesaa fordelagtig for privat Regning ved fri Konkurrence.

Samfundet er til for dets Medlemmers Skyld, dets Formaal maa derfor være at tilfredsstille deres Fornødenheder paa den billigste Maade. Kun naar dette ikke kan ske ved privat Virksomhed i Kraft af den frie Konkurrence, bør Samfundet som saadant træde til. Kan Tilfredsstillelsen ske billigere for privat Regning, begaaes der en dobbelt Fejl ved at overlade det til Samfundet, først fordi der anvendes mere Arbejde og Kapital end fornødent, dernæst fordi Samfundet berøver den private Mand et Erhverv.

Derimod kan Samfundet paatage sig Tilvirkningen af, hvad der paa een Gang gavner mange, især naar Beregningen af, hvormeget den gavner hver enkelt, er uudførlig. Mange Foranstaltninger for Retssikkerheden, for Landets Forsvar og Styrelse, for Undervisning og Oplysning ere til fælles Gavn, uden at det er muligt at angive, hvilken Andel hver enkelt nyder deraf. Det er billigere at skaffe disse fælles Goder igjennem Samfundet, end at lade hver enkelt sørge for sig.

Fremdeles kan Opgavens Natur gjøre en eneste Drift af Tilvirkningen nødvendig, saa at Konkurrence i sig selv er umulig. Hverken Domstolenes Virksomhed eller Sjælesorgen indenfor et bestemt Kirkesamfund kan være Gjenstand for Konkurrence; de drives efter Grundsætninger, der ikke tilstede Kjøb eller Salg og ikke kunne gives til Pris.

Endvidere maa Konkurrencen udelukkes, naar en ensartet Forgrening af Driften fra et fælles Midtpunkt skal naae ligelig til alle Samfundets Medlemmer. Dette er Tilfældet med Samfærdselsmidler, Veje, Postforsendelser og Telegrapher. Ifølge deres Natur ere alle disse Ting fælles Goder, der saavidt muligt bør være ens for alle, deres Opgave er netop at forøge Sammenholdet i Samfundet; derfor er en fælles Styrelse, eller dog et Overtilsyn, nødvendig. Især bliver den fælles Styrelse nødvendig, naar Brugen lettes ved ensartet Pris paa Afbenyttelsen, idet der f. Ex. intet ydes for Brugen af Landeveje, haves ensartet

Porto for Breve uden Hensyn til Afstanden o. s. v. Herved er dog ikke udelukket, at Anlæg og Drift af Landeveje, Jernveje, Post og Telegrapher kan være overladt private under Statens Tilsyn. Det væsentlige er, at den lette og lige Adgang til deres Brug er sikkret ved Samfundets Mellemkomst.

Endelig ville de Ydelser, som ikke ligefrem kunne gjengjældes eller for hvilke Gjengjældelsen er usikker, ikke kunne erhverves paa Grundlag af den frie Konkurrence. Alderdommens og Barndommens Pleje sker i Familien uden sikker Udsigt til Gjengjældelse, ikke i Kraft af den frie Konkurrence. Understøttelse af Kunst og Videnskab fører ikke med Sikkerhed til Udbytte, der kan tjene til Erstatning for den af Staten ydede Hjælp; i mange Tilfælde kommer Erstatningen først lange Tider efter Hjælpen.

Den frie Konkurrence er altsaa ikke den eneste Drivefjer for de paa Fornødenhedernes Tilfredsstillelse arbejdende Virksomheder. Især i Familien, men ogsaa i Kirken, Videnskaben og Staten herske andre Kræfter, som virke til det samme Maal paa andre Maader.

Derimod egne alle Tjenstydelser og Tilvirkninger af Produkter, beregnede paa den enkeltes udelukkende og fuldstændige Forbrug, sig bedst for den private Virksomhed; thi der er en virkelig Konkurrence mulig, Tilbud og Efterspørgsel kunne fuldstændig fastsætte Prisen og Kjøberen er eneste Herre over det kjøbte. Dette er ofte miskjendt, især af nindskrænkede Regjeringer, som have troet at kunne drive Fabriker og Handelsforetagender med Fordel for Statens Regning. Hovedfejlen ved slige Foretagender er Manglen af en virkelig Driftsherre, hvis gode Styrelse lønnes med et godt Extraudbytte.

121. Samfundets Ydelser ere dels gratis, dels betalte; de første ere frivillige og ikke underkastede lovbestemte Regler; de sidste tvungne med deres Formaal, Begrændsning og Værdi fastsat ved Love.

Til Samfundets Ydelser maae ogsaa regnes de, som udgaae fra enkelte Personer eller Foreninger af flere, der fri-

villig offre Arbejde og Kapital til Fordel for andre. Derhen hører hele den private Velgjørenhed, gratis Uddeling af Skrifter, der tilsigte religiøs Opbyggelse, almindelig Oplysnings Fremme eller visse Kundskabers Udbredelse m. m.

Vigtigere ere Ydelser af Samfundet som saadant. Disse ere fastsatte i Samfundets Love, baade med Hensyn til deres Virkemaade og deres Pris. Statens Love fastsætte saaledes, i hvilket Omfang der sørges for Undervisningen, for Samfærdsel m. m., og paaser, at Kommunen ogsaa tager sin Del af disse Byrder paa sig. Prisen er fastsat blandt andet i Love om Skatter, Sportler, Toldafgifter m. m. Nogle Tjenstydelser betales ligefrem, hver Gang de benyttes, saasom Brev- og Personbefordring, visse af Øvrigheden udførte eller foranstaltede Forretninger, Syn af Veje, Vurdering af Bygninger, Præstens kirkelige Handlinger m. m. Betaling ved Skatter sker paa forskjællig Maade, enten direkte, det vil sige ved Bidrag i Penge, beregnede efter Ejendommens eller Indtægtens Størrelse og Beskaffenhed (Grundskat, Bygningsskat, Indkomstskat) eller fastsatte til Afholdelse af visse Udgifter (Fattig- og Skoleskat), eller indirekte, det vil sige der betales igjennem Udgiften til Forbrugsgjenstande, som Tolden.

122. I Samfundet er der et begrændset Fællesskab i Ejendom og en lovmæssig fastsat Ordning af visse Tjenstydelser; i det private Liv har hver sin Ejendom for sig og Tjenester ydes ifølge den frie Konkurrence.

Alle de Ejendomme, som kaldes Statens, Kommunens, Kirkens, ere til for disse Samfunds Medlemmers Skyld og benyttes af disse i Fællesskab, dog med visse Indskrænkninger, som Samfundsmyndigheden fastsætter i alles Interesse. Her er altsaa et begrændset Fællesskab i Ejendom. Alle de Tjenstydelser, Samfundet skaffer sine Medlemmer, ske efter bestemte Regler, fastsatte i Lovene eller af Styrelsen (Administrationen); disse Ydelser ere altsaa fast ordnede (organiserede) og Lønnen for dem foreskreven.

Den private Virksomhed derimod forudsætter Ret til Ejendom i udelukkende Besiddelse og fri Konkurrence i Arbejdskraftens Anvendelse.

Jo mere Samfundet skrider frem i Velvære og Udvikling, jo større Indsigten i Samfundshusholdningens Love bliver, desto mere findes Ejendommen sikkret, Arbejdets og Omsætningens Frihed opretholdt. Ikke desto mindre er der i de senere Tider opstaaet Vildfarelser, som gaae ud paa at skabe Forhold, hvori Ejendomsret og Konkurrencens Frihed tilsidesættes for Ejendomsfællesskab og en kunstig Ordning af Arbejdet.

Kommunisterne ville afskaffe al privat Ejendom og indføre Arbejde og Forbrug i Fællesskab. Et saadant Forhold finder vel allerede nu Sted i Familien, hvor andre Baand og det saadanne, som ogsaa gavne Samfundets Husholdning, knytte Medlemmerne sammen, saa at Fællesskabet bliver muligt uden skadelige Følger. Men i et større Samfund kunne alle Fornødenheder ikke tilfredsstilles saa fordelagtigt ved Fælleseje, som ved Særeje, idet enhver vilde gjøre sig Umage for at nyde godt af Fællesskabet uden selv at offre noget dertil, og ingen vilde af Udsigten til at faae sine Ønsker bedre tilfredsstillede end andre drives til Flid og Arbejdsomhed. Kommunismen maa derfor, som *Garnier* siger, føre „til uophørlig Formindskelse af Kapital og Tilvirkning, det vil sige til Elendighed."

Socialisterne ville ved Statens Mellemkomst „ordne (organisere) Arbejdet" saaledes, at alle blive ens betalte, men frit kunne vælge og skifte med Arbejdet efter Behag. Staten vilde her optræde som produktiv under saadanne Forhold, hvor ellers den private Tilvirkning er fordelagtigst. Arbejderne vilde desuden ogsaa her mangle den Spore til Flid, som ligger i Udsigten til egen Fordel og enhver af dem vilde efterstræbe det letteste og behageligste Arbejde.

§ 2. Samfundets Former.

123. Samfundets første, simpleste og vigtigste Form er Familien; men i dens Husholdning gjælde for en Del andre Love end i de større Samfunds.

Arbejdets Deling finder vel Sted i Familien; Familiefader, Husmoder og Tyende har hver sit. Men den frie Konkurrence som Drivefjer træder i Baggrunden for Hensynet til hjælpeløse Børn og Oldinge, der danne virkelig tærende Medlemmer i dette Samfund. Disses Pleje og Underhold sker af ædlere Bevæggrunde end egen Fordel; men der gives ogsaa i dette Forhold en Gjengjældelse, som det ene Slægtled yder det andet. Dog viser der sig tillige Bestræbelser for at gjøre den gamle og svagelige mere uafhængig af Familien ved Sparekasser, Sygekasser, Livrenter, hvorved han ikke behøver at stole alene paa Familiebaandet.

124. Formuens Dannelse og Vedligeholdelse knytter sig til Familien.

Ejendom og Formue dannes lettere, naar der er Sikkerhed for deres Overgang fra Forældre til Børn eller til hvem Ejerne selv vælge. Arvelovene ere derfor af stor Betydning for Samfundet.

Med Hensyn til, især faste, Ejendommes Overgang til andre ved Arv, kan der i Hovedsagen følges tre forskjællige Hovedveje.

Først kan der stræbes efter tvungen Bevarelse af Arvegodset paa een Haand. Saaledes er Forholdet næsten overalt med Hensyn til store adelige Godser. Der er en Bestræbelse efter at opretholde Familien igjennem flere Slægtled med Indflydelse og Glands. Saalænge Samfundets Husholdning gjorde Frihed i Valget af Formuens Anvendelse i Tilvirkningens Tjeneste mindre nødvendig, og saalænge Kapitalerne vare mindre bevægelige, kunde en saadan Ordning have sine Fordele ogsaa for Samfundshusholdningen. Med Industriens betydelige Udvikling, hvorved baade Fordringen til Frihed i Anvendelsen af Kapitaler stiger og Letheden i at danne

Formuer bliver større, er en saadan Tvang ikke hensigtsmæssig. Hvor Forholdene selv gjøre Formuens Bevarelse paa een Haand tilraadelig, vil den dog blive holdt sammen af egen Fordel; saaledes i England, hvor den industrielle Driftighed meget vel lader sig forene med store Foretagender af den samme Familie igjennem flere Slægtled. I Frankrig før Revolutionen gjorde Tvang af denne Art kun Skade, fordi der ikke saameget var Tale om at lade Formuerne tjene Tilvirkningen som at skaffe Adelen Midler til et orkesløst Liv.

Dernæst kan Arveloven fastsætte tvungen ligelig Fordeling af Arvegodset imellem alle Arvinger. Denne Ordning indførte Revolutionen i Frankrig, vel nærmest som Modvægt imod de adelige Familier, hvis Tryk Landet havde følt; nu er den neppe nogensteds gjennemført. Den fortjener heller ikke at blive det, thi dens umiddelbare Virkning maa være at knække de store industrielle Foretagender i deres bedste Kraft. Man finder derfor ofte i Frankrig, hvor til en vis Grad den lige Fordeling af Arven gjælder, at en Fader, som bliver gammel, ophæver sin Forretning, fordi den dog maa falde sammen ved hans Død. Men ogsaa det mindre Agerbrug lider ved denne tvungne Deling; Bondergaardene blive tilsidst saa smaa, at de ikke kunne bestaae og Forpagtere træde overalt istedenfor Ejere.

Endelig kan Arveloven give Ejeren Frihed til at raade over sin Ejendom før sin Død (ved Testament). Saaledes er Forholdet i England og Nordamerika, og for en begrændset Del af Formuen ogsaa i andre Stater. Herved overlades det til den gamle og erfarne at skjønne, hvad der bedst baader hans Familie og den Tilvirkning, hvortil han har viet sit Liv. Der er al Rimelighed for, at han vil kunne afgjøre, hvilken Fordeling der i hans Tilfælde vil være nyttigst, medens der er meget liden Rimelighed for, at en almindelig Regel for al Arvegang skulde være til størst Fordel i alle Tilfælde. Denne Frihed for Ejeren til at raade over sin Formue, ogsaa efter Døden, har derhos den gode Side at styrke Familiebaandet ved Opretholdelse af den faderlige

Myndighed. Men den forudsætter ogsaa Agtelse for Retfærdighedens Fordringer, Sands for Samfundets Vel ved Siden af forstandig Kjærlighed til og Omsorg for Familien.

125. **Samfundets anden Hovedform er Staten, som omfatter alle, der leve under fælles Love og fælles Styrelse. Indenfor Staten gjælde dels de almindelige Love for den private Tilvirkning, dels de særlige Love for Samfundet.**

Staten danner en Enhed med fælles Love og Styrelse, en af mange Familier sammensat Helhed; dens Myndigheder ordne Forholdene i Landet og imellem Folket, yder Sikkerhed indadtil og Beskyttelse udadtil, saa at enhver kan arbejde i Ro paa Tilfredsstillelsen af alle sine Fornødenheder. Staten har ingen Trang for sig selv; den og dens Tjenere ere kun til for Folkets Skyld. Den bor derfor ikke gribe ind i Lovene for Samfundshusholdningen, som de udvikle sig under den frie Konkurrence; den private Tilvirkning maa have frit Spillerum for Arbejdets og Kapitalens Anvendelse.

Men indenfor ethvert Folk raade forskjællige, ofte modsatte Interesser. Den historiske Udvikling har til forskjællige Tider givet forskjællige Stænder Magten og de have altid sørget bedst for sig selv; de, som have haft Magten, have betragtet sig selv som den vigtigste Gjenstand for Statens Beskyttelse. Statsforfatningerne have igjennem en Række Kampe nærmet sig bestandig mere til at lade alle Stænder i Folket komme til sin Ret. Medens Folkets store Masse, som er mindre velhavende og mindre vel oplært, tidligere altid var undertrykt, er den i de nyere konstitutionelle Monarkier med demokratisk Forfatning kommen til sin Ret. Derved er der opstaaet en Tilbøjelighed hos denne Del af Folket til nu ogsaa at betragte Staten som nærmest til for dens Skyld og til kun at anse det for folkeligt, der tjener dens Fordel. Men ingen Del af Befolkningen har Ret til at gjælde for mere i Folket end andre; det, der gjøres for en Del af Folket, er kun folkeligt, naar det tillige er til Gavn for Folket i sin Helhed. Det folkelige er det, som tjener de fælles Interesser.

Statens Regjering har derfor den Hovedopgave at varetage de fælles Interesser.

Men Folket danner ogsaa en igjennem Slægtled fortsat Helhed, der har andre end øjeblikkelige Interesser. Folket har modtaget en Ordning fra sine Forfædre saadan, som disse have anset den for bedst for dem selv og deres Efterkommere, det er derfor ogsaa Folkets Pligt at tænke paa de følgende Slægter. Folket har en sammenhængende Historie, som det maa kjende og udvikle. Derfor maa Staten sørge for de varige Interesser, der ere fælles for mange Slægtled.

Da de for alle fælles og de igjennem Slægter varige Interesser ikke ville kunne overlades den frie Konkurrence og Bytningen, maa Staten tage dem i sin Haand, men lede dem i Overensstemmelse med Folkets Tarv og Ønsker. Derfor behøver Staten Magt indad og udad, Underordnelse af alle Borgere under Loven og Styrelsen, Fred med Naboer og Agtelse hos andre Stater.

Disse fælles og varige Interesser, denne Magtens og Sikkerhedens Opretholdelse kræver Statens Tilvirkning af visse Nyttigheder (Havne, Skoler, Flaade, Krigsmateriel m. m.) og Ydelsen af vigtige Tjenester (Politi, Domstole, Værnepligt m. m.).

Kommunen danner et lille Billede af Staten, blot med den Forskjæl, at den er knyttet fast til et større Samfund. Derfor gjælder det ogsaa om Kommunen, at Lovene for den private Tilvirkning raade ved Siden af dem, der lede Samfundets Tilvirkning.

126. Staterne danne Led i det hele store Menneskesamfund, hvis Husholdning stedse mere nærmer sig til at lade den frie Konkurrence raade, idet den private Interesse og den fælles Interesse bestandig rykke hinanden nærmere.

Intet Land eller Folk er sig selv nok; jo mere det skrider frem i Udvikling, desto mere trænger det til andre Lande og Folk. Hver Stat maa ifølge sit Lands og sit Folks Natur yde sit Bidrag til alle menneskelige Fornødenheders Tilfredsstillelse. Ingen Stat kan hæve sig højt nok i Produktionen

ved egen Kraft alene. Paa Grund af hvert Lands naturlige Beskaffenhed, hvert Folks ejendommelige Udvikling, gjør hver sin Gjerning i Samfundshusholdningen, Arbejdet deles efter Folkeslag; men derved udfylde Staterne hverandres Mangler. Staterne forholde sig paa hele Jorden, ganske som Producenterne indenfor samme Stat. Deres Virksomhed ledes derfor efter de samme Love, paa Grundlag af den frie Konkurrence. Men anvendt paa Staterne kaldes det Frihandel; thi det er igjennem den udenlandske (internationale) Handel, at Omsætningerne udføres, og Handelen trives bedst, naar den er frigjort for alle Baand.

I mange Stater miskjendes Forholdet og der gribes ind i Handelsfriheden navnlig ved Told og Forbud mod Ud- og Indførsel. Forsaavidt Tolden tilsigter blot at skaffe Staten en Indtægt, som ikke kan erstattes paa anden Maade, kan den taales, især naar dens Opkrævelse indrettes saa lidet trykkende for Samfærdselen som muligt. De fleste civiliserede Stater anerkjende dette nu til Dags, og de bestræbe sig derfor ogsaa for at hæve al den Told, som giver mere Ulejlighed end Indtægt; mange Lande have derfor i de seneste Tider strøget de tre Fjerdedele af Fortegnelsen over toldpligtige Gjenstande (Toldtarif).

Men Tolden kan ogsaa være Beskyttelsestold, hvortil Forbud mod Ud- og Indførsel udelukkende maae regnes. Dens Formaal er at hæve den indenlandske Tilvirkning af visse Nyttigheder ved at udelukke eller dog vanskeliggjøre den Konkurrence, som kommer fra den udenlandske Tilvirkning. Den naaer imidlertid ikke sit Maal, netop paa Grund af Tvangen. Mangle nemlig de naturlige Forudsætninger for, at Landets Produkter skulle udholde Konkurrencen, saa tragter man efter det umulige. Man fortsætter Tilvirkningen med et bestemt Tab, ikke for de Fabriker, der skulle beskyttes, men for de mange Forbrugere, som tvinges til at betale de beskyttede Fabrikers Produkter dyrere end de med fri Handel vilde kunne faaes. Ere derimod de naturlige Forudsætninger tilstede, men ikke benyttede, gjør man sig kun Formaalets

Opnaaelse vanskeligere. Det skulde vel synes nyttigt at hjælpe Industrien paa Fode ved Beskyttelsestold og igjen at ophæve denne, naar Industrien har rejst sig, stærk nok til at bære Konkurrencen. Men det er i og for sig vanskeligt nok at fastsætte Beskyttelsens Omfang rigtig, saa at man hverken gjør for lidt eller for meget, og endnu vanskeligere vil det blive at gribe det rette Øjeblik til at hæve Beskyttelsen, saameget mere som denne netop har opdraget Fabrikanterne til ikke at taale den Konkurrence, de en Gang dog skulle udholde. Det modsigende i Beskyttelsestolden træder saaledes klart frem, ligesom Erfaring bestandig viser, at de Fabrikanter, hvis Fremskridt man ved Beskyttelsen vil begunstige, overalt og til alle Tider have modsat sig dens Ophævelse; Midlet har ganske forfejlet sit Maal. Der gives desuden andre, naturlige Midler til Fremme af den Industri, der støtter sig til Landets og Folkets naturlige Hjælpekilder. Mangel paa Erfaring og Arbejdsdygtighed afhjælpes ved at skaffe Bekjendtskab med Fremmedes Tilvirkning. Mangel paa Kapital maa hæves ved forøget Driftighed i de Retninger, hvormed Landet er fortroligt, og ved gode Kreditanstalter, som ogsaa kunne trække fremmede Kapitaler til. Desuden maa det ikke overses, at der, hvor naturlige Forhold begunstige en uforsøgt Tilvirkning, vil Naturen gjerne yde forholdsvis mere og derfor kræve mindre Kapital. Findes der i Landet et ubenyttet Raastof, som føres ud og atter indføres forarbejdet, saa har den driftige Mand, der vil forsøge dette Raastofs Bearbejdelse, dog altid det forud for de udenlandske Fabriker, at han kan kjøbe Raastoffet billigere i Landet og sælge den færdige Vare billigere end de fremmede, som maae have betalt baade for Raastoffets Udførsel og for det tilvirkedes Indførsel.

Den rette Opfattelse af disse Love vinder bestandig mere Indgang hos oplyste Folk og hos deres Regjering. Alt arbejder hen til en lettere Forbindelse imellem Landene, den almindelige Kultur, Naturvidenskaberne og Samfundshusholdningen styrke og støtte hverandre i denne Henseende. Sprogforskjællighederne tage af med Kulturens Udbredelse; forhen

talte f. Ex. 10 Millioner Mennesker i Sydamerika 300 Sprog, men nu kan man med Engelsk, Fransk og Tysk omtrent komme igjennem hele Verden. Telegrapher, Jernveje og Dampskibe knytte de fjerneste Folk til hinanden, og Pressen bidrager sit til at udbrede Kundskaber og Erfaringer iblandt dem, der ikke umiddelbart kunne indsamle dem. Lære nu Regjeringerne efterhaanden ganske at opgive Indgreb i Samfundshusholdningens Love, saa er der godt Haab om alle Menneskers bedste og fuldkomneste Tilfredsstillelse af deres Fornødenheder, væsentlig paa Grundlag af den naturlige Drivefjer for hver især, egen Fordel.

Det skulde synes, at „Privatinteressen maatte føre til en raa Kamp af alle imod hverandre." Men det er tvertimod egen Fordel, som forbyder Kampen, tvinger til Samvirken og skaber den Tilstand i Samfundshusholdningen, hvor Privatinteresser og Fællesinteresser gaae deres rolige Gang jevnsides. Idealet af Samfundshusholdning er det, hvor disse to Interesser smelte ganske sammen, saa at enhver Mand er sig bevidst, at han opnaaer mest for sig selv, naar han yder Samfundet mest muligt.
